

**TC.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**KIZILDENİZ'DE İNSAN VE SİLAH KAÇAKÇILIĞI
(1890-1910)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SİNAN ÇAKAR

İSTANBUL 2019

**TC.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**KIZILDENİZ'DE İNSAN VE SİLAH KAÇAKÇILIĞI
(1890-1910)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SİNAN ÇAKAR

TEZ DANIŞMANI: PROF. DR. DAVUT HUT

İSTANBUL 2019

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Yüksek lisans öğrencisi Sinan ÇAKAR'ın Kızıldeniz'de İnsan ve Silah Kaçakçılığı (1890-1910) konulu tez çalışması jürimiz tarafından Türk Tarihi Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı yüksek lisans tezi olarak oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile başarılı bulunmuştur.

İmza

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Davut HUT
Üniversitesi Marmara Üniversitesi

Üye : Prof. Dr. Ali Fuat ÖRENÇ
Üniversitesi İstanbul Üniversitesi

Üye : Prof. Dr. Ufuk GÜLSOY
Üniversitesi Marmara Üniversitesi

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu'nun 24.../06.../ 2019 tarih ve 2019/14-5 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Okan YEŞİLOT
Müdür

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	V
ÖZET	IX
ABSTRACT.....	X
TABLOLAR.....	XI
KISALTMALAR	XII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1890 YILINDA KIZILDENİZ'DE SİYASİ DURUM VE AVRUPALI DEVLETLERİN KIZILDENİZ KIYILARINA YERLEŞMESİ

1.1 Osmanlı İmparatorluğu'nun Bölgedeki Tarihi Ve 1890 Yılındaki Konumu	3
1.1.1 Hicaz Vilâyeti	5
1.1.2 Yemen Vilâyeti	7
1.2 Kızıldeniz Sahillerinde Sömürgeci Yayılma (1839-1890).....	10
1.2.1 İngiltere'nin Kızıldeniz'de Yayılması	12
1.2.2 Fransa'nın Cibuti'ye Yerleşmesi	15
1.2.3 İtalya'nın Eritre'ye Yerleşmesi.....	18

İKİNCİ BÖLÜM

KIZILDENİZ'DE İNSAN VE SİLAH KAÇAKÇILIĞI (1890-1910)

2.1 Kızıldeniz'de Meydana Gelen Köle Ticaretinin, İnsan Kaçakçılığı Faaliyetine Dönüşmesi.....	20
2.1.1 Osmanlı İmparatorluğu'nun Köle Ticareti'ne Karşı Tutumu	21

2.1.2 1889 Tarihli Üsera-yı Zenciye Ticaretinin Men'ine Dair Kanun ve 1890 Brüksel Konferansı	23
2.2 Kızıldeniz'de İnsan Kaçakçılığı.....	27
2.2.1 Kızıldeniz'de İnsan Kaçakçılığı Nasıl Yapılmaktaydı?	27
2.2.2 Üsera Defterlerine Göre Esirler Hakkındaki Bilgiler	31
2.2.3 Yemen ve Hicaz'a Kaçırılan İnsanların Akıbeti.....	33
2.2.4 Yemen ve Hicaz'da Faaliyet Gösteren Kaçakçıların Akıbeti.....	37
2.2.5 İngiltere'nin Kızıldeniz'deki İnsan Kaçakçılığına Karşı İzlediği Politikanın Osmanlı İmparatorluğu'na Tesiri.....	39
2.2.6 II. Meşrutiyet Sonrasında Kızıldeniz'de İnsan Kaçakçılığına Karşı Osmanlı İmparatorluğu'nun Tutumu	42
2.2.7 Kızıldeniz'deki İnsan Kaçakçılığı ile Silah Kaçakçılığı Arasındaki İlişkiler.....	44
2.3 Kızıldeniz'de Silah Kaçakçılığı ve Yerel Güçler	45
2.3.1 Mekke Emirliği.....	47
2.3.2 Yemen'in Zeydi İmamları.....	48
2.3.3 Asîrli Seyyid İdris	52
2.3.4 Diğer Yerel Güçler ve Kabileler.....	55
2.4 Kızıldeniz'de Silah Kaçakçılığı Vakaları Nasıl Gerçekleşmekteydi?	57
2.4.1 Cibuti'nin Silah Ticaretinin Merkezi Hâline Gelmesi	59
2.4.2 Cibuti'ye Silah Ticaretini Getiren Tüccar: Serkiz Terziyan	60
2.4.3 Avrupa'dan Afrika'ya Yapılan Silah Ticaretinin Uluslararası Soruna Dönüşmesi	63
2.4.4 Kızıldeniz'den Avrupa'ya Uzanan Silah Ticareti Güzergâhı	64
2.5 Hicaz ve Yemen'e Yapılan Silah Kaçakçılığı	68
2.5.1 Hüseyin Hilmi Paşa'nın Valiliği Döneminde Yemen'de Silah Kaçakçılığı ve Konu Hakkındaki Değerlendirmeleri	70
2.5.2 Silah Kaçakçılığının Yemen'de Yarattığı Asayiş Problemi (1898-1902).....	73
2.5.3 Silah Kaçakçılarının Akıbeti ve Hukukî Düzenlemeler	75
2.5.4 Hicaz Vilâyeti'ndeki Silah Kaçakçılığı Faaliyetleri	78
2.5.5 1908 Yılında Cibuti'de Silah Kaçakçılığını Anlatan Bir Hafiye Raporu.....	79

2.5.6 II. Meşrutiyet Sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'nun Silah Kaçakçılığı Konusundaki Tutumu.....	81
---	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KIZILDENİZ'DE KAÇAKÇILIĞA SEBEBİYET VEREN ZAFİYETLER VE OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN ALDIĞI ÖNLEMLER NELERDİR?

3.1 Osmanlı İmparatorluğu'nun Kızıldeniz'de Gösterdiği Zafiyetler Nelerdi?	85
3.2 İdari Zafiyetler	86
3.2.1 Vilâyet Yönetiminde Bir Problem: Valilik – Kumandanlık İkilemi.....	87
3.2.2 Memurların İsteksizliği ve Görevlerini Kötüye Kullanmaları.....	89
3.2.3 Merkez – Taşra Uyumsuzluğu	92
3.3 Askerî ve Malî Zafiyetler	93
3.3.1 Malî Yetersizliğin Bir Sonucu: Erzak ve Kömür Temini Sorunu.....	93
3.3.2 Kızıldeniz'de Görev Yapan Osmanlı Donanmasının Etkin Olamaması.....	97
3.4 Diplomatik ve Siyasi Bir Zafiyet: Kızıldeniz'deki Kaçakçılığa Karşı Bölgedeki Devletlerle Ortak Hareket Edilememesi.....	100
3.5 Osmanlı İmparatorluğu'nun Kızıldeniz'de Aldığı Önlemler Nelerdir?.....	105
3.6 İdarî ve Askerî Önlemler	106
3.6.1 İdarî Birimlerin Arttırılması.....	106
3.6.2 Kışla Yapımı ve Askerî Birliklerin Güçlendirilmesi	109
3.7 Kızıldeniz'deki Osmanlı Donanmasının Kaçakçılığa Karşı Aldığı Önlemler. 112	
3.7.1 Osmanlı Donanması'nın Kaçakçılığa Karşı İzlediği Strateji: Sahillerin Teftiş Edilmesi ve Karakol Gemilerinin Bölgeye Konuşlandırılması	113
3.7.2 Kızıldeniz'de Bulunan Askerî Gemilerin Sayılarının Arttırılması	115
3.7.3 Ferik Hadi Paşa'nın Raporlarına Göre Kızıldeniz'deki Osmanlı Donanmasının Durumu ve Kaçakçılara Karşı Zambukla Mücadele Kararının Alınması.....	116

3.8 Layihalarda ve Muasır Eserlerde Kızıldeniz'deki Silah Kaçaklığına Yönelik Alınması Gereken Önlemler	119
3.8.1 Ali Emîrî'ye Göre Silah Kaçaklığına Karşı Alınması Gereken Önlemler	120
3.8.2 Rüştü Paşa'ya Göre Silah Kaçaklığına Karşı Alınması Gereken Önlemler	121
3.8.3 Hüseyin Hilmi Paşa'nın Layihasına Göre Alınması Gereken Önlemler	123
SONUÇ	125
KAYNAKÇA	129
EKLER	Error! Bookmark not defined.

ÖNSÖZ

Ülkemizde Osmanlı Arap coğrafyasına dair yapılan çalışmalarda “siyasi tarih merkezli” bir tarih anlatısı takip edilmiştir. Kronolojik olan bu tarih anlatısında arşiv vesikaları aracılığıyla bir kurgu yapılarak tarihsel olaylar, isyanlar ve savaşlar üzerinden izah edilmiştir. Elbette bu anlayışın benimsenmesinde Leopold von Ranke’nin belge merkezli tarih yazımı anlayışının ve modernleşme kuramının Osmanlı tarih araştırmalarını etkilemesindeki payı büyüktür. Ranke’ye göre arşiv vesikaları mutlak bilgi kaynağıydı. Modernleşme kuramıyla da, Osmanlı İmparatorluğu’nun Tanzimat Fermanı ile yönünü batıya çevirmesi ve yıllar içerisinde imparatorluğun dağılarak ulus-devlet hâline gelme süreci ele alınıyordu. Ranke’nin belge merkezli tarih yazımı anlayışı ve buna eklenen modernleşme kuramıyla, askeri tarih üzerine inşa edilen bir siyasi tarih anlatısı oluşturulmuştu. Yıllar içerisinde geliştirilen makro modellerle, imparatorluğun dağılması ekonomik nedenlerle de açıklanmaya çalışıldı. Lâkin tüm bu çalışmalar yapılırken devlet-toplum ilişkisi ihmal edilmiş ve sosyal olgular üzerinde pek fazla durulmamıştır. Günümüze geldiğimizde ise Osmanlı İmparatorluğu’nun Arap coğrafyasını, yalnızca bu tip çalışmalara bakarak izah edilmesinin yeterli olmadığı görülmüştür. Yeni bir araştırma alanı oluşturulması, imparatorluğun dağılma sürecine daha geniş açılardan bakılmasını sağlayacaktır. Farklı bir bakış açısı sunmak amacıyla yapılan bu çalışmada, Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemine girerken bölgedeki durumunu, sosyal bir olay olan insan ve silah kaçakçılığı vakalarının neticeleri üzerinden açıklanmaya çalışılacaktır. Zira, araştırma neticesinde Hicaz ve Yemen Vilâyetlerinde vuku bulan kaçakçılık faaliyetlerinin, Osmanlı İmparatorluğu’nun bölgedeki durumunu ciddî şekilde etkilediğine dair bulgulara ulaşılmıştır.

Çalışmada, Avrupalı devletlerin Kızıldeniz’in batı kıyılarını sömürge hâline getirmesinden sonra Kızıldeniz üzerinden Hicaz ve Yemen Vilâyeti’ne yapılan insan ve silah kaçakçılığı faaliyetlerinin üzerinde durulacaktır. Çalışma içerisinde, Kızıldeniz’in batı sahillerinde kurulan sömürge idarelerinin, kaçakçılık faaliyetleri aracılığıyla Osmanlı Arap coğrafyasını ne şekilde etkilediği de açığa çıkarılarak doğrulanmaya çalışılacaktır. Bununla birlikte, Osmanlı İmparatorluğu’nun mevcut duruma karşı verdiği reaksiyonlardan da bahsedilecektir. Araştırma, 1890-1910 yılları arasındaki dönem baz alınarak sınırlandırılmıştır. 1890 yılında köleliğe karşı Brüksel Senedi’nin imzalanması ve İtalya’nın Eritre sömürgesini kurması, araştırma için önemli bir başlangıç noktasını oluşturmaktadır. 1910 yılı ise Osmanlı İmparatorluğu’nun İtalya ile Trablusgarb

Savaşı'na girmesinden bir sene önce olması hasebiyle araştırmanın son dönemi olarak belirlenmiştir. Zira Trablusgarb Savaşıyla, Kızıldeniz'deki Osmanlı limanlarının İtalyanlar tarafından abluka alınmasıyla bölgede yeni bir süreç başlamıştır.

1890-1910 yılları arasında Kızıldeniz üzerinden Osmanlı topraklarına yapılan insan ve silah kaçakçılığını mercek altına alan bu çalışma, üç bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde; *1890 Yılında Kızıldeniz'de Siyasi Durum Ve Sömürgeci Yayılma* başlığı altında, Osmanlı İmparatorluğu'nun Hicaz ve Yemen'deki 1890 yılına kadar olan tarihsel geçmişiyle birlikte İngiltere, Fransa ve İtalya'nın Kızıldeniz kıyılarında sömürge idarelerini kurmasından bahsedilerek bir girizgâh yapılacaktır.

İkinci bölümde; *Kızıldeniz'de İnsan ve Silah Kaçakçılığı (1890-1910)* ana başlığı altında, önce bir zamanlar yasal bir ticaret olan köle ticaretinin zamanla, nasıl *insan kaçakçılığına* evirildiğinin üzerinde durulacaktır. Hukukî ve diplomatik alanlarda da birçok boyutu olan bu mesele ayrıntısıyla ele alınacaktır. Bununla birlikte Kızıldeniz üzerinden, Hicaz ve Yemen topraklarına yapılan insan kaçakçılığıyla ilgili bazı istatistiki veriler de paylaşılacaktır. İngiltere'nin, Osmanlı İmparatorluğu'nun köle ticaretine ilişkin bakış açısını değiştirmesinde oynadığı rol de ele alınacaktır. İlâveten insan kaçakçılığı ile silah kaçakçılığı arasındaki bağlantılar irdelenecektir. Bölümün bu kısmından itibaren, 1890 yılında Kızıldeniz'in batı sahillerinde sömürgeci yerleşimin tamamlanmasıyla birlikte, yeni bir kaçakçılık faaliyeti olarak ortaya çıkan *silah kaçakçılığı* üzerinde durulacaktır. İlk başta Hicaz ve Yemen topraklarına kaçırılan silahların alıcısı olan yerel güçlerin silah kaçakçılığı sayesinde, nasıl bir otorite hâline geldiğinden bahsedilecektir. Sonrasında, Osmanlı topraklarında biten silah kaçakçılığı faaliyetlerinin Afrika üzerinden, Avrupa'ya uzanan güzergâhı gözler önüne serilecektir. Son olarak Kızıldeniz'in batı sahillerden, Hicaz ve Yemen'e yapılan silah kaçakçılığının nasıl meydana geldiği ve ne gibi sonuçlar doğurduğu ayrıntılı olarak işlenecektir.

Üçüncü bölümde; *Kızıldeniz'de Kaçakçılığa Sebebiyet Veren Zafiyetler ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Aldığı Önlemler* ana başlığı altında, önce Kızıldeniz üzerinden Hicaz ve Yemen Vilâyetlerine yapılan insan ve silah kaçakçılığının, hangi zafiyetlerden dolayı gerçekleştiği izah edilecektir. Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgede gösterdiği idarî, malî ve askerî zafiyetler ele alınarak, kaçakçıların faaliyetlerini icra etmek için nasıl uygun bir ortam bulduklarına dair yanıtlar aranacaktır. Bunun yanı sıra, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kızıldeniz'de kaçakçılıkla mücadele konusunda diplomatik mânâda yalnız kalmasından da söz edilecektir. Bölümün bu kısmından itibaren Osmanlı

İmparatorluğu'nun Kızıldeniz'de gerçekleşen silah kaçakçılığına karşı aldığı önlemlerin üzerinde durulacaktır. İdarî ve askerî alanda kaçakçılığa karşı alınan tedbirler ayrıntılarıyla ele alındıktan sonra, Kızıldeniz'de vuku bulan kaçakçılık faaliyetlerinin önlenmesine yönelik, devlet adamlarının kaleme aldığı eserlerdeki çözüm önerilerine yer verilecektir.

Çalışma içerisinde, birinci el kaynaklar ağırlıkta olmak üzere konuyla ilgili araştırma eserlerinden de faydalanılmıştır. Birinci el eserler kullanılırken, özellikle Yemen ve Hicaz'da görev yapan Osmanlı memur ve subaylarının kaleme aldığı eserler ayrıntısıyla irdelenerek kaçakçılık bahsinin geçtiği kısımlar çalışma içerisinde kullanılmıştır. Araştırma eserlerinde ise birçok yabancı araştırmacının eseri gözden geçirilerek, çok yönlü bir bakış açısının ortaya konulmasına özen gösterilmiştir. Osmanlı topraklarında gerçekleşen kaçakçılık faaliyetlerine yönelik müstakil bir eser olmamasından dolayı, çoğu araştırma eser ayrıntısıyla incelenerek çalışma içerisinde kullanılmıştır.

Çalışmada arşiv kaynakları olarak, Başbakanlık Osmanlı Arşivleri ve Deniz Tarih Arşivi'ndeki konuyla ilgili arşiv vesikaları kullanılmıştır. Her iki arşivin tasniflerinde yapılan taramalar neticesinde, çalışma içerisinde ele aldığımız 20 yıllık periyodun analiz edilmesini sağlayacak verilere ulaşılmıştır. Konuyla ilgili ulaşılan arşiv vesikaları bazen istatistiki veriler hâline getirilmiş bazen de somut olarak metnin içeriğine dâhil edilmiştir. Tüm bu kaynakların dışında ihtiyaç duyulduğunda çeşitli gazete, sözlük, ansiklopedi ve internet kaynaklarına da başvurularak çalışmanın kaynakları çeşitlendirilmiştir.

Bu çalışmaya, fikir aşamasından tamamlanma safhasına kadar birçok kişi çeşitli alanlarda katkıda bulundu. En başta, gerek fikir ve önerileriyle gerekse tashihleriyle araştırmanın ortaya çıkmasına büyük katkı sağlayan danışman hocam Prof. Dr. Davut HUT'a destek ve katkıları için minnettarım. Tezin tamamlanma aşamasında eleştiri ve öneriyle katkı sağlayan Prof. Dr. Ufuk GÜLSOY'a ve Prof. Dr. Ali Fuat ÖRENÇ'e teşekkür ederim. Araştırma süresi boyunca arşivlerinden istifade ettiğim, Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, İstanbul Deniz Müzesi'ne bağlı Deniz Tarihi Arşivi ve Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi çalışanlarına müteşekkirim. Deniz Tarihi Arşivi'nde görevli olan Dr. Mehmet KORKMAZ'a, çalışmaya yönelik sağladığı katkılardan dolayı teşekkür ederim.

Çalışma aşamasında yakın çevremden birçok kişinin yardımına müracaat ettim. Bu bakımdan çalışmaya katkı sağlayan değerli dostlarıma teşekkürü bir borç bilirim. Tezin yazım aşamasındayken fikirlerine başvurduğum ve desteğini aldığım Erdem Emir ÜLKÜ ve Eray ÖZER'e, lisans dönemimden bu yana tanıdığım ve tez aşamasında fikir alışverişinde bulunduğum Serdar Burak ALTUN'a, tezin teknik işlerinde emeği geçen ve her daim yanımda olan Ümran BAHÇE'ye teşekkür ederim.

Son olarak bu süreç boyunca beni destekleyen değerli aileme ve fikirleriyle beni bu mesleği tercih etmemi sağlayan dedem Cevdet ENGİN'e müteşekkirim.

ÖZET

Çalışmamızda Kızıldeniz üzerinden Osmanlı topraklarına yapılan insan ve silah kaçakçılığı faaliyetleri ayrıntısıyla ele alınacaktır. 1890 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun köleliğe karşı Brüksel Senedi'ne imza atmasıyla ve aynı yılda Fransa ve İngiltere'nin ardından İtalya'nın da Kızıldeniz'in batı sahilinde sömürge yönetimini kurmasıyla Kızıldeniz'de tüm dengeler değişmişti. Osmanlı İmparatorluğu'nun bu tarihten itibaren bölgede izlediği politika tamamen değişime uğradı. Kızıldeniz'deki yasal olmayan köle ticareti, insan kaçakçılığına evrildi ve bölgede yeni bir kaçakçılık türü olarak silah kaçakçılığı ortaya çıktı. Bölgedeki devletlerin köle ticaretine karşı tavır alması sonucunda, Afrika kıtasından Osmanlı topraklarına yapılan insan kaçakçılığı giderek azalmaya başladı. Buna karşın Avrupa sömürgelerinden, Osmanlı topraklarına yapılan silah kaçakçılığı hız kazanarak devam etti. Bu tez, yirmi yıllık periyodu kademe kademe ele alarak, Kızıldeniz üzerinden Hicaz ve Yemen Vilâyetlerine yapılan insan ve silah kaçakçılığının nasıl geliştiğini ve ne gibi sonuçlar doğurduğunu izah etmeye çalışacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kızıldeniz, Osmanlı İmparatorluğu, Hicaz Vilâyeti, Yemen Vilayeti, İnsan Kaçakçılığı, Silah Kaçakçılığı

ABSTRACT

In our study, human and arms trafficking activities towards the lands of the Ottoman Empire through the Red Sea will be discussed in detail. In 1890, all balances in the Red Sea had varied by the Ottoman Empire's signing to the Brussels Act and Italy's establishment of colonial administration to the West coast of the Red Sea after France and United Kingdom at the same year. Ottoman Empire's policies for this region had entirely changed after this date. The slave trade which is not legal anymore in the Red Sea had evolved into human trafficking and arms trafficking as a new method of smuggling in the region had appeared. The act of human trafficking from the continent of Africa, to the lands of Ottoman had decreased in time due to negative stance to slave trade of states in the region. However, the arms trafficking from European colonies to the Ottoman lands continued acceleratedly. This thesis will try to explain how the human and arms trafficking done from the Red Sea to the Hijaz and Yemen Vilayets developed and results of these actions in twenty years period.

Keywords: The Red Sea, The Ottoman Empire, Hijaz Vilayet, Yemen Vilayet, Human Trafficking, Arms Trafficking

TABLÖLAR

TABLO 1.1 : Tefvik Güran'ın araştırmasına göre vilâyet gelirleri ve limana giren-çıkın ürünlerin hacmi	10
TABLO 2.1 : Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yapılan tarama sonucunda 1890-1900 yılları arasında Yemen ve Hicaz Vilâyetlerine kaçırılırken kurtarılan kölelerin istatistiki verileri.....	31
TABLO 2.2: 25 Şubat 1892 – 5 Temmuz 1892 tarihleri arasındaki kaçakçılık vakalarında kurtarılan esirlerin cinsiyetleri ve yaş ortalamalarının verileri	32
TABLO 2.3: 25 Şubat 1892 – 5 Temmuz 1892 tarihleri arasındaki kaçakçılık vakalarında kurtarılan esirlerin memleketlerinin istatistiki verileri	33
TABLO 2.4: 8 Mart 1892 – 12 Mart 1892 tarihleri arasındaki kaçakçılık vakalarında kurtarılan esirlerin cinsiyetleri ve yaş ortalamalarının verileri	34
TABLO 3.1: Tefvik Güran'ın araştırmasına göre, 1897 yılında Hicaz ve Yemen'de bulunan hastane ve burada görev alan doktor-görevli sayıları	98
TABLO 3.2: 1897 yılında Hicaz ve Yemen'deki hastanelerde tedavi gören hastaların ve burada tedavi görüp de hayatını kaybeden kişilere dair istatistiki veriler	98
TABLO 3.3: Ferik Hadi Paşa'nın 20 Kasım 1902 ve 18 Ekim 1903 tarihlerinde Seraskerliğe arz ettiği rapora göre Kızıldeniz'deki Osmanlı donanmasına ait veriler .	118

KISALTMALAR

A.)MKT.MHM: Sadâret, Mektubî Mühimme Kalemi,

BEO: Bâbîâli Evrak Odası Evrakı

Bkz. : Bakınız

c. : Cilt

BOA: Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Çev. : Çeviren

DH.ŞFR: Dahiliye Nezâreti, Şifre Kalemi

DH.MTK: Dahiliye Nezâreti, Mektubî Kalemi

DH.MUİ: Dahiliye Nezâreti, Muhaberât-ı Umumiye Dairesi

DH.TMIK.M: Dahiliye Nezâreti, Tesrî-i Muamelat ve Islahat Komisyonu Muamelat

DTA: Deniz Tarihi Arşivi

Haz. : Hazırlayan

HR.HMŞ.İŞO: Hariciye Nezâreti, Hukuk Müşavirliği İstişare Odası

HR.İD: Hariciye Nezâreti, İdare

HR.SFR.3: Hariciye Nezâreti, Londra Sefareti

HR.SYS: Hariciye Nezâreti, Siyasi Kalemi

HR.TH: Hariciye Nezâreti, Tahrirât-ı Hariciye Odası

HR.TO: Hariciye Nezâreti, Hariciye Tercüme Odası

İ.DH: İrâde, Dâhiliye

İ.ML: İrâde, Maliye

l. : Lef

MKT: Mektûbî Kalemi Defter ve Evrak Fonu

MMK: Mesajeri Maritim Kumpanyası

MUH: Muhasebe Defter ve Evrak Fonu Kalemi

MTD: Maria Theresa Doları

MV: Meclis-i Vükelâ Mazbataları

Nr. : Dosya / Gömlek No

p. : Page

s. : Sayfa

ŞUB: Şurâ-yı Bahriye Evrakı

ŞD: Şurâ-yı Devlet

TDVİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

Vol. : Volume

Y.A.HUS: Yıldız Sadâret Hususî Maruzatı

Y.A.RES: Yıldız Sadâret Resmi Maruzât Evrakı

Y.EE: Yıldız Esas Evrakı

Y.MTV: Yıldız Mütenevvi Maruzât Evrakı

Y.PRK.ASK: Yıldız Perakende Askeri Maruzâtı

Y.PRK.BŞK: Yıldız Perakende Başkitâbet Dairesi Evrakı

Y.PRK.DH: Yıldız Perakende Evrakı, Dahiliye Nezareti Maruzâtı

Y.PRK.PT: Yıldız Perakende Posta ve Telgraf

Y.PRK.UM: Yıldız Perakende Umum Vilayetler

GİRİŞ

Kaçakçılık kelimesiyle kastettiğimiz bir malın yasadışı yollarla bir ülkeden başka bir ülkeye nakledilmesi idi. Sözü edilen faaliyet, sadece gümrüklere yakalanmadan gerçekleştirilen yasa dışı bir ticarî faaliyet değildi. Aynı zamanda ticareti yapılması yasak olan şeylerde bu kapsama giriyordu. Köle ticaretinin tamamen yasaklanmasıyla, köle temini için insan kaçırılması da, bu kapsama girmişti. Bununla birlikte ateşli silahların, her ne şekilde olursa olsun Osmanlı topraklarına ithal edilmesi de yasaktı.

Osmanlı arşiv vesikalarında ve birinci el eserlerde kaçakçılık faaliyetleri, farklı tabirlerle ifade edilmekteydi. İnsan kaçakçılığı için *üserâ-yı zencîye kaçakçılığı*, *üserâ-yı zencîye ticareti* gibi kavramlar kullanılmaktaydı. Öte yandan silah kaçakçılığı, *mühimmat-ı nâriye ticareti*, *esliha-ı memnû ticareti*, *esliha-ı cedîde idhâli*, *mühimmat-ı harbiye idhâli*, *ecza-yı nâriye idhâli*, *esliha kaçakçılığı* gibi çok sayıda tabirle ifade edilmekteydi. İşte adı geçen bu kavramlar, genel bir kaçakçılık kavramı altında toplanarak çalışma içerisinde anlatılmıştır.

Osmanlı tarih araştırmalarında kaçakçılık konusu çok fazla ele alınmayan bir meseledir. Ülkemizde yahut yurtdışında kaçakçılık bahsine yönelik müstakil bir tez yapılmamıştır. Lâkin konu hakkında birkaç makale kaleme alınmıştır. Bunun yanı sıra, bazı araştırmaların içerisinde kaçakçılık konusuna bölüm halinde yer verilmiştir. Silah kaçakçılığını ele aldığımızda, bu konuda hakkında yazılan makaleler bir başlangıç noktasını teşkil etmiştir. Süheyl Sapan, genel bir biçimde Arap Yarımadasına yapılan kaçakçılık faaliyetlerine yönelik bir makale kaleme almıştır.¹ Durmuş Akalın, Cibuti üzerinden Yemen'e yapılan silah kaçakçılığı üzerinde durmuştur.² Selim Hilmi Özkan ise Osmanlı İmparatorluğu'nun hudutlarında gerçekleşen kaçakçılık vakalarını ele almıştır.³ Makalelerin yanında bazı araştırma eserlerin içeriğinde de kaçakçılık bahsine yer verilmiştir. Zekeriya Kurşun, Katar sahillerinde yapılan silah kaçakçılığına değinmiştir.⁴

¹ Süheyl Sapan, "Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgelerinde Arap Yarımadasında Silah Kaçakçılığı (1892-1910)", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, sayı 27 (Kas2005-Oca2006), s.81-94.

² Durmuş Akalın, "Kızıldeniz'de Cibuti Üzerinden Yapılan Silah Kaçakçılığının Yemen'e Etkileri ve Osmanlı Devleti (1898-1914)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c.34, sayı 58 (2015), s.651-686.

³ Selim Hilmi Özkan, "Arms Smuggling across Ottoman Borders in the Second Half of the 19th Century", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, vol.18, no.3 (2016), s.297-312.

⁴ Zekeriya Kurşun, *Katar'da Osmanlılar (1871-1916)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2004. "Katar Sahillerinde Silah Kaçakçılığı" bölümü için aynı eserde bkz: s.170-178.

Mehmet Korkmaz da araştırmalarında hem Kızıldeniz'deki⁵ hem de Basra Körfezi'ndeki⁶ silah kaçakçılığı faaliyetlerinden bahsetmiştir. Caesar E.Farah, Kızıldeniz'deki kaçakçılık faaliyetlerini uluslararası politika d hiline ele almıştı.⁷ Jonathan A.Grant araştırmasında, Cibuti ve Etiyopya'daki silah ticareti bağlamında kaçakçılık konusunu ele almıştı.⁸

Diğer taraftan köle ticaretine yönelik geniş kapsamlı çalışmalar bulunmaktadır.⁹ Ancak bu çalışmaların, köle ticareti bağlamında olayı ele aldığını görmekteyiz. Yani sözü edilen çalışmalar, 1890 sonrasında Kızıldeniz'deki köle ticaretinin, insan kaçakçılığına dönüşmesine değinmemiştir. Ehud R.Toledano'nun köle ticareti üzerine yaptığı çalışmaları dikkate değerdir. Toledano, 1840-1890 yılları arasında genel bir bakış açısıyla Osmanlı İmparatorluğu'nda gerçekleşen köle ticaretini ele almıştı.¹⁰ Yine Hakan Erdem, Toledano'nun çalışmalarını kronolojik olarak da devam ettirerek farklı bir bakış açısıyla değerlendirmişti.¹¹ Son olarak Gülnihal Bozkurt, bu alanda yazdığı makaleyle köle ticaretine karşı Osmanlı İmparatorluğu'nun diplomatik alandaki tutumunu ayrıntısıyla ele almıştı.¹²

⁵ Mehmet Korkmaz, *XX. Yüzyıl Başlarında Kızıldeniz'de Osmanlı Denizcilik Faaliyetleri*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012. "Kızıldeniz ve Yemen Sahillerinde Kaaklıkla Mücadelede Donanmanın Rolü" bölümü için aynı araştırmada bkz: s.108-115.

⁶ Mehmet Korkmaz, *Basra Körfezi'nde Osmanlı Denizcilik Faaliyetleri (1847-1914)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2018. "Basra Körfezi'nde Silah Kaçakçılığıyla Mücadele" bölümü için aynı araştırmada bkz: s.252-264.

⁷ Caesar Farah, *The Sultan's Yemen*, I.B. Tauris, New York 2002. "Smuggling and International Politics in the Red Sea" bölümü için aynı eserde bkz: s.192-211.

⁸ Jonathan A.Grant, *Rulers, Guns, and Money: The Global Arms Trade in the Age of Imperialism*, Harvard University Press, Massachusetts 2007. "Arms Trade Colonialism: Ethiopia and Djibouti" bölümü için aynı eserde bkz: s.65-78.

⁹ Osmanlı İmparatorluğu'nun klasik döneminde kölelerin durumuna yönelik birçok çalışma yapılmıştı. Ancak bu çalışmalar tezin kapsadığı dönemin ve coğrafyanın dışında kaldığı için bu eserlerden bahsedilmeyecektir.

¹⁰ Ehud R.Toledano, *Osmanlı Köle Ticareti 1840-1890*, ev. Y.Hakan Erdem, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994.

¹¹ Y.Hakan Erdem, *Osmanlı'da Köleliğin Sonu (1800-1909)*, ev. Bahar Tırnakçı, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004.

¹² Gülnihal Bozkurt, "Köle Ticaretinin Sona Erdirilmesi Konusunda Osmanlı Devleti'nin Taraf Olduğu İki Devletlerarası Anlaşma", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi 1*, sayı 1 (1990), s.45-77.

BİRİNCİ BÖLÜM

1890 YILINDA KIZILDENİZ'DE SİYASİ DURUM VE AVRUPALI DEVLETLERİN KIZILDENİZ KIYILARINA YERLEŞMESİ

1.1 Osmanlı İmparatorluğu'nun Bölgedeki Tarihi Ve 1890 Yılındaki

Konumu

Osmanlı İmparatorluğu'nun, Arap coğrafyası ve Kızıldeniz'deki varlığı XVI. yüzyıla uzanmaktadır. 1517 yılında Memlûklerin ortadan kaldırılması ile tam dört asır sürecek Osmanlı hâkimiyeti başlamış oldu. Mısır'ın fethinden sonra Osmanlılar kısa süre içerisinde Kızıldeniz'in her iki yakasında nüfûz bölgelerini genişletmeye başladılar. Osmanlılar, evvela kutsal toprakları içinde bulundurması sebebiyle Hicaz'a yöneldiler. Mısır'ın, Osmanlı hâkimiyetine girmesinden sonra Mekke Emiri Şerif Berekât, Mısır'a oğlunu ve elçisini yollayarak Yavuz Sultan Selim'e tabiiyetini bildirdi. Mekke Emiri bağlılığını bildirmesinin yanında, Mekke'nin anahtarlarını da Osmanlı padişahına takdim etmişti.¹³ Hicaz bölgesinin tabiiyeti, Osmanlı İmparatorluğu'nun süreç içerisinde İslâm dünyasının lideri ve hamisi konumuna gelmesine olanak sağladı. Osmanlı İmparatorluğu bu tabiiyetle yetinmeyerek Hicaz'da idarî hâkimiyeti sağlamak maksadıyla, Cidde'yi önce sancak sonra da bir eyalet merkezi hâline getirdi. Bu durum Mekke emirlerinin kontrol edilmesi açısından fevkalâde önemliydi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun klasik dönemde Hicaz'da oluşturduğu bu yapı, imparatorluğunun sonuna dek devam edecekti.

Osmanlı İmparatorluğu, Kızıldeniz'in batı sahilleri ve Yemen kıyılarında ise egemenliğini tesis edebilmek için uzun yıllar boyunca mücadele vermiştir. Üstelik bu mücadele bölgenin yerel güçlerine karşı değil, coğrafi keşiflerle beraber kolonizasyon hareketlerine girişen Portekizlilere karşı verildi. Portekizliler, XVI. yüzyılın başından itibaren Arapların tekelinde olan baharat ticaretini kendi kontrolü altına almak için saldırılarını arttırdılar ve kısa sürede Hint Okyanusunun bütün ticaretini felce uğrattılar.¹⁴ Portekizliler, Osmanlı-Memlûk mücadelesinden de istifade ederek Kızıldeniz içlerine kadar sokuldular ve 1517 yılında Cidde'yi kuşattılar.¹⁵ Osmanlılar ise Portekizlilerin yayılmacı hareketlerine karşı bazı önlemler aldı. Bu önlemlerin en mühimi 1525 yılında

¹³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerrreme Emirleri*, Türk Tarihi Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s.17, 27.

¹⁴ John Spencer Trimingham, *Islam in East Africa*, Clarendon Press, Oxford 1964, s.19.

¹⁵ Cengiz Orhonlu, "XVI. Asrın İlk Yarısında Kızıldeniz Sahillerinde Osmanlılar", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sayı 12 (1961), s.6.

Selman Reis tarafından Kızıldeniz'deki ilk Osmanlı donanmasının teşkil edilmesiydi.¹⁶ En başta 20 kadırğa olarak inşa edilen Osmanlı donanması, Portekizlileri Aden ve Yemen kıyılarından atacak güçte değildi. Lâkin mevcut donanma 1536 yılında Mısır beylerbeyi Hadım Süleyman Paşa tarafından getirilen Cenovalı mühendisler tarafından geliştirildi ve 74 gemiden oluşan Osmanlı donanması Kızıldeniz'e yelken açtı.

Osmanlılar, yenilenen donanmanın da yardımıyla 1538 yılında Aden şehrini Portekizlilerin elinden almayı başardı ve kısa süre içerisinde Portekizliler Kızıldeniz'deki diğer noktalardan da atılmış oldu. Ancak bu gelişmeler Osmanlı-Portekiz savaşlarını nihayete erdirmemişti. Osmanlılar için Portekizlerin Kızıldeniz'den püskürtülmesi yeterli bir sonuç değildi. Portekiz'in, Kızıldeniz yakınlarda varlık göstermesi bile kutsal topraklar için potansiyel tehlikeye sebebiyet vermekteydi. Bu maksatla mevcut tehlikenin de bertaraf edilmesi için Portekizlilerle mücadele Hint Okyanusuna taşındı. 1538-1554 yılları arasında Hint Deniz Seferleri olarak adlandırılan savaşlar silsilesiyle açık denizlerde savaş sona ermiş ve Portekizliler Kızıldeniz'den atılmıştı. Fakat Hint Okyanusu'nda Osmanlı İmparatorluğu'nun istediği başarı sağlanamamıştı.¹⁷ Yine de bu savaşlar neticesinde kutsal topraklar olan Mekke-Medine güvence altına alınmış ve Kızıldeniz'in batı ve doğu sahillerinde Osmanlı hâkimiyeti tam anlamıyla yerleşmişti. 1555 yılında Kızıldeniz'in doğu sahillerini kapsayacak şekilde Habeş Eyaleti tesis edilmiş ve bölgenin meşhur komutanlarından olan Özdemir Paşa, Habeş beylerbeyi olarak atanmıştı.¹⁸

Böylelikle Osmanlı İmparatorluğu, Kızıldeniz coğrafyasına yerleşmesinin ilk safhasında Portekizlilerle mücadeleyi bir fırsata dönüştürmeyi başararak Kızıldeniz'in her iki yakasında da hâkimiyetini kurmuş oldu.¹⁹ Osmanlıların Kızıldeniz'deki hâkimiyeti, ilerleyen yüzyıllar içerisinde kesintiye uğradığı dönemler olsa da, Hicaz-Yemen-Habeş coğrafyaları Osmanlıların elinden çıkarmak istemediği bölgelerden olmuştu. Kutsal toprakların bulunduğu Hicaz'a yakın olan bu bölgeleri elinde bulundurmak ve kutsal toprakların güvenliğini sağlamak Osmanlı İmparatorluğu adına fevkalâde önem arz etmekteydi. Bu sebeple Osmanlılar, Hicaz'ı geleneksel yapıyı temsil eden Mekke Şerifleri ile merkezi otoritenin temsilcisi olan Cidde valileri arasında kurulan dengeye göre idare etmişti.

¹⁶ Cengiz Orhonlu, *Habeş Eyaleti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996, s.13, 18.

¹⁷ Kızıldeniz'de Portekiz yayılcılığı ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz: Ertuğrul Önalp, *16.Yüzyılda Hint Okyanusu'nda Türk-Portekiz Mücadelesi*, Berikan Yayınevi, Ankara 2010.

¹⁸ Cengiz Orhonlu, *Habeş Eyaleti*, s.37.

¹⁹ Osmanlı İmparatorluğu'nun klasik döneminde, Kızıldeniz ve Basra'da Portekizlilere karşı izledikleri politika konusunda ayrıntılı bilgi için: Salih Özbaran, *Yemen'den Basra'ya Sınırdaki Osmanlı*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004.

Lâkin Yemen'deki sosyal ve idarî yapı Hicaz'dan farklıydı. Bundan dolayı bahsi geçen bölgeler Hicaz ve Yemen Vilâyeti adı altında ayrı ayrı teşkilatlandırılmışlardır.²⁰ 1890 yılına kadar gelen süreç boyunca Hicaz ve Yemen'deki dinamikleri kavramak adına bölgenin yakın geçmişine göz atmakta fayda vardır. Nitekim Hicaz ve Yemen'in kendilerine has yapısı ve yakın tarihleri bölgedeki kaçakçılık faaliyetleri ile bağlantılarını kurulacağı önemli bilgileri barındırmaktadır.

1.1.1 Hicaz Vilâyeti

Kızıldeniz'in doğu kıyılarını oluşturan Hicaz bölgesi, kutsal şehirler olan Mekke ve Medine'yi içerisinde bulundurmasından dolayı Osmanlı İmparatorluğu için daima imtiyazlı bir statüye sahipti. Bölgenin ahalisi vergiden ve askerlik vazifesinden muaf tutulmaktaydı. Aynı zamanda kutsal topraklar, Mısır ve İstanbul'dan hac zamanı gönderilen eşya ve hediyeleri ulaştırmakla mükellef olan Surre Alayları sayesinde ihya olmaktaydı. Surre Alayları, Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgedeki varlığını Hicaz ahalisine hissettiren bir faaliyetti.²¹ İdari olarak klasik dönemden süregelen Cidde Eyaleti ve Mekke Şerifliği makamları bulunmaktaydı. Bu düalist yapı modern dönemde de kendini göstererek zaman zaman problemlere sebep olsa da İmparatorluğun son dönemine dek varlığını sürdürecekti.

Hicaz'da XIX. yüzyılın başına kadar kesintisiz olarak devam eden Osmanlı hâkimiyeti, 1803 yılında kesintiye uğradı. Necid'de ortaya çıkan önce dinî ve sonradan siyasi bir harekete dönüşen Vehhabîler, 1803 yılında Mekke'yi işgal ettiler. Osmanlı'nın zayıflayan dinî ve siyasi otoritesine karşı bölgede bir alternatif olarak ortaya çıkan Vehhabîler, Mekke'yi işgal etmekle yetinmemişti. İki yıl sonra Medine'yi ele geçirmiş ve ardından Cidde'yi kuşatmıştı. Tüm bu gelişmeler Osmanlı padişahının taşıdığı halifelik unvanının zarar görmesine ve bölgedeki Osmanlı otoritesinin yok olma noktasına gelmesine sebebiyet verdi. Bunun üzerine Osmanlılar, Mısır'da Kölemen beylere karşı kazandığı başarılarla ile büyük bir güç hâline gelen Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'yı, Hicaz bölgesini Vehhabî işgalinden kurtarmak için görevlendirdi. Mehmed Ali Paşa, 1811 yılında oğlu Ahmed Tosun Paşa'yı 3.500 askeriyle beraber Hicaz'a yolladı ve bunu takip eden iki sene içerisinde yapılan askerî harekâtla Vehhabî işgali altındaki yerleşim yerleri geri alındı. Ancak Hicaz'da Vehhabî işgalinin bertaraf

²⁰ Tezde ele aldığımız zaman diliminde Hicaz ve Yemen'in vilâyet statüsünde olmasından dolayı daha önceden farklı isimlerle tabir olunan bu bölgeler için *Hicaz Vilâyeti ve Yemen Vilâyeti* başlıkları kullanılacaktır.

²¹ Tufan Buzpınar, "Surre" maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA), c.37, s.568.

edilmesinden sonra Osmanlılar bölgedeki otoritesini Kavalalı ailesiyle paylaşmak durumunda kaldı.²² Şüphesiz ki bu tercih II. Mahmud için bir zorunluluktur. Devletin valisi konumunda olan Kavalalı Mehmed Ali Paşa ve ailesinin üyelerine makamlar verildi. Böylelikle Osmanlı Arap coğrafyasındaki devlet otoritesi Kavalalı ailesiyle paylaşılmış oldu. Arap coğrafyasında bu ailenin etkisini arttıran diğer bir olay ise, Kavalalı'nın diğer oğlu olan İbrahim Paşa'nın, Vehhabileri çöl içlerine kadar takip etmesi ve 1818 yılında Vehhabilerin merkezleri olan Dir'iyye şehrini ele geçirmesiydi.²³ İbrahim Paşa'ya bu sefer neticesinde Habeş Eyaleti, Mekke Şeyhülharemlîği ve Cidde Sancağı da ilâve edilerek kendisine verildi.²⁴ Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa, Hicaz Seferi'nden sonra dikkatini Sudan'a çevirdi ve 1822'de Sudan'ın fethi tamamlandı. Yaşanan gelişmeler sonucunda, Kızıldeniz'de Kavalalı ailesinin hâkimiyet dönemi başladı. Mehmed Ali Paşa, Mısır eyaletinin valisi olmakla birlikte artık Sudan ve Hicaz'ın da fiili hâkimi konumundaydı.²⁵ Kavalalı ailesinin bölgedeki hâkimiyeti 1840 yılında Londra Sözleşmesi imzalanana dek devam edecekti.

Bu tarihten sonra Bâbîâli, Hicaz üzerinde bir takım reform uygulamalarına girişti. İlki Hicaz'ın idarî sınırlarının yeniden belirlenmesiydi. Buna göre, Hicaz'ın sınırları Yenbu, Cidde, Rabiğ limanları ile beraber Mekke, Medine, Taif ve Tebük gibi önemli şehirleri içine alarak Akabe körfezine kadar uzanmaktaydı ve bu alan yaklaşık olarak 45.200 km²'ye tekabül ediyordu. İkinci olarak ise 1857 yılında köle ticaretini yasaklayan fermanın hükümleri Hicaz'da da uygulanmak istendi. Bu karar üzerine Osmanlı idaresi, Hicaz bölgesinde İslâmi geleneklere kökten bağlı olan halkın büyük tepkisine mâruz kaldı.²⁶ Tepkinin asıl sebebi de köle ticareti sonucunda bölgeye getirilen insanların, Hicaz ahalisinin iş yükünün önemli bir kısmını karşılamasıydı. Eğer mevcut kararlar Hicaz'da uygulansaydı, bölgenin ileri gelenleri köle iş gücünden mahrum kalacaktı.

1867 yılına gelindiğinde Bâbîâli, imparatorluğun tamamını kapsayacak şekilde yeni bir düzenlemeye gitti. 1867 yılında ilân edilen *Vilâyet-i Umûmiye Nizâmnamesi* gereğince eyaletler vilâyetlere dönüştürüldü. Bu idari reforma rağmen Hicaz, genel vilâyet sistemine dâhil olsa da klasik devirden beri kendine özgü bir statüye sahipti. Hicaz bölgesinden vergi alınmaması usûlüne yeni sistemde de devam edildi.²⁷ Oluşturulan yeni

²² Zekeriya Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998, s.41, 51.

²³ Süleyman Şefik Söylemezoğlu, *Hicaz Seyahatnamesi*, İz Yayıncılık, İstanbul 2012, s.181.

²⁴ Zekeriya Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti*, s.53.

²⁵ Afaf Lutfi Al-Sayyid Marsot, *Mısır Tarihi*, Çev. Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2007, s.57.

²⁶ Zekeriya Kurşun, "Hicaz" maddesi, TDVİA, c.17, s.439.

²⁷ İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mâhalli İdareleri (1840-1880)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018, s.70.

sistem dâhilinde Hicaz'da idarî işlerden vali²⁸, askerî meselelerden de vilâyet kumandanı sorumluydu. Mülki ve askerî yetkilerin sık sık çatışması nedeniyle, çoğu zaman bu iki makam bir kişinin eline verilir. Öte yandan Mekke şehri ise idarî açıdan farklı bir statüye sahipti. Mekke ve çevresinde Mekke Emir'i söz sahibiydi.

1895-1908 yılları arasında Hicaz Vilâyeti'nin vali-kumandanı olan Ahmed Ratib Paşa döneminde, kutsal topraklar Mekke Emirleriyle uyumlu bir şekilde idare edildi. Şüphesiz ki bu uyumda eşraf ve İslâm birliği siyaseti çerçevesinde, Hicaz urbanı ve şeyhleriyle yakın ilişkiler kuran II. Abdülhamid'in payı büyüktür. Her sene bölgeye ulaştırılan Surre-i Hümayunla beraber, Osmanlı yönetimine sadakatle bağlı olan urbana tahsisat verilerek, Hicaz'ın merkeze olan bağlılığının güçlü tutulmasına II. Abdülhamid devrinde bilhassa önem verilmiş ve bu konuda başarı sağlanmıştır.²⁹

1.1.2 Yemen Vilâyeti

Kızıldeniz'in doğu ve güneydoğu kıyılarını teşkil eden Yemen Vilâyeti, Osmanlı İmparatorluğu'nun merkeze en uzak idarî merkezlerinden biri olmasıyla sebebiyle idare edilmesi zor bir sahaydı. Ayrıca Yemen, kendine has sosyo-kültürel ve ekonomik özelliklerinden dolayı daima sorunlu bir bölge konumundaydı. Bununla birlikte bölgede, ilerleyen yıllarda çatışmaya dönüşecek olan Şafii-Zeydi mücadelesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemine kadar uğraştığı sorunlardan biri olmuştur.

Kavalalı Mehmed Ali Paşa, isyanının sonucunda Yemen kıyılarını ve Aden'i de ele geçirmişti. Yemen kıyıları, 1839 yılına kadar Kavalalı'nın idaresi altında kaldı. Merkezî otoriteden uzak iç kesimler ise Zeydi İmamlar³⁰ tarafından idare edilmekteydi. Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın, Osmanlı merkezî idaresine olan isyanının sona ermesinden, Yemen de etkilenmişti. Mısır askerlerinin bölgeden çekilmeye başlamasıyla ortaya çıkan otorite boşluğunu ise İngiltere doldurdu. Yemen'in önemli bir limanı olan Aden, İngilizler tarafından 1839 yılında işgal edildi.³¹ Bu gelişme Kızıldeniz'de sömürgeci yayılmayı başlatan ilk ciddî hareket olması sebebiyle ayrı bir önem taşımaktadır.

²⁸ Hicaz Valisi için "vali kaymakamı" unvanı da kullanılmaktaydı. Zekeriya Kurşun, "Hicaz" maddesi, TDVİA, c.17, s.439.

²⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bâbîâlî Evrak Odası (BEO), nr:1089/81617, 15 Şevval 1315/ 9 Mart 1898.

³⁰ Zeydilik: VIII. yüzyılın ilk çeyreğinde Küfe'de ortaya çıkan, Irak ve Yemen'de varlığını sürdüren ılımlı bir Şii koldur. Yemen'deki Zeydilerin varlığı ise X. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Zeydi İmamlar her daim aynı hanedan içerisinden gelmemeleri ile birlikte Yemen asırlar boyunca Zeydi İmamların idaresi altında kalmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: İlyas Üzümlü, "Zeydiler" maddesi, TDVİA, c.44, s.326.

³¹ Caesar Farah, *The Sultan's Yemen*, s.26.

Yemen, coğrafi ve demografik yapısıyla da Arap yarımadasındaki diğer bölgelerden farklılık göstermektedir. Kıyılarda çöl toprakları başlayan Yemen coğrafyası, iç kesimlere doğru gidildiğinde yerini 2400 metre rakıma kadar yükselen dağlara bırakmaktadır. 235 bin km² genişliğinde olan Yemen topraklarında toplam nüfus, Asîr bölgesi³² de dâhil edildiğinde 2 milyon 400 bin civarındaydı.³³ 1895 tarihli Yemen salnamesinde, San'a şehrinin nüfusu³⁴ 30 bin olduğu göz önüne alınırsa, nüfusun merkezde toplanmayarak, vilâyete yayıldığı görülmektedir.³⁵ Yine farklı bir kaynak olarak İngiliz Tarihçi Prothero'ya göre Yemen'in toplam nüfusu 1 milyon, Asîr'in nüfusu ise 1 milyon 500 bindi.³⁶ Bu bağlamda Yemen nüfusunun fazla olmasının etkisiyle bölgede kıtlığa bağlı olarak isyanlar da meydana gelmişti.³⁷ Geçim kaynağı kısıtlı olan Yemen'in kıyı kesimlerinde kaçakçılık ve korsanlık faaliyetleri bölgede bulunan kabileler tarafından yoğun olarak yapılmaktaydı. Nasıl ki Necid çöllerindeki kabileler, kervanlara saldırarak yaptıkları yağma faaliyetlerini geçim kaynağı olarak görüyorsa, Yemen sahillerindeki aşiretler için de aynı durum geçerliydi. Kaçakçılık faaliyetleri, bölge halkının ihtiyaçlarını temin etmek ve gelir kazanmak maksadıyla sıkça tercih ettiği bir yoldu.

Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgedeki tarihine bakacak olursak, 1871 yılı Osmanlı Arap coğrafyası için bir dönüm noktasını teşkil etmekteydi. Bu yılda Osmanlı İmparatorluğu, Arap Yarımadası'nda nüfuzunun neredeyse yok olduğu bölgelerle yeniden ilgilenmeye başladı. 1871 yılında Mithat Paşa Ahsa (Lahsa) Seferi'yle Basra Körfezi kıyılarını, Ahmed Muhtar Paşa ise Yemen Seferi ile Yemen'i yeniden Osmanlı idaresine dâhil etti.³⁸ Osmanlı İmparatorluğu'nun, Yemen'deki hâkimiyeti için dönüm noktası olan olaysa, Yemen'in idarî merkezi olan San'a'nın 28 Nisan 1872 tarihinde ele geçirilmesiydi.³⁹ Zeydilere karşı Yemen'de Osmanlı hâkimiyetinin yeniden

³² Asîr: Hicaz ile Yemen arasında kalan coğrafi bölgeye verilen isimdir. İdari olarak Yemen'e bağlı olan Asîr, ilerleyen yıllarda yerel bir güç olan Seyyid İdris'in yönetimine geçti. Asîrliler, Seyyid İdris'in mahallî idaresini tesis etmeye başladığı 1904 yılından itibaren Osmanlı merkezi yönetimine tabi olmayarak, sürekli isyan hâlinde oldular. Geniş bilgi için bkz: Cabir Duysak, *Osmanlı Belgelerine Göre Asir Bölgesinde Seyyid İdrisi İsyanı ve Sonuçları (1908-1918)*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005.

³³ Ali Saib, *Coğrafya-i Mufassal: Memalik-i Devlet-i Osmaniye*, İstanbul 1304, 569. Geniş bilgi için aynı eserde 559-589 sayfalarında Yemen Vilâyeti ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

³⁴ Zühdü Efendi, *Mirat'ül Yemen*, Haz. Mustafa Selçuk, Paraf Yayınları, İstanbul 2013, s.65. 1910 tarihinde Yemen Mebusu Zühdü Efendi tarafından neşredilen *Mirat'ül Yemen* adlı eserinde de San'a şehrinin nüfusu, 25 bini Müslüman ve 5 bini Yahudi olmak üzere tahminen 30 bin civarında olduğunu nakledilmektedir.

³⁵ *Yemen Salnamesi*, Vilâyet Matbaası, Yemen 1313, s.97.

³⁶ George Walter Prothero, *Arabia*, H.M Stationery Office, London 1920, s.10.

³⁷ Hicaz ve Yemen Vilâyetleri ile ilgili verilen tüm nüfus bilgileri bir kesinlik içermemekle beraber tahmini rakamlardır. Bu belirsizliğin temel sebebiyse, Yemen ve Hicaz Vilâyetlerinde nüfus sayımı ve kadastro kayıtlarının hiçbir zaman tam mânâsıyla yapılmamış olmasıdır.

³⁸ Frederick F. Anscombe, *The Ottoman Gulf*, Columbia University Press, New York 1997, s.16-17.

³⁹ BOA, İrade Dâhiliye Nezâreti (İ.DH), nr:652/45341, 24 Safer 1289 / 3 Mayıs 1872.

sağlanmasıyla birlikte, bölgede 1872 yılından 1918'e kadar kesintisiz olarak sürecek Osmanlı hâkimiyeti başlamış oldu.⁴⁰

Osmanlı idaresinin Yemen'de yeniden tesis edilmesinin ardından, Yemen'in liman şehri olan Hudeyde ve vilâyetin idarî merkezi olan San'a şehrinde, Osmanlı nüfûzu kuvvetli bir şekilde temsil edilmekteydi. İlerleyen yıllarda Osmanlılar, yaşanan isyanlar neticesinde nüfûzunun zayıf olduğu bölgelerdeki otoritesini, Asîr bölgesinde Seyyid İdris ve Yemen'in doğusunda İmam Yahya ile paylaşmak mecburiyetinde kaldı. Yemen'deki Osmanlı idaresi sadece yerel güçlere karşı mücadele vermemekteydi. Aynı zamanda Kızıldeniz'de sömürgeci yerleşmenin başlamasıyla Yemen coğrafyası, Osmanlı, İngiltere ve İtalya'nın nüfûz mücadelesine sahne olmuştu. Bu nüfûz mücadelesi ekonomik ve diplomatik sahalarda birçok boyut kazanmıştır. Ayrıca Düyûn-ı Umumiye İdaresi de Yemen'de varlık gösteren aktörlerden biriydi. Düyûn-ı Umumiye İdaresi, Yemen'de tuz, tömbeki, tütün alanındaki vergi kalemlerini toplayarak idare etmekteydi. Öyle ki, 1897 yılına gelindiğinde Düyun-u Umumiye'ye bağlı Yemen Rejisi'nde çalışan sayısı 45'ti. Yemen'de çokça tüketilmesinden dolayı gelir getiren bir ürün olan tömbeki alım-satımı da Reji İdaresi altına girdi. Tömbeki Reji İdaresi, gelirlerinin büyük kısmını Yemen'deki faaliyetleriyle elde etmekteydi.⁴¹ Tömbeki Reji İdaresi'nin, 1897 yılındaki geliri 924 bin kuruşa ulaşmasına rağmen kaçakçılığa karşı verdikleri mücadele sebebiyle yapılan harcamalardan dolayı giderleri de 833 bin kuruşa ulaşmıştı.⁴² Reji İdaresi, tıpkı Osmanlı İmparatorluğu'nun askerî kurumları gibi kaçakçılıkla mücadelede önemli bir rol oynamaktaydı.

Özet itibariyle Yemen Vilâyeti, Hicaz Vilâyetine göre daha farklı dinamiklere sahipti.⁴³ Hicaz, kutsal şehirleri uhdesinde bulundurmasından dolayı yabancıların doğrudan etkide bulunamadığı bir bölgeydi. Ancak Yemen Vilâyeti'nde durumlar farklıydı. Yemen'deki tek siyasî güç Osmanlılar değildi. Aden'de İngiliz idaresi bulunmaktaydı. Yemen'in dağlık kesimlerinde ise Zeydi İmamlar hüküm sürmekteydi. Asîr'de ise Seyyid İdris mahalli bir idare kurmuştu. Üstelik Yemen kıyılarındaki kabileler

⁴⁰ Ahmed Râşid Paşa, *Yemen ve San'a Tarihi*, Haz. Güllü Yıldız-Filiz Dığıroğlu, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 2015. 1871-1872 Yemen Seferi eserde ayrıntılı olarak ele alınmaktadır. 23 Aralık 1870 tarihinde İstanbul'dan yola çıkan taburlar, 2 Ocak 1871'de Cidde'ye ulaşmış ve oradan Hudeyde'ye geçerek Yemen içlerine doğru askerî harekâtı başlatmıştı.

⁴¹ Zühdü Efendi, *Mirat'ül Yemen*, s.50. Yemen halkının tömbekiye aşırı derecede düşkünlüğü bulunmaktaydı. Hudeyde'de günlük 15-20 liralık tömbeki kullanılıyordu. Bu hesaba göre Yemen'de günlük olarak 300 liralık tömbeki tüketildiği tahmin edilmekteydi.

⁴² Tevfik Güran, *Resmî İstatistiklere Göre Osmanlı Toplum ve Ekonomisi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s.431-432.

⁴³ Bahsedilen farklılıklar Hicaz-Yemen Vilâyetinin mukayesesi tablosunda istatistiklerle ele alınacaktır.

de Osmanlı idaresine karşı isyan hâlindeydi. Sözüünü ettiğimiz Yemen'deki siyasî güçler, kaçakçılık faaliyetlerini de yoğun olarak gerçekleştirmekteydi. Yemen bölgesi bütün bu idarî, siyasi, malî aktörlerin etkide bulunduğu ve menfaat çatışmalarının yaşandığı bir sahaydı.

TABLO 1.1: Tevfik Güran'ın araştırmasına göre vilâyet gelirleri ve limana giren-çıkan ürünlerin ticarî hacmi:

1897 ⁴⁴	Gelirler (bin kuruş)	Giderler (bin kuruş)	Kişi Başına Harcama
Yemen Vilâyeti	36.986.141	33.907.303	5.9 kuruş
Hicaz Vilâyeti	1.945.219	22.522.504	14,2 kuruş

1911	İthalat (bin kuruş)	İhracat (bin kuruş)	Genel İhracata Göre (yüzde)
Yemen	69.017	36.704	1,5
Cidde (Hicaz)	83.249	3.891	0,2

1.2 Kızıldeniz Sahillerinde Sömürgeci Yayılma (1839-1890)

Coğrafi keşiflerden itibaren yeni keşfedilen kıta olan Amerika'yı tamamıyla sömürgeleştiren Avrupalı devletler, XIX. yüzyıla gelindiğinde gözlerini yanı başlarında duran Afrika kıtasına çevirmişti. Afrika kıtasına yapılacak olan sömürgeci hareketlerin, Osmanlı İmparatorluğu'nu etkileyeceği âşikârdı. Elbette daha önce de Osmanlı'nın hâkim olduğu toprakları kolonize etmeye çalışan devletler vardı. İlk defa Portekizliler XVI. yüzyılda Osmanlı topraklarını sömürge kolonisi hâline getirmeye çalıştılar. Lâkin Osmanlılara karşı Arap Yarımadası'nda başarı sağlayamayıp bölgeden geri çekildiler. XVII. yüzyılın başında da Hollanda, tüccarlar üzerinden Yemen kıyılarında ticari denetim kurmaya çalışsa da başarılı olamadı.⁴⁵ Yaklaşık iki asır sonra, Avrupalı devletler içerisinde Osmanlı Afrika ve Arap coğrafyasına karşı topyekûn askerî harekâta girişen

⁴⁴ Tevfik Güran, *Resmî İstatistiklere Göre Osmanlı Toplum ve Ekonomisi*, s.413-377. Tabloda verilen ithalat-ihracat verilerinde tütün, tömbeği ithalatı ile tuz, şarap, sigara ve tütün ihracatını kapsamamaktadır.

⁴⁵ Mehmet Bulut, *Ottoman-Dutch Economic Relations: In The Early Modern Period 1571-1699*, Verloren Press, Hilversum 2001. 1602 yılında kurulan Hollanda Doğu Hindistan Şirketi (Verenigde Oostindische Compagnie), Osmanlı İmparatorluğu'ndan elde ettiği imtiyaz sayesinde Yemen kıyılarında özellikle Muha (Mocha) limanında faaliyet gösterdi. Bir süre sonra Hollanda şirketi, bölgede tekel olmak adına Hintli tüccarlara saldırılar düzenledi. Vergi ödemelerinde de birtakım problemler yaşanması üzerine Osmanlı idarecileri, Hollandalı tüccarların faaliyetlerine karşı çıktı. Bölgedeki Hollanda ticareti 1628-38 yıllarında kesintiye uğradı. Bu tarihten sonra Hollandalı tüccarlar, bölgedeki ticari faaliyetlerine devam etse de pazar payının büyük kısmını İngiliz tüccarlara kaptırmıştı. s.96, 97, 166-169.

ülke ise Fransa olmuştu. Napolyon Bonaparte, Fransa'daki popülerliğini arttırmak ve İngiltere'nin dış ticaretini abluka altına alma politikası dâhilinde 1798 yılında Mısır'ı işgal etti.⁴⁶ Napolyon'un, Mısır'ı işgali kısa süre içerisinde uluslararası bir hâdiseye dönüştü. Ancak Napolyon, Osmanlı-İngiltere ittifakının zaferiyle sonuçlanan savaşlar neticesinde, Mısır'dan çekilmek zorunda kaldı. Napolyon'un ardında bıraktığı Genel Kléber, Mısır'ı bir Fransız eyaleti yapma planının parçasıydı. Fakat Kléber, yerel bir isyanla karşılaştı. 1800 yılında gerçekleşen isyan sırasında Kléber, El Ezher Medresesi öğrencisi olan Süleyman el-Halebî tarafından öldürüldü.⁴⁷ Genel Kléber'in öldürülmesi o denli etki yarattı ki Halebî idam edildi ve başı sergilenmek üzere Paris'e gönderildi.⁴⁸ Süleyman el-Halebî'nin gerçekleştirdiği suikast, aynı zamanda Napolyon'un Mısır'ı bir eyalet hâline getirme planının sonu demekti. Fransızların Mısır'a kalıcı olarak yerleşme planı başarısızlığa uğramasına rağmen Avrupalı devletler Nil havzasına yönelik olan ilgilerini sürdürmeye devam ettiler.

Napolyon, Mısır Seferi ile doğuya yönelik olan eski Haçlı meraklılığını yeniden uyandırmıştı. Haçlı Seferlerinden beri ilk defa doğudaki bir İslâm ülkesi geçici bir süreliğine de olsa Hristiyanların işgaline uğramıştı. Bu bakımdan Napolyon'un Mısır Seferi, Avrupa'nın doğu dünyasına olan bakışı için önemli bir dönüm noktasını teşkil etmektedir. Napolyon'un iktidarını kaybetmesinden tam 15 yıl sonra Fransızlar, İngilizlerden önce davranarak, sömürge faaliyetlerine yeniden giriştiler. Bu hareketiyle Fransa, modern devletler arasında Afrika sömürgeciliği planını, Mısır ve Cezayir'i işgaliyle şekillendiren ilk ülke oldu.⁴⁹

Ancak Mısır kadar stratejik öneme sahip diğer bir noktaysa Kızıldeniz'in Hint Okyanusu'na çıkış noktası olan Bab'ül Mendeb Boğazı ve çevresiydi. İngilizler, Hindistan'ı ellerinde bulundurmalarından dolayı bu bölgeyle XIX. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren ilgilenmeye başlamışlardı. Sömürgeci devletlerin Kızıldeniz'e olan ilgilerini zirveye ulaştıran kırılma noktası ise 1869 yılında Süveyş Kanalı'nın açılmasıydı.⁵⁰ Akdeniz üzerinden transit olarak Kızıldeniz'e geçişin sağlanmasıyla birlikte, Avrupalı devletler için doğu dünyası daha kolay ulaşılabilir bir hâle geldi.

⁴⁶ Phyllis Deane, *İlk Sanayi İnkilâbı*, Çev. Tefvik Güran, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s.171.

⁴⁷ Afaf Lutfi Al-Sayyid Marsot, *Mısır Tarihi*, s.51.

⁴⁸ Bertrand Bareilles, *Paris'te Bir Türk 1806-1811*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul 2018, s.89. Osmanlı'nın Paris Büyükelçisi Abdürrahim Muhib Efendi bir gezi sırasında Süleyman el-Halebî'nin sergilenen kafasını Paris'de bir müzede görmüş ve onun için dua okumuştur.

⁴⁹ Ahmet Kavas, *Osmanlı Afrika İlişkileri*, Tasam Yayınları, İstanbul 2006, s.175.

⁵⁰ Durmuş Akalın, *Süveyş Kanalı Açılışı ve Osmanlı Devleti'ne Etkisi 1854-1882*, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmış Doktora Tezi, Denizli 2011, s.193.

Ortaçağ'da Haçlı Seferleri ile Doğu dünyasında tezahür eden Avrupalı etkisi, Yakınçağ'da sömürgecilik faaliyetleri olarak kendini gösterdi. Üstelik bu faaliyetler, Doğu'nun kaynaklarına hâkim olmanın dışında sömürgeci güçlerin birbirine karşı üstün gelme mücadelesini de içerisinde barındırıyordu.

Bu bağlamda ele aldığımızda Süveyş Kanalı'nın açılması, Afrika Kıtası'nda sömürge yönetimlerinin artmasındaki tek etken değildi. 1880'li yıllardan itibaren Belçika ve Almanya'nın da Afrika'daki sömürgecilik yarışına dâhil olması, İngiltere ve Fransa'nın bölgede hareketliliğini arttırmasına sebebiyet verdi. Siyasi birliğini tamamlayan İtalya da sömürgecilik macerasına kısa süre içerisinde katıldı. Özellikle 1885 yılında Alman Doğu Afrikası'nın ve Belçika'ya bağlı Kongo sömürgesinin kurulması, İngiltere ve Fransa'nın Afrika üzerindeki sömürgecilik faaliyetleri giderek arttırmasında önemli bir dönüm noktası olmuştur.⁵¹ XIX. yüzyılın ikinci yarısında Avrupalı devletler, Afrika kıtasının henüz sömürge hâline getirilmemiş topraklarında büyük bir köşe kapma mücadelesine girmişlerdi. Yaşanan bu mücadeleler neticesinde oluşan yeni siyasî yapı, Kızıldeniz'de mevcut statükonun değişmesini ve Hicaz ve Yemen Vilayetlerine yapılan kaçakçılık faaliyetlerinin çeşitlenmesi sağlamıştı.

1.2.1 İngiltere'nin Kızıldeniz'de Yayılması

1552-1618 yılları arasında yaşayan İngiliz kâşif Sir Walter Raleigh, bir sözüyle âdeta gelecek yıllardaki İngiltere'nin dış politikasını özetlemekteydi.⁵² Sir Walter Raleigh'in görüşünü tanımlayan cümle ise şöyleydi: " Ticareti komuta eden dünyanın zenginliğini komuta eder, sonunda da dünyayı komuta eder."⁵³ İngilizlerin ilk sömürge bölgelerini oluşturan bu kâşifin bakış açısı yıllar içerisinde İngiltere'nin dış politikasında bir düstur hâline gelmiştir. İngilizler, büyük sömürge topraklarının dışında küçük ama ticarî bakımdan stratejik önem arz eden bölgeleri de ele geçirmeye çalışıyorlardı. İngiltere, Akdeniz'de aynı anlayışla Cebelitarık ve Malta'ya yerleşmişti. Böylelikle Cebelitarık Boğazı'ndan, Orta Akdeniz'e uzanan bir İngiliz koridoru oluşturulmuş oldu. İlerleyen yıllarda Osmanlı İmparatorluğu'ndan geçici olmak kaydıyla 1878 yılında Kıbrıs'ın idaresini de ele geçiren İngilizler ellerinde tuttıkları koridoru Doğu Akdeniz'e kadar uzatmayı başardılar.

⁵¹ Roland Oliver ve J.D.Fage, *A Short History of Africa*, Penguin Books, London 1988, s.160, 161.

⁵² Edward Edwards, *The Life Sir Walter Raleigh*, v.1, Macmillan & Co, London 1868, xxxi. Kraliçe I.Elizabeth'in en güvendiği isimlerden biri olan ve *Sir* unvanını alan Walter Raleigh ilk İngiliz sömürge bölgelerini oluşturan denizciydi.

⁵³ Raimondo Luraghi, *Sömürgecilik Tarihi*, Çev. Yavuz Süslü, E Yayıncılık, İstanbul 1975, s.114.

İngiltere'nin stratejik noktaların ele geçirilmesi planı doğrultusunda Kızıldeniz ve Hint Okyanusu içerisinde dikkatini çeken nokta, Aden limanı oldu. Süveyş Kanalı inşa edilmeden önce İngiliz ticaret şirketlerinin bölgeye ulaşması hayli meşakkatli bir yolculuktan sonra mümkün oluyordu. İngiliz gemilerinin Hindistan'a kadar yolcuğunu tamamlayabilmesi için kömür ikmal noktalarının da oluşturulması gerekiyordu. Hint Okyanusuna kıyısı bulunan ve doğal bir liman konumunda olan Aden şehri, İngilizler için âdeta biçilmiş bir kaftandı. 19 Ocak 1839 tarihinde İngiltere adına bölgede hareket eden ve uzun bir süre Hindistan'ın yönetimini üstlenen East India Company'e ait bir kruvazörle birlikte Britanya gemilerinden oluşan 700 kişilik askerî birlik, yerel güçler tarafından savunulan Aden'e saldırdı. İngilizler önemli bir direnişle karşılaşmadan aynı gün içerisinde şehri teslim aldı.⁵⁴ Aden'in ele geçirilmesinin ardından İngiltere'ye bağlı Hindistan Valiliği, Stafford Haines'ı Aden'e koloni yöneticisi olarak gönderdi ve böylelikle Aden idarî açıdan Hindistan Valiliği'ne bağlanmış oldu. 1839-54 yılları arasında Aden kolonisinin yöneticiliğini üstlenen Haines, önce Arap saldırılarını geri püskürterek İngiliz hâkimiyetini sağlamlaştırdı. Ardından bölgenin ticari bir merkez olmasını sağladı. Aden kısa süre içerisinde Yemen'de üretilen ürünlerin ihraç noktası hâline gelmişti. 1839 yılında sadece 1.289 sivilin yaşadığı Aden'de, 1842 yılına gelindiğinde 16 bin sivil ve 3.400 kadar da askerî personel bulunuyordu. Sivil ve asker nüfusun artışı, bölgenin ticaret bakımından cazibe merkezine dönüştüğünün ve İngiltere'nin Aden'e ne kadar önem verdiğinin bir göstergesi niteliğindedir.

Tüm bunlara rağmen Aden limanı, 1850 yılına kadar yabancı tüccarlar için çekici bir ticarî merkez değildi. Bu yüzden Aden limanının, daha cazip bir ticaret limanı olması maksadıyla Hindistan Valiliği, Aden'i serbest liman bölgesi hâline getirdi. Bu gelişme ilerleyen yıllarda daha fazla Amerikalı ve Fransız tüccarı Aden'e çekmişti. Bölgede artan yabancı tüccar popülasyonu ile liman, dünya kahve ticareti için önemli bir hâle gelmeye başladı. Öyle ki 1843 yılında bölgenin toplam ticaret hacmi 1,587 Rupî⁵⁵ iken 1890 yılında 60,294 Rupî'ye ulaşmıştı.⁵⁶ Limanda, kahveden başka tütün, ham pamuk, kumaş ve tömbeki de ihraç edilmekteydi. Aden'in kısa sürede Yemen'de üretilen ticari ürünlerin çıkış noktası hâline gelmesi, Yemen'de bulunan Osmanlı limanlarının gümrük

⁵⁴ R.J.Gavin, *Aden Under British Rule 1839-1967*, C.Hurst & Company, London 1975, s.1, 29, 48, 54.

⁵⁵ Rupî: Hindistan'ın resmi para birimi olan aynı zamanda Hint Okyanusu çevresinde de yaygın olarak kullanılan para birimidir.

⁵⁶ R.J.Gavin, *Aden Under British Rule 1839-1967*, s.446-447. Alıntı yapılan istatistik içerisinde Aden'in yıllık ticarî hacmi 1843-1938 yılları arasında listelenmiştir.

gelirlerinin büyük bir kısmının erimesine sebebiyet verdi.⁵⁷ Şüphesiz ki bu gelişmenin yanı sıra 1869 yılında Süveyş Kanalı'nın açılması da Aden limanının önemini arttırmıştı. Kanalın açılması ile İngiltere-Hindistan arasındaki ticaret yolu 4.500 kilometre kısalmış oldu.⁵⁸ Akdeniz-Kızıldeniz-Hint Okyanusu güzergâhında bulunan Aden limanı, kanalın açılmasından da oldukça faydalandı. Zamanla Aden limanı, mevcut güzergâhın bir istasyon noktası olmuştu.

İngiltere'nin Kızıldeniz'in batı kıyılarına yerleşme süreci ise Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla başlamıştı. Süveyş Kanalı, 17 Kasım 1869 tarihinde Hıdiv İsmail Paşa'nın yanı sıra Avusturya İmparatoru Franz Joseph, Fransa İmparatoriçesi Eugenie ve Prusya veldiahtı gibi birçok Avrupalı kraliyet ailesi mensubunun katılımıyla açılmıştı.⁵⁹ Süveyş Kanalı'nın inşası, Hıdiv İsmail Paşa ve Fransa İmparatoru III. Napolyon'un ittifakının bir neticesiydi. Fransa-Mısır yakınlaşması, Osmanlı İmparatorluğu'nun dışında İngiltere'yi de rahatsız eden bir durumdur. Osmanlı-Mısır ayrışması öyle bir boyuta gelmişti ki, Hıdiv İsmail Paşa, Süveyş Kanalı'nın açılmasından sonra Amerika'dan 150 bin tüfek satın almıştı. Bu silah alımının 1871 Yemen Seferi'nden önce yapılmış olması da tesadüf değildir. Hıdiv, Osmanlı ordularının Yemen'deki isyanı bastırmak bahanesiyle Mısır'a müdahale edeceğini düşünmekteydi.⁶⁰ Ayrıca Hıdiv'in iç ve dış siyasette Osmanlı İmparatorluğu yerine, Avrupalı devletlerle bu denli yakın ilişkiler kurması yıllar içerisinde olumsuz sonuçlara sebebiyet verecekti. Hıdiv, kanalın hisselerinin bir kısmını elinde bulundurmasına rağmen sonradan gelişen ekonomik sıkıntıların üstesinden gelemeyerek Mısır'ın iflas etmesinde büyük rol oynadı. Aynı zamanda elinde bulundurduğu Süveyş Kanalı hisselerini, İngiliz hükümetine satmak durumunda kaldı. Hıdiv İsmail, önce hisselerden ve sonra da Hıdivlik makamından olmuştu. 1876 yılında Mısır'da kurulan Duyûn-ı Umumiye Sandığı'nın teşkil edilmesiyle Mısır, iktisadî açıdan Fransız, İngiliz ve İtalyan asıllı üç komiserden oluşan bir kurula emanet edildi. Böylelikle Mısır'ın en fazla gelir getiren vergi kalemleri de kurulun idaresi altına girmiş oldu.⁶¹ Tüm bu olaylar silsilesi sonucunda Hıdiv İsmail 1879 yılında azledildi. İsmail Paşa'nın yerine geçen oğlu Tefvik Paşa da mevcut durumu düzeltemedi. Hıdiv Tefvik, 1882 yılında Urabî Paşa'nın isyanıyla karşı karşıya kalarak, İngiliz zırhlısına sığınmak zorunda kaldı. Bunun üzerine Urabî de İngiliz istilasına karşı Mısırlıları örgütlemeye çalıştı. Bu gelişmeler

⁵⁷ Zühdü Efendi, *Mirat'ül Yemen*, s.38.

⁵⁸ Raimondo Luraghi, *Sömürgecilik Tarihi*, s.201.

⁵⁹ John Marlowe, *The Making Of The Suez Canal*, The Cresset Press, London 1964, s.265.

⁶⁰ Hayrettin Pınar, *Bâbâli ve Hıdiv İsmail*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2012, s.123, 127.

⁶¹ Afaf Lutfi Al-Sayyid Marsot, *Mısır Tarihi*, s.70.

üzerine, 15 Temmuz 1882 tarihinde İskenderiye'ye asker çıkaran İngilizler Mısır'ı işgal etmeye başladılar. Bu tarihten sonra Mısır, İngiltere'nin yarı-sömürgesi konumuna geldi.⁶²

İngilizler, Mısır'a yerleşerek tıpkı Kızıldeniz'in güneyinde olduğu gibi Süveyş tarafından da bölgeyi kontrolü altına aldılar.⁶³ İngilizler ilerleyen yıllarda Mısır'daki nüfûzunu garanti altına almak ve Kızıldeniz hâkimiyetini pekiştirmek amacıyla Nil nehrini takip ederek Sudan içlerine de ilerlemeye başladı.⁶⁴ Charles Gordon komutasında Sudan içlerine doğru ilerleyen İngiliz-Mısır orduları, Mehdi Hareketi'nin direnişiyle karşılaştı. 1885 yılında Charles Gordon'un, Hartum'da Mehdi yanlıları tarafından öldürülmesi, İngiltere'nin Güney Nil politikasının aksamasına sebebiyet verdi.⁶⁵ Bu askerî harekât Güney Nil havzasını, Kızıldeniz kıyılarından gelecek olası bir İtalyan ve Fransız tehlikesine karşı korumak amacıyla yapılmıştı. Eğer ki İngiltere, bu harekâtı gerçekleştirmemiş olsaydı, Fransa orduları Cibuti-Habeş-Güney Nil doğrultusunda ilerleyerek Orta Afrika ve Kuzey Afrika'daki sömürgeleriyle karadan bağlantı kurabilecekti.

Netice itibariyle İngiltere, 1839 yılında Aden'i ele geçirerek bölgedeki mevcudiyetini başlatmış oldu. Bu tarihten itibaren Aden, Yemen Vilâyeti için ayrı bir önem arz edecekti. Özellikle Zeydi kabileler, Aden üzerinden Osmanlı topraklarına silah kaçırmaları ilerleyen yıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgedeki otoritesini sarsacaktı. Ayrıca İngiltere 1882 yılında Mısır'ı da işgal ederek Osmanlı İmparatorluğu'nun Kızıldeniz'deki nüfûzuna ortak olan bir güç konumuna gelmişti.

1.2.2 Fransa'nın Cibuti'ye Yerleşmesi

Fransa'nın, Osmanlı coğrafyasındaki toprakları sömürgeleştirme faaliyetleri İngilizlerden çok daha önce başlayan bir süreçti. Napolyon Bonaparte, Mısır'ı işgal etmeden önce 80 bin kişilik ordusuyla Cezayir'i işgal edeceğini söylemişse de sonradan değişen planları neticesinde bu düşüncesini gerçekleştirmedi.⁶⁶ Lâkin Fransızlar, Napolyon'un iktidarının sona ermesinden 15 yıl sonra, 1830 yılında Cezayir'i işgal

⁶² Ali Akyıldız ve Zekeriya Kurşun, *Osmanlı Arap Coğrafyası ve Avrupa Emperyalizmi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s.401.

⁶³ Halil Halid, *İngilizlerin Osmanlı'yı Yok Etme Siyaseti*, Ekim Yayınları, İstanbul 2011, s.41.

⁶⁴ İngiltere'nin Güney Nil'e düzenlediği askerî harekât ve izlediği Sudan politikası için bkz: Mekki Shibeika, *Brisith Policy In The Sudan (1882-1902)*, Oxford University Press, London 1952.

⁶⁵ Mekki Shibeika, *Brisith Policy In The Sudan (1882-1902)*, s.301.

⁶⁶ Ahmet Kavas, *Osmanlı Afrika İlişkileri*, s.177.

etmeyi başardılar.⁶⁷ Fransa, 1847 yılına kadar Cezayir’de direnen Abdülkadir Cezayirî ile mücadele ederek zaman kaybı yaşasa da uzun yıllar süren mücadele sonunda Cezayirî’yi teslim olmaya zorladı. Daha sonrasında ise Cezayir içerisinden Orta Afrika’ya uzanarak Cezayir – Nijer – Çad - Sudan doğrultusunda ilerleyerek Afrika’yı sömürgeleştirme hareketine devam etti.

Afrika’nın birçok tarafına yayılan Fransız sömürgeciliğinin, Kızıldeniz’de dikkatini ilk çeken nokta ise Kamaran Adası’ydı. Napolyon, Mısır Seferi’nin ardından Kızıldeniz’de pozisyon alabilmek için 1805 yılında Kamaran Adası’na yerleşme girişimde bulundu. Ancak bu teşebbüs 1806 yılında İngiliz donanmasının Kamaran’a gelmesiyle son bulmuştu.⁶⁸ Kamaran Adası Bâbü’l-Mendeb Boğazı’ndan uzak Yemen topraklarının hemen karşısında bulunan bir adaydı. Fransızlar yaklaşık 60 yıl sonra Kızıldeniz’e geldiklerinde ise Kamaran Adası’ndan daha stratejik bir bölgeye yerleşmeyi tercih ettiler. Fransızların yerleştiği bölge, Bâbü’l-Mendeb Boğazı’nın Afrika yakasında bulunan Obuk bölgesiydi. Obuk, hem boğazı kontrol edebilecek hem de Afrika’nın iç bölgeleriyle irtibat kurabilecek bir araziydi. Bu doğrultuda Fransızlar, 1862 yılında bölgenin yöneticisi olan Rehayto Sultanı Dini Ahmed’e 10 bin Taler⁶⁹ ödeyerek Obuk arazisini satın aldı.

Böylece Fransa, Aden’de bulunan İngiliz hâkimiyetine karşı bölgedeki durumu dengelemiş oldu. Ayrıca Süveyş Kanalı’nın kazılmaya başlamasından sonra gelişen bu hareket, Fransa’nın Kızıldeniz’de sürdüreceği uzun vadeli bir politikanın da ilk adımıydı. Obuk limanı uzun yıllar boyunca Çin ve Hindini’ne giden Fransız gemileri için kömür ve zahire deposu olarak kullanıldı. Obuk’u resmi olarak Fransız kolonisi hâline getirecek hamle ise 1884 yılında meydana geldi. 1884 yılında Obuk’a koloni valisi olarak atanan Léonce Lagarde⁷⁰ bölgeyi kısa sürede Fransız kolonisi hâline getirdi. Vali Lagarde, 9 Nisan 1884 tarihinde Gobad Sultanı ve 18 Ekim 1884’de Tacura Sultanı ile himâye anlaşması imzaladı. Vali Lagarde, Tacura hâkimi Ebubekir’in ailesinden satın aldığı çöl

⁶⁷Abdurrahman Çaycı, *Büyük Sahra’da Türk-Fransız Rekabeti 1858-1911*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995, s.3.

⁶⁸ John Baldry, *Yemen and Asir*, The Press ISIS, İstanbul 2016, s.63.

⁶⁹ Taler: Orta Avrupa’da yaygın bir şekilde kullanılan Avusturya gümüş parasıdır.

⁷⁰ Léonce Lagarde: 1860-1936 yılları arasında yaşayan Fransız diplomat ve idarecidir. 1884-1896 yılları arasında Cibuti Koloni Valiliği yapmış, sonradan 1897-1907 yılları arasında Fransa’nın Habeşistan Büyükelçiliği görevini üstlenmiştir. 1888 yılında Cibuti şehrini kurmasının yanı sıra Habeşistan Büyükelçiliği dönemindeki Habeş Kralına ulaştırdığı silahlar ile İtalya’nın Habeş mağlubiyetinde rol oynamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Coletto Dubois, *L’or blanc de Djibouti*, Editions Karthala, Paris 2003.

yarımadasında, ilerleyen yıllarda bölgenin silah ticareti merkezi olacak Cibuti şehrini kuracaktı.⁷¹

Obuk limanının suyu sığ olmasından dolayı gemiler uzaktan demir atmaktaydı. Bu durum Obuk'u kullanışsız bir hâle getiriyordu. İlâveten Obuk sahillerinden, iç bölgelere ulaşımı da dağlık araziler engelliyordu. Tüm bu sakıncalar göz önüne alındığında Léonce Lagarde, yaptığı keşif faaliyetleri sonucunda Obuk'un Tacura körfezine⁷² bakan kısmının karşısında olan Cibuti mevkiini keşfetti ve orada bir şehir inşa etmeye başladı. 1888 senesinde boş arazi üzerine yapılan inşa çalışmaları ile Cibuti şehri kuruldu ve hükümet merkezi buraya taşındı.⁷³ Böylelikle Fransızlar tarafından *L'or blanc* yani *Beyaz Altın* olarak anılan şehir, inşa edilmiş oldu. Cibuti'nin bu unvanı almasının asıl sebebi ise şehrin 30 km uzaklığında bulunan ve dünyanın en tuzlu ikinci gölü olan Asal Gölü'nden elde edilen tuzların, Cibuti limanından dünya piyasasına satılmasıydı.⁷⁴ Fransızlar, bu süre zarfında 1889 yılında Kazak asıllı Rus komutan Aşinof'un Cibuti kıyılarında bir koloni kurmasına da şiddetle karşı koydular.⁷⁵ Yaklaşık bir ay boyunca Cibuti sahillerinde koloni teşkil etmeye çalışan Ruslar, Fransızların karşı saldırısı sonucunda teslim olmak zorunda kaldı. Sonuç olarak Fransa, Cibuti topraklarındaki hâkimiyetini uluslararası alanda kanıtlamış oldu.

1896 yılında Cibuti'den Habeşistan'a 90 kilometrelik bir demiryolu yapıldı. Şüphesiz ki bu hareket Fransızların, Habeş toprakları üzerinden Afrika içlerine ilerlemeye çalışan İtalyanlara set çekebilmek amacıyla yapmış olduğu bir hamleydi. Nitekim Cibuti üzerinden Habeş topraklarına ithal edilen silahlar sayesinde Habeşliler, İtalyanları durdurabildiler. Kısa süre sonra Cibuti'ye getirilen silahlar yalnızca Habeşistan'a değil, bölgede bulunan diğer ülkelere de satılmaya başlandı. İlerleyen yıllarda Osmanlı'nın Hicaz ve Yemen vilâyetleri de silah ticaretinin en yoğun şekilde yaşandığı bölgelerden biri hâline gelecekti.

Batı Avrupa'daki fabrikalarda üretilen silahlar ise Fransız nakliye şirketi olan *Mesajeri Maritim Şirketi*⁷⁶ (Messageries Maritimes Company) vasıtasıyla Cibuti'ye

⁷¹ Colette Dubois, *L'or blanc de Djibouti*, s.42, 69.

⁷² Tacura Körfezi: Obuk ile Cibuti'nin arasında bulunan körfeze verilen addır.

⁷³ Sadık el-Müeyyed, *Habeş Seyahatnamesi*, Haz. Mustafa Baydemir, Kaknüs Yayınları, İstanbul 1999, s.46.

⁷⁴ Colette Dubois, *L'or blanc de Djibouti*, s.65.

⁷⁵ Durmuş Akalın, "Rusya'nın Kızıldeniz Siyaseti ve Cibuti'de Sömürgecilik Faaliyetleri", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* (OTAM), sayı 39 (2016), s.105-136.

⁷⁶ Messageries Maritimes Company (MMK): 1851 yılında Paris merkezli kurulan Fransız nakliye şirkettir. Marsilya'dan Hindîçini'ne uzanan güzergâh boyunca seferlerini düzenleyen bu şirket Batı Avrupa'nın en yaygın olarak kullanılan nakliye şirketi hâline geldi. Ayrıntılı bilgi için bkz: Süleyman Uygun, *Mesajeri Maritim Kumpanyası ve*

gelmekteydi. Mesajeri Maritim Şirketi'nin Cibuti'de acente binası, kömür deposu, tamirhane açmasıyla Cibuti limanı, Avrupa'dan Uzakdoğu'ya giden gemilerin güzergâhının bir parçası hâline geldi.⁷⁷ Böylece Fransa, idarî olarak hâkimiyet tesis ettiği Cibuti'yi ulaşım yoluyla da anakarasına eklemiş oldu. Teknolojik imkânlarla tanışarak gelişen Cibuti, kısa süre sonra Osmanlı Arap coğrafyasındaki yerel güçlerin irtibat kuracağı bir şehir hâline gelmişti.

1.2.3 İtalya'nın Eritre'ye Yerleşmesi

İtalya, İngiltere ve Fransa'ya nazaran çok geç bir tarihte siyasi birliğini sağlamıştı. 1861 yılında Kont Cavour önderliğinde toplanan İtalyan devletleri, tek çatı altında birleşerek İtalya Krallığı'nı kurdular. Diğer Avrupalı devletlere göre geç bir tarihte oluşturulan bu milli birlik, İtalyanların dış politikada saldırgan bir tutum izlemesine sebebiyet verdi. 1856 yılında kurulan ve İtalya'nın birleşmesi için mücadele veren *İtalyan Milli Topluluğu* (Societa Nazionale Italiana), ilerleyen yıllarda sağ milliyetçi akımı oluşturacak ve cemiyete dâhil olan elitler üzerinden İtalyan halkına yansıtılan milliyetçilik düşüncesi popüler bir hâle gelmeye başlayacaktı.⁷⁸ İtalya'da sosyal alanda gelişip güç kazanan milliyetçilik akımı bir süre sonra siyasete de sirayet ederek İtalya'nın sömürgeci politika oluşturmasına zemin hazırlayacaktı.

İtalya'nın sömürgeleştirmek istediği sahalar ilk başta Tunus ve Doğu Afrika kıyılarıydı. Ama Fransızlar, İtalyanlara göre ellerini çabuk tutarak 1881 yılında Tunus'u işgal ettiler. Eski Kartaca topraklarını Fransa'ya kaptıran İtalya, bu olaydan sonra dikkatini tamamen Doğu Afrika'nın sömürgeleştirilmesine verdi.⁷⁹ 1869 yılında Rubattino Vapur Şirketi (Rubattino Steamship Company), Doğu Afrika'nın Kızıldeniz'e kıyısı olan Assab Körfezi'nde bulunan bir araziyi satın aldı. İtalyanlar uzun bir süre boyunca burayı kömür deposu olarak kullanmaya başladılar. Dönemin İtalyan Dış İşleri Bakanı olan Mancini'nin "Kızıldeniz, Akdeniz'in bir kilididir." sözü, Kızıldeniz'de İtalyan faaliyetlerinin artacağına bir habercisiydi. 21 Aralık 1884 tarihinde İtalya'nın Londra Büyükelçisi Nigra, bölgeye askerî harekât düzenlemek amacıyla Lord Granville görüştü. Lord Granville'in İtalyan Büyükelçiye cevap şöyleydi:

Osmanlı Devleti'nde Fransız Sömürgeciliği (1851-1914), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmış Doktora Tezi, Sakarya 2014.

⁷⁷ Sadık el-Müeyyed, *Habeş Seyahatnamesi*, s.46, 47.

⁷⁸ Stefan Breuer, *Milliyetçilikler ve Faşizmler*, Çev. Çiğdem Canan Dikmen, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s.162.

⁷⁹ Abdurrahman Çaycı, *Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti 1858-1911*, s.58.

“Eğer İtalyan hükümeti bu limanları işgal etmek arzusundaysa bu İtalya ve Osmanlı Devleti arasında bir meseledir. Bizim için İtalyanların Zula, Beylül ya da Musavva’yı işgalinde yukarıdaki hususlar çerçevesinde bir itirazımız yoktur.”

Lord Granville’nin vermiş olduğu cevap, İtalya’nın bölgeye operasyon yapması için verilen bir izin niteliğindedir. Böylece İtalya tarafından düzenlenecek olan askerî harekâta, İngiltere’nin karşı müdahalede bulunmayacağını resmen bildirilmiş oldu.⁸⁰ Bu beyanın üzerine İtalyan donanması, Spezia şehrinden Akdeniz’e açılmıştı. Donanma, 5 Şubat 1885 tarihinde Musavva’ya ulaşarak, herhangi bir mukavemetle karşılaşmadan şehri ele geçirmişti. Mısır Hıdivliği ve Osmanlı İmparatorluğu, işgali diplomatik alanda protesto etmekle yetinerek askerî bir harekât düzenlemedi. İtalya’nın bölgeye yerleşmesine askerî tepki ise beklenmedik bir şekilde Habeşistan’dan geldi. Habeşliler, İtalyanların kıyılarına yerleşmemesi için saldırılarda bulundular. Bu olaylar kısa sürede Habeşistan – İtalya Savaşı’nın çıkmasına sebep oldu. Öyle ki İtalya 1887 yılında, Musavva ve Kızıldeniz’deki operasyonlar için 7 milyon 300 bin lire⁸¹ kadar bir bütçe ayırmak zorunda kalacaktı. 1889 yılında imzalanan Ucciali Antlaşmasıyla, Habeşistan-İtalyan Savaşı sona erdi. Anlaşma neticesinde, iki ülke arasında sınırlar belirlendi ve İtalyanlar bölgedeki hâkimiyetini sağlama almış oldu. Savaş sonuçlanmasına rağmen bölgede yarattığı etkiler ilerleyen yıllarda kendisini gösterecekti. Habeş-İtalyan mücadelesi, Avrupa’dan Doğu Afrika’ya silah ticareti yapılması için bir dönüm noktası olmuştu. İtalya, ordusunu ve destekçilerini güçlendirmek için bölgeye ciddi bir silah sevkiyatı başlatmıştı. Fransa da Habeşistan’ı İtalya karşısında ayakta tutabilmek için bölgeye silah göndermeye başladı. Bahsi geçen bu silah nakliyatının Cibuti üzerinden gerçekleşmesi, bölgeyi kısa süre içerisinde Avrupa’dan getirilen silahların dağıtım noktası hâline getirecekti. Bu olaylar, uzun vadede Osmanlı Arap vilayetlerine etkide bulunacak olan silah kaçakçılığı faaliyetlerini başlatan gelişmelerdi. Savaşın diğer bir sonucu ise, 1890 yılında Eritre’nin İtalyan kolonisi olarak ilân edilmesiydi.⁸²

Böylece İngiltere ve Fransa’nın ardından İtalya da Kızıldeniz kıyısında sömürge idaresini kurmuş oldu. 1869’da Süveyş Kanalı’nın açılması ile bölgede artan sömürgeci faaliyetler zirve noktasını 1890 yılında görmüş oldu. Bu tarihten itibaren Kızıldeniz’de meydana gelecek her türlü hâdise, diplomatik bir probleme dönüşecek hâle geldi. Kızıldeniz sahillerinde yapılan inci-sedef avcılığı ve iki sahil arasında yapılan kaçakçılık

⁸⁰ Durmuş Akalın ve Selim Parlaz, *XIX. Yüzyılda Doğu Afrika’da Osmanlılar ve İtalyanlar*, Kesit Yayınları, İstanbul 2015, s.172, 175, 178.

⁸¹ Lire: 1861-2002 yılları arasında kullanılan İtalyan para birimidir.

⁸² Durmuş Akalın ve Selim Parlaz, *XIX. Yüzyılda Doğu Afrika’da Osmanlılar ve İtalyanlar*, s.173, 221.

faaliyetleri, Kızıldeniz'e kıyısı bulunan devletleri zaman zaman karşı kaşıya getirdi. Bu gibi sorunların oluşmasının haricinde bölgedeki devletler arasında hem karada hem de deniz hudutlarında zaman zaman problemler yaşanacaktı. Kızıldeniz 1890 yılından itibaren İngiliz, Fransız, İtalyan ve Osmanlı menfaatlerinin çatıştığı bir bölgeydi.

İKİNCİ BÖLÜM

KIZILDENİZ'DE İNSAN VE SİLAH KAÇAKÇILIĞI (1890-1910)

2.1 Kızıldeniz'de Meydana Gelen Köle Ticaretinin, İnsan Kaçakçılığı Faaliyetine Dönüşmesi

Avrupalı devletlerin Kızıldeniz'in doğusuna yerleşmesinin doğal olarak Osmanlı topraklarına etkisi olacaktı. Bu etkiye yoğun olarak maruz kalan Osmanlı vilâyetleri ise Hicaz ve Yemen'di. Hicaz ve Yemen ahalisinin asırlardır süre gelen bazı sosyolojik alışkanlıkları bulunmaktaydı. Bunlardan ilki köle ticaretiydi. İslâm dininin de izin verdiği ölçüde Müslüman aileler köle yahut cariye satın alarak, onların iş gücünden faydalanmaktaydı.⁸³ Asırlar boyunca oluşan köle-sahip ilişkisi, modern döneme kadar uzanmış ve bu coğrafyanın vazgeçilmez bir geleneği hâline gelmiştir. Hicaz ve Yemen'de bulunan kölelerin büyük kısmı Afrika topraklarından getirilmekteydi. Zaman içerisinde hem Osmanlı İmparatorluğu'nun kölelik karşıtı kararlar alması hem de Kızıldeniz'in batı kıyılarının, Avrupalı devletlerin egemenliği altına girmesi, bir zamanlar meşru olan köle ticaretinin zamanla *insan kaçakçılığına* dönüşmesine sebebiyet vermiştir. Kızıldeniz'in batı kıyılarında sömürge idarelerini kuran Avrupalı devletler, sömürgelerinde bulunan insan kaynağının başka coğrafyalara götürülmesine engel olmak yolunda bir dış politika izlemişti. Zira, sanayi üretiminden yoksun olan bu topraklardaki yegâne güçlü gelir kaynağı Nil Nehri'nin kollarında tarım yapmaktı. Çoğunluğu tarım Bu durum köle ticaretine olan bakışın değişmesinde büyük bir etkendi.

Her iki kaçakçılık konusunu ele aldığımızdan ötürü 1890 senesi kaçakçılık konusu için mühim bir başlangıç noktasını teşkil etmektedir. 1890 yılında kaçakçılık hususunda dönüm noktası olacak iki hâdise meydana gelmiştir. Bunlardan ilki İtalya'nın Eritre müstemlesini kurarak, İngiltere ve Fransa'dan sonra bölgeye yerleşen son sömürgeci güç olmasıdır. Aynı yıl gerçekleşen diğer bir olaysa, köleliğe karşı toplanan Brüksel

⁸³ Kadir Yıldırım, *Osmanlı'da İşçiler (1870-1922)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s.56.

Konferansı'ydı. Konferans neticesinde imzalanan Brüksel Senedi'ne, Osmanlı İmparatorluğu da imza atmıştı. 1890 yılından sonra Osmanlı İmparatorluğu, anlaşmaya taraf olmasından itibaren ciddî bir şekilde Kızıldeniz'de gerçekleşen insan kaçakçılığına karşı tavrı olarak, bölgedeki menfaatlerini muhafaza etmeye çalışmıştır. Bu doğrultuda bir sonraki bölümde, silah kaçakçılığından önce bölgede var olan, Afrika'dan Osmanlı topraklarına yapılan insan kaçakçılığı konusuna değinilecektir.

2.1.1 Osmanlı İmparatorluğu'nun Köle Ticareti'ne Karşı Tutumu

Asırlar boyunca dünya genelinde meşru bir uygulama olan köle ticaretine yönelik bakış açısı, XIX. yüzyıla gelindiğinde değişikliğe uğradı. Köleliğe ve köle ticaretine karşı bakış açısının değişime uğramasına, zaman içerisinde farklı yorumlar da getirilmiştir. Bazı tarihçilere göre köleliğin kaldırılması süreci, İngiltere'de faaliyet gösteren Köleliğin Kaldırılması Komitesi'nin çalışmalarının sonucuydu.⁸⁴ Kimi tarihçilere göre ise Avrupa'da meydana gelen teknolojik gelişmeler sonucunda, köle işgücüne duyulan ihtiyacın azalmasıydı.⁸⁵ Her ne şekilde olursa olsun İngiltere sömürge topraklarındaki kölelik düzeninin yıkılmasının ardından, köleliğin kaldırılması için dünya genelinde bir seferberliğe girişti. İngiliz Parlamentosu tarafından hazırlanan köleliğin kaldırılmasını içeren kanun tasarısı 1 Mayıs 1807 tarihinde hem kraliyetin hem de parlamentonun onayını alarak yürürlüğe girdi.⁸⁶ İngiltere bu tarihten itibaren, uzun vadede dünya genelinde köleliği ve köle ticaretini nihayete erdirmek amacıyla uluslararası alanda bazı hamleler yaptı.⁸⁷ Bu doğrultuda İngiltere, 1812 yılında Birleşik Devletler ile imzaladığı Gent Anlaşması'nda, iki devlet köle ticaretini dünya genelinde durdurmak için anlaşma sağladı. İspanya ise 1814 yılında kendi ihtiyaçları haricinde köle ticaretini durdurma kararı aldı. Bu kararı 1816 yılında Portekiz ile İngiltere arasında yapılan ve Ekvator'un kuzeyinde köle ticaretini durdurmaya yönelik ikili bir anlaşma takip etti.⁸⁸ Afrika'dan farklı bölgelere yapılan köle ticareti hem Avrupa-Amerika hem de Arabistan-Asya yönünde olmak üzere farklılık göstermekteydi. Afrika Kıtası'ndan alınarak, Avrupalı sömürgelerin bulunduğu Amerika Kıtası'na yahut Avrupa'ya götürülen kölelerin büyük bir çoğunluğu tarım işçisi olarak çalıştırılmaktaydı. Avrupalı devletler, sömürge

⁸⁴ Edward Reynolds, *Fırtınaya Karşı Ayakta Kalmak: Atlantik Köle Ticareti Tarihi*, Çev. Koray Akten, İmge Kitabevi, İstanbul 2004, s.137-140.

⁸⁵ Ali A.Mazrui, *Afrikalılar: Üç Farklı Kültürel Miras*, Çev. Yusuf Kaplan, İnsan Yayınları, İstanbul 1992, s.160.

⁸⁶ Edward Reynolds, *Fırtınaya Karşı Ayakta Kalmak: Atlantik Köle Ticareti Tarihi*, s.141.

⁸⁷ Y.Hakan Erdem, *Osmanlı'da Köleliğin Sonu (1800-1909)*, s.91.

⁸⁸ Edward Reynolds, *Fırtınaya Karşı Ayakta Kalmak: Atlantik Köle Ticareti Tarihi*, s.143. İngiltere, 1853 yılında Portekize'e 3 milyon sterlin ve İspanya'ya da 1 milyon sterlin ödeme yapmıştı. İngiltere tarafından yapılan bu ödemeler, Portekiz ve İspanya'nın köle ticaretine karşı yapılan iki anlaşmalara sadık kalmaları maksadıyla yapılmıştı.

topraklarındaki üretim sahalarında Afrikalı kölelerin işgücünden faydalanmaktaydı. Hattâ köle iş gücü, ABD'deki tarım üretiminin devamlılığını sağlayabilmesi için önem arz etmekteydi. Öyle ki 1861 yılında ABD Başkanı Abraham Lincoln'ün köleliliği kaldırılmasına yönelik karar alması ABD'de iç savaşa yol açmıştı.⁸⁹ Kölelilerin kullanılması konusu, Osmanlı Arap Vilâyetlerinde çok daha farklı şekilde tezahür etmişti. Osmanlı topraklarına getirilen kölelerin ekseriyeti cariye, hizmetçi yahut muhafız konumundaydı. Sanayi ve tarım üretiminin neredeyse hiç olmadığı bu bölgelerde kölelerin kullanılması da farklılık göstermekteydi.⁹⁰ İngiltere izlediği dış politika doğrultusunda, büyük sömürgeci güçlerin insan kaynağını kestikten sonra, hâlâ faal olan Afrika'dan Osmanlı İmparatorluğu'na yapılan köle ticaretine yönelmişti.

XIX. yüzyılın ikinci yarısına doğru İngilizler, köle ticareti meselesini Osmanlı'nın iç işlerine müdâhil olmak için kullandılar. Bâbiâli nezdinde ilk girişimlerini ise Baltalimanı Ticaret Antlaşması'nın akabinde, 1840 yılında gerçekleştirdiler.⁹¹ İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Palmerston'un telkiniyle hareket eden İstanbul Büyükelçisi Lord Ponsonby, konu hakkında bazı temaslarda bulundu. Afrika'dan ve Kafkasya'dan Osmanlı topraklarına yapılan köle ticareti hususunda Bâbiâli ile görüşmeler yapıldı. Tüm bu diplomatik girişimler neticesinde, 28 Aralık 1846 tarihinde Sultan Abdülmecid'in emriyle İstanbul'da bulunan köle pazarları kapatıldı. Ocak 1847'de Bağdat valisine köle ticaretinin yasaklanması hususunda bir ferman gönderildi.⁹² Köle ticareti konusunda diğer bir dönüm noktası ise 11 Şubat 1857 tarihinde ilân edilen fermandı. Zenci köle ticaretinin yasaklanmasıyla beraber esir tacirleri ve esir edenlerin cezalandırılması hususunda çıkarılan fermana göre, fermanın gönderildiği vilâyetlere 6 hafta müddet verilerek, limanlara esirlerle gelen gemiler, kaptan ve zabitleriyle beraber İstanbul'a bildirilecekti. Esirler, belirlenen hanelere yerleştirilecek yahut memleketlerine geri gönderilecekti. Aynı zamanda esir tacirlerine bir sene hapis cezası verilecekti ve suçun tekrarı hâlinde verilen cezalar birer sene daha eklenerek artacaktı. Trablusgarb, Bağdat valilerine ve Akdeniz Adaları memurlarına gönderilen ferman, Hicaz ve Yemen vilâyetlerine ise gönderilmemişti. Hicaz bölgesi için alınacak olası bir köleliğin ilgası kararı, bölgede bir isyana sebebiyet verebilirdi. Dolayısıyla Bâbiâli, Hicaz ve Yemen'i

⁸⁹ James M. McPherson, *For Cause and Comrades: Why Men Fought in the Civil War*, Oxford University Press, Oxford 1997, s.19.

⁹⁰ Mevcut farklılığın irdelendiği ve İslam'daki köle anlayışına dair makalelerin bulunduğu bir çalışma için bkz: John Ralph Willis, *Slaves and Slavery in Muslim Africa* Frank Cass, London 1985, v.1-2.

⁹¹ EHUD TOLEDANO, *İslam Ortadoğusu'nda Kölelik Bağları*, Çev. Y.Hakan Erdem, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s.101.

⁹² Y.Hakan Erdem, *Osmanlı'da Köleliğin Sonu (1800-1909)*, s.124, 129.

fermanın kapsamının dışında bırakmıştı.⁹³ Hicaz ve Yemen'in 1857 fermanın kapsamını dışında kalması, Kızıldeniz'de yaşanan köle ticareti faaliyetinin canlı kalmasını sağladı. Bu bağlamda ele alındığında 1857 fermanı, literatürde tekrarlandığı gibi genel mânâda zenci köle ticaretinin tamamen yasaklanmasından ziyade Basra Körfezi ve Akdeniz coğrafyasını kapsayarak, köle ticaretinin peyderpey azaltılmasını amaçlayan bir fermandır.

İngilizlerin, köle ticaretini engellemek maksadıyla baskı yaptıkları merci Bâbîâlî ile sınırlı kalmamıştı. 1877 yılında Mısır'daki köle ticareti hareketliliğinden rahatsızlık duyan İngilizler, Mısır Hıdivliği ile bir anlaşma imzalamıştı.⁹⁴ Anlaşmanın en dikkat çekici bölümü ise IV. maddeydi. Maddeye göre, İngiliz gemileri Mısır ve Somali karasularında köle ticareti yapan gemi ve teknelere el koyabilecekti.⁹⁵ IV. madde aynı zamanda İngiltere'nin köle ticaretini öne sürerek nüfûz bölgesini genişletme amacının bir tezahürü niteliğindedir.

Nitekim İngiltere'nin ikili anlaşma imzalama girişimi Mısır Hıdivliği ile sınırlı kalmadı. 23 Ocak 1880 tarihinde İngiltere ile Osmanlı İmparatorluğu arasında, köle ticaretine engel olunmasına dair bir anlaşma imzalandı. Anlaşmanın VIII. maddesine göre, her iki devletin savaş gemileri, tesadüf ettiği takdirde Osmanlı sancağına sahip olsun veya İngiliz bayrağı altında bulunsun, köle ticareti yapan gemileri derdest edebilecekti. Derdest edilen gemiler içinde bulunan şahıslarla beraber o ülkenin mahkemelerine teslim edilecekti.⁹⁶ Mısır Hıdivliği ile yapılan anlaşma içerisinde bulunan maddenin bir benzerini Osmanlı İmparatorluğu'na kabul ettiren İngilizler yapmış oldukları ikili anlaşmalarla politik bir başarı elde etmiş oluyordu.⁹⁷

2.1.2 1889 Tarihli Üsera-yı Zenciye Ticaretinin Men'ine Dair Kanun ve 1890

Brüksel Konferansı

Köle ticaretinin engellenmesiyle ilgili 1847 ve 1857 fermanları olmasına rağmen bu alanda yapılmış olan müstakil bir kanun bulunmamaktaydı. 1882-83 yıllarında İngiliz dış işlerinin bakısıyla, Bâbîâlî tarafından kanun tasarıları hazırlanmasına karşın köle

⁹³ Düstur, *I.Tertib*, c.4, s.368-370.

⁹⁴ Murray Gordon, *Slavery In The Arab World*, New Amsterdam Books, New York 1989, s.179.

⁹⁵ Ehad R.Toledano, *Osmanlı Köle Ticareti 1840-1890*, s.175.

⁹⁶ BOA, Yıldız Sadâret Resmî Evrakı (Y.A.RES), nr:19/57, 11 Rebiyülahir 1297/ 23 Mart 1880.

⁹⁷ İngiltere, köleleri taşıyan ve başka bir devlete ait olan gemileri gözaltına alma uygulamasını ilk defa 1817 yılında İspanya'ya kabul ettirmişti. Sonradan bu uygulama, İngiltere'nin diğer devletlerle kölelik konusunda imzaladığı anlaşmalarda bir düstur hâline geldi. Edward Reynolds, *Fırtınaya Karşı Ayakta Kalmak: Atlantik Köle Ticareti Tarihi*, s.144.

ticareti yasağı, 1889 yılına kadar bir kanun hâline getirilmemişti.⁹⁸ Uzun süredir yapılmayan kanunun 1889 yılında yapılmış olmasının ana sebebi, Osmanlı İmparatorluğu'nun, 1890 yılında Afrika'dan yapılan köle ticaretini önlemek amacıyla toplanacak olan Brüksel Konferansına davet edilmesiydi. II. Abdülhamid, konferansta Osmanlı'ya yöneltilebilecek olası eleştirilere set çekebilmek amacıyla 16 Aralık 1889 tarihinde *Üsera-yı zenciye ticaretinin men'i* başlığı altında 10 maddelik bir kanunu onayladı. Kanunun ilgili maddeleri şöyledir: ⁹⁹

1.Madde: Osmanlı memleketlerine kara veya deniz yoluyla yapılan üsera-yı zenciye ticareti, ithali ve ihracı yasaktır.

3.Madde: Zenci esirlere, hür kabul edilerek mahkeme tarafından veya hükümeti mahallîye tarafından itknemeler verilecektir.¹⁰⁰

5.Madde: Zenci esir ticaretinde bulunan ve zenci esir taşıyan geminin kaptanı birer yıl hapisle cezalandırılacaktır. Suçun tekrarında hapis cezası misliyle artacaktır.

8.Madde: 23 Mart 1880 tarihinde imzalanan Osmanlı-İngiliz anlaşmasının VIII. maddesi teyit edilmiştir.¹⁰¹

9.Madde: Zenci esir ticareti yapan bir gemi kaptanı yakalanırsa, taşıdığı her bir zenci köle için 5 Osmanlı lirası nakit ceza ödemek zorundadır. Alınan nakit ceza, gemiyi yakalayan zabıt ve memurlara verilecektir. Eğer bu ödeme gerçekleştirilmezse, gemi mahkeme kararıyla satılacaktır. Alınan paradan nakit ceza¹⁰² ve mahkeme masrafları karşılanacaktır. Artan meblağ olursa sahibine verilecektir.

Yukarıda verilen maddeler dâhilinde 1889 düzenlemesi, hem kendinden önce yapılan ferman ve anlaşmaları kanunlaştıran hem de zenci esir kaçakçılığını genel olarak ele alan bir kanun olması nedeniyle mühim bir yer arz etmektedir. Aynı zamanda yapılacak olan uygulamalara bir standart getirerek, merkez-taşra ilişkisinde bürokrasinin de yükü azaltılmıştır. Bu demek oluyor ki yakalanan her kaçakçı gemisi için mahallî memurlar durumu İstanbul'a bildirmeden gereken işlemleri uygulayabileceklerdi. Yine de bu kanuna rağmen birtakım hukukî uygulamalar için mahallî memurlar, Yıldız Sarayı'na yahut Bâbıâli'ye danışmak durumunda kalacaktı.

⁹⁸ Y.Hakan Erdem, *Osmanlı'da Köleliğin Sonu (1800-1909)*, s.172.

⁹⁹ Düstur, *I.Tertib*, c.6, s.486-488.

¹⁰⁰ Itkname: Azat edilen kölelere, hür olduklarına dair verilen belgedir. Azatname olarak da tabir olunmaktadır. Itknemeler, kimi zaman mahkeme yoluyla kimi zaman da mahallî idarelerde bulunan Osmanlı idarecileri tarafından verilmektedir. Hüseyin Hilmi Paşa'nın mührünün bulunduğu itkname örneği için bkz: Ek 1.

¹⁰¹ VIII. Madde: Her iki devletin savaş gemileri, tesadüf ettiği takdirde Osmanlı sancağına sahip olsun veya İngiliz bayrağı altında bulunsun, köle ticareti yapan gemileri derdest edebilecekler.

¹⁰² Mükâfat-ı Nakdiye: Ele geçirilen kaçakçı gemilerinden alınan nakit cezanın yakalayan asker ve memurlara paylaşılmasıdır. Bu uygulama Kızıldeniz bölgesinde çokça kullanılarak bölgedeki Osmanlı asker ve memurlarını kaçakçı takibinde teşvik edecek bir uygulama olmuştur.

Daha önce değindiğimiz gibi 1889 yılında yapılan kanunun diplomatik manadaki amacıysa, Brüksel’de toplanacak olan köleliğe karşı konferansta, Osmanlı İmparatorluğu’na yöneltilecek eleştirilere karşı koyabilmektir. 18 Kasım 1889 - 2 Temmuz 1890 tarihleri arasında¹⁰³ Brüksel’de köle ticaretine karşı toplanan konferans, Avrupalı devletlerin yanı sıra Rusya, ABD, İran ve Osmanlı’nın da davet edilmesiyle yüksek bir katılımı ile gerçekleşmiştir.¹⁰⁴ Brüksel Konferansı’na yüksek bir katılımın olmasının önemli bir sebebiyse İngiltere, Belçika, Almanya ve Fransa’nın Afrika’nın muhtelif kesimlerinde kendi sömürgelerini kurmasıydı.¹⁰⁵ Sömürgeci güçler Afrika’daki topraklarında bulunan nüfusun, başka ülkelere gitmesine daha fazla müsaade edemezdi. Köle ticaretinin tamamıyla önüne geçilebilmesi için yapılan müzakereler 2 Temmuz 1890 tarihinde son hâlini aldı. Bu tarihte katılımcı tüm devletlerin antlaşma sağladığı metin olarak köleliğe karşı Brüksel Senedi imzalandı. Anlaşmayı Osmanlı İmparatorluğu adına imzalayan isim Brüksel Büyükelçisi Etyen Karatodori Efendi¹⁰⁶ idi. 100 maddeden oluşan anlaşmaya göre köle ticareti tamamen yasaklanmış ve köle ticaretinin önüne geçilebilmesi için katılımcı devletlerin bazılarına yönelik maddeler de anlaşma içerisinde yer almıştı. Anlaşmanın içeriğinde Osmanlı İmparatorluğu’nu doğrudan ilgilendiren bir madde de bulunmaktaydı. Bu madde şöyledir:

68. Madde: Anlaşmayı imzalayan devletler, Osmanlı İmparatoru’nun 16 Aralık 1899 tarihli köle ticaretini men eden kanunun önemini tanımaktadırlar ve Osmanlı yetkililerinin özellikle Arabistan’ın batı kıyılarında ve bu kıyıların Osmanlı topraklarına giden güzergâhlarında denetimi sağlayacaklarından emindirler.¹⁰⁷

Böylelikle Osmanlı İmparatorluğu’nun kölelikle ilgili çıkardığı 1889 kanunu, anlaşma metninde de yerini almıştı. II. Abdülhamid’in hedeflediği, Osmanlı İmparatorluğu’nun konferansta İngiltere tarafından baskıya mâruz kalmamasıydı. Lâkin aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu, 1889 tarihli zenci esir ticareti men ettiği kanunu,

¹⁰³ Alfred Le Ghait, "The Anti Slavery Conference", *The North American Review*, v.154, (1892), s.289.

¹⁰⁴ http://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100000000193.0x0000ac (Erişim Tarihi: 21/02/2019), British Library-India Office Records (IOR), Londra, Private Papers, R/15/1/199, "Brussels Conference and general rules and procedure on slave traffic", 5/6, p.32. Anlaşmaya katılan devletlerin tamamı ise: İngiltere, Almanya, Fransa, Avusturya, İtalya, İspanya, Portekiz, Belçika, Hollanda, İsveç, Serbest Kongo, Rusya, ABD, İran, Zanzibar ve Osmanlı İmparatorluğu’ idi.

¹⁰⁵ Murray Gordon, *Slavery In The Arab World*, s.214.

¹⁰⁶ Etyen (Stefenaki) Karatodori Efendi: 1834-1907 yıllarında yaşamış Fenerli Rumlardan Karatodori ailesine mensup olan bir Osmanlı diplomatıdır. 1875-1901 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu’nun Brüksel Büyükelçiliği görevinde bulunmuştur. II. Abdülhamid tarafından 1890 Brüksel Konferansı’nda Osmanlı İmparatorluğu’nu temsil etmesi için görevlendirilmiştir. Mahmut Akpınar, *Bir Tanzimat Bürokrati ve Diplomat Olarak Aleksandır Karatodori Paşa (1833-1906)*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Konya 2010, s.77-78.

¹⁰⁷ http://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100000000193.0x0000ac (Erişim Tarihi: 21.02.2019), IOR, R/15/1/199, 5/6, p.55. 1890 Brüksel Senedi’nin İngilizce metni tasnif içerisinde bulunmaktadır.p.32-58.

BOA, Hariciye Nezâreti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası (HR.HMŞ.İŞO) nr:177/35, 1.14. Brüksel Senedi’nin Osmanlıca metni belirtilen tasnif içerisinde bulunmaktadır.

ilga edemeyecek konuma da gelmişti. Çünkü bahsi geçen 1889 tarihli kanuna, anlaşma metninde yer verilerek anlaşmayı imzalayan devletler tarafından bir nevi güvence altına alınmıştı. Olası bir kanun ilgası uluslararası bir sorun teşkil edebilecekti.

Bu yüzden II. Abdülhamid, 2 Temmuz 1890 tarihinde imzalanan Brüksel Senedi'ni, yaklaşık bir sene boyunca onaylamaya yanaşmadı. Bunun sebeplerinden biri padişahın, bazı maddelerden gayr-i memnun olmasının dışında diğer devletlerin de anlaşmayı onaylamalarını beklemesiydi. Bir senelik süre zarfında padişah anlaşmayı resmen onaylamamasına rağmen devletin kurumları, Brüksel Senedi'nde alınan kararlara dikkat edilmesine de önem vermekteydi.¹⁰⁸ Nitekim bir senenin ardından İngiliz diplomatların da baskısıyla Sadrazam Kamil Paşa Brüksel Senedi'nin tasdik edilmesini, 14 Haziran 1891 tarihinde padişaha arz etmişti.¹⁰⁹ Kamil Paşa'nın arzından iki hafta sonra II. Abdülhamid anlaşmaya onay vermişti.¹¹⁰

1889 kanununun icra edilmesi ve 1890 Brüksel Senedi'nin imzalanmasından dolayı Osmanlı İmparatorluğu, Kızıldeniz üzerinden Hicaz ve Yemen'e yapılan köle ticaretine karşı sıkı tedbirler almak zorunda kaldı. Tüm bunların dışında Avrupa basınında Osmanlı İmparatorluğu topraklarında köle ticaretinin devam ettiği ile ilgili yapılan haberler imparatorluğun, uluslararası alandaki prestijine zarar vermekteydi.¹¹¹ Bu durumun önüne geçebilmek için Kızıldeniz'deki Osmanlı sahillerinin deniz ve kara yoluyla müdafaası büyük önem kazanmıştı. Gerek Yıldız Sarayı ve gerekse Bâbıâli, vilâyetleri bu konu hakkında tekrar tekrar uyaracaktı. Osmanlı İmparatorluğu, bir zamanlar köle ticareti konusunda ihmal ettiği bu bölgeye tüm dikkatini çevirmişti. Zira Osmanlı idaresinin, bölgede yaratacağı bir güvenlik zafiyeti, Kızıldeniz'in karşı kıyısında bulunan İngiltere, İtalya ve Fransa'nın bölgede nüfuzlarını arttırmasına sebebiyet verecekti. Artık hukukî alanda meşru olmayan köle ticareti terimi de zamanla yerini *insan kaçakçılığına* bırakacaktı.

¹⁰⁸ Deniz Tarihi Arşivi (DTA), Mektûbî Kalemi Defter ve Evrak Fonu (MTK), nr:639/114a, 27 Cemaziyelahir 1308 / 7 Şubat 1891. Bahriye Nezareti, Hudeyde'de köle ticaretinin devam ettiğini ve bu konuda Brüksel'de imzalanan senedin maddelerine dikkat edildiği Dâhiliye Nezaretine bildirmiştir.

¹⁰⁹ BOA, Yıldız Sadaret Resmi Evrakı (Y.A.RES), nr:55/27, Lef.1 (I.1), 7 Zilkade 1308/ 14 Haziran 1891. Lef ifadesi için bu dipnottan itibaren (I.) kullanılacaktır.

¹¹⁰ Y.Hakan Erdem, *Osmanlı'da Köleliğin Sonu 1800-1909*, s.184.

¹¹¹ BOA, Hariciye Nezareti Siyasi Kalemi (HR.SYS), nr:225/6, 7 Haziran 1892. Osmanlı İmparatorluğu'nun Brüksel Büyükelçisi Etyen Karatodori Efendi, Said Paşa'ya yazdığı mektupta Londra'da basılan gazetelerde köle ticaretinin Osmanlı topraklarında devam ettiğine dair haberler çıkarıldığını bildiriyordu.

2.2 Kızıldeniz’de İnsan Kaçakçılığı

Osmanlı İmparatorluğu 1890 yılında Brüksel Konferansı düzenlenene dek Kızıldeniz coğrafyasındaki köle ticaretine müdâhil olmamayı tercih etmişti. Şüphesiz ki İslâm hukukuna aykırı olmayan kölelik uygulamasının kutsal topraklarda ilga edilmesi, bölgedeki ahaliyi olası bir isyana teşvik edebilirdi. Bu sebeple Osmanlı İmparatorluğu’nun köleliğe karşı ilk metni olan 1847 fermanından, 1890 yılına kadar Kızıldeniz’de köleliğe karşı ciddî bir faaliyete girişmemiştir.

Osmanlı İmparatorluğu’nun bölgede köleliğe karşı aktif bir şekilde tavır almaması köle ticaretinin, Kızıldeniz’de canlı kalmasını sağladı. Bu sayede Hicaz ve Yemen ahali, eski alışkanlıklarını sürdürmeye devam etti. 1890 yılından itibaren Osmanlı İmparatorluğu bölgedeki kontrolünü ve denetimini sıklaştırana dek köle ticareti eski hızıyla devam etmişti. Lâkin bu zihniyet değişimi arşiv vesikalarında daha önce görülen *üsera-yı zenciye ticareti*, *üsera ticareti* tabirlerinin zamanla *insan kaçakçılığına* dönüşmesine sebebiyet verdi. Çünkü devlet hukuku nezdinde bir zamanlar meşru olan bu uygulama, artık yasadışı bir ticaret anlamına gelen *kaçakçılık* niteliğindedir.

Bu doğrultuda öncelikle insan kaçakçılığının Kızıldeniz’de nasıl icra edildiği ele alınacak ve sonrasında kaçırılan insanların nerelerden getirildiği ve hangi yolla Osmanlı topraklarına sokulduğundan bahsedilecektir. İnsan tacirlerinin hukukî olarak nasıl bir muamele gördükleri ve kaçırılan insanların akıbetinin ne olduğu konularından da arşiv vesikaları ışığında bahsedilecektir. Silah kaçakçılığı ve insan kaçakçılığının birbiriyle yakın ilişkisinin üzerinde de durulacaktır. Aynı zamanda, mevcut konunun devletler arasında, diplomatik probleme dönüşebildiği de örneklendirilerek izah edilecektir.

2.2.1 Kızıldeniz’de İnsan Kaçakçılığı Nasıl Yapılmaktaydı?

Hicaz ve Yemen coğrafyasına kaçırılarak köle konumuna getirilmek istenen insanların neredeyse tümü¹¹² Kızıldeniz’in karşı yakasında bulunan Doğu Afrika ülkelerinden getirilmekteydi. Kaçırılan insanlar, Musavva-Cidde, Somali-Hudeyde doğrultusunda seyreden güzergâhlar üzerinden Osmanlı topraklarına sokuluyordu. Öncelikle kendi memleketlerinde esir edilerek kaçırılan insanlar, onları esir edenler tarafından limanlara getirilerek burada *esirci* tabiriyle anılan ve eline geçen esirleri karşı kıyıya ulaştırmakla mükellef olan kişilere teslim ediliyordu. Esirciler, ellerindeki köleleri

¹¹² Bazı kaynaklara göre bölgede Kafkasya kökenli cariyelerin varlığından bahsedilse de bölgenin iklimine uyum sağlayamayacak olan Kafkasyalılar, Hicaz-Yemen coğrafyasında köle olarak tercih edilmemekteydiler.

en düşük maliyetle ve devriye gemileri tarafından yakalanmamak için orta boyutlu teknelerle Hicaz ve Yemen'e aktarıyorlardı. Bu tekneler Kızıldeniz'de zambuk¹¹³ adıyla anılmaktaydı.¹¹⁴ Afrika sahillerinden yola çıkarak, Yemen ve Hicaz sahillerine zambuklar aracılığıyla taşınan esirler, getirildiği bölgede bulunan ve *dellal* diye anılan köle pazarı tüccarlarına satılmaktaydılar. Köle pazarına düşen esirler, pazarda dellallar tarafından, kendilerine talip olan kişilere satılarak köle konumuna düşmekteydi.

Afrika kıyılarından getirilen esirlerin, Osmanlı topraklarına en yoğun şekilde çıkarıldıkları limanlar Cidde ve Hudeyde idi. Hicaz Vilâyetinin başlıca limanı olan Cidde, bölgenin en fazla ihracat ve ithalatının yapıldığı liman konumundaydı. Senelik gümrük gelirleri 80 bin liraya ulaşan limana, yabancı tüccarlar da gelerek bölgenin gelişmesine büyük katkıda bulundular. Cidde'nin, Mekke şehrine 18 saat uzaklıkta bulunması limanı cazip hâle getiren diğer bir etkendi.¹¹⁵ Tüm bunlarla birlikte Cidde limanı, Hicaz'da ikamet eden kabileler için dış dünyaya açılan bir kapı niteliğindediydi. Bölgede yaşamakta olan kabilelerin ihtiyaç duyduğu iş gücünü, temin edebilmek için insan kaçakçılığı sıkça tercih edilen bir yöntemdi. Bu transfer büyük oranda Cidde limanı vasıtasıyla gerçekleşmekteydi. 1860'lı yıllarda Cidde'ye ithal edilen köle sayısının yıllık olarak 2.000 civarında olduğu daha önce yapılan çalışmalarla ortaya konmuştur ki, bu sayının tek bir liman baz alınarak yapılması bölgenin köle ticaretine ne denli ihtiyaç duyduğunu ortaya koymaktadır.¹¹⁶ Ancak bir zaman atlaması yaptığımızda 1890 yılından itibaren, Cidde'ye kaçırılan insan sayısında azalma meydana gelmiştir. Öyle ki daha 1890 Brüksel Konferansı devam ederken, Osmanlı İmparatorluğu'nun Brüksel Büyükelçiliği, Cidde'ye çıkarılan esirler hususunda Bahriye Nezareti'ni uyarmaya başlamıştı.¹¹⁷ Bu tarihten itibaren daha ciddî bir şekilde arttırılan önlemler ve bölgede bulunan kölelere hürriyetlerinin verilmesi insan kaçakçılığının azalmasında en büyük etkendi. İnsan kaçakçılığının Kızıldeniz'de sona erme süreci, 1890 yılından itibaren başlamasına rağmen insan kaçakçılığının bir süre daha devam etmesi ve bölgede mevcut bulunan esirlere hürriyetlerinin verilmesi her daim problemlî bir konu olmuştur.

¹¹³ Zambuk: Kızıldeniz'de ve Basra Körfezi'nde ticaret seferleri icra eden kayıklardır. Bkz. Süleyman Nütki, *Kamûs-i Bahri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s.319.

¹¹⁴ Osmanlı arşiv vesikalarında yahut birinci el kaynaklarda *senbuk sünbük*, *sünbeki*, *zenbük* diye de birçok şekilde tabir olunan bu kelime ile aynı anlama gelmektedir. Bahsi geçen tabir, metinde bir standardın sağlanması maksadıyla Kamûs-i Bahri'deki karşılığı olan *zambuk* kelimesiyle ifade edilecektir.

¹¹⁵ Süleyman Şefik Söylemezoğlu, *Hicaz Seyahatnamesi*, s.146.

¹¹⁶ EHUD R. TOLEDANO, *Osmanlı Köle Ticareti 1840-1890*, s.72.

¹¹⁷ DTA, MKT, nr:606/65, 5 Receb 1307 /25 Şubat 1890.

Yemen Vilâyetinin birinci limanı olan Hudeyde için de aynı durum geçerlidir. Hudeyde limanı, Osmanlı'ya bağlı olan Yemen toprakları için ayrı bir önem arz etmekteydi. Hudeyde, askerî ve ticarî açıdan Yemen'e giriş-çıkış noktasıydı. Aynı şekilde Yemen'de bulunan kabileler de Afrika'nın karşı kıyısından getirilen esirlere rağbet göstermekteydiler. Sözü edilen esirler, Hudeyde limanı aracılığıyla Yemen topraklarına getirilerek, iç bölgelere kadar dağıtılmaktaydılar. Yemen'de kölelik o dönemde herkesçe bilinen bir faaliyetti. Yemen Mebusu Zühdü Efendi 1910 yılında Yemen ile ilgili yazdığı eserinde bu konuya şöyle değinmiştir: "Hudeyde sakinleri Habeşli cariyelere meyli ve muhabbetleri olduğundan, vakit ve hâli müsait olanlar cariyeye alılar."¹¹⁸ Bilhassa 1890 yılından sonra Hudeyde limanı, Cidde'ye nazaran köle ticaretinin daha uzunca bir süre aktif olarak devam ettiği bir nokta olarak kalmıştır. Bunun temel sebebiyse, Yemen sahillerinin Osmanlı İmparatorluğu tarafından büyük oranda kontrolsüz bir hâlde bırakılmasıydı. Yemen'de son Osmanlı valisi olarak görev yapan Mahmud Nedim Bey¹¹⁹ Yemen sahillerindeki durumu şu cümlesiyle özetlemektedir; "Yemen sahillerine kaçakçı zambuklarının sürü sürü akın ettikleri bir devirdeyiz."¹²⁰ Bu sözler, bölgedeki kaçakçılık faaliyetlerinin ulaştığı boyutu gözler önüne sermekteydi.

Hudeyde ve Cidde'de meydana gelen insan kaçakçılığı, Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgedeki devriye faaliyetlerini karadan, denizden arttırması ve yabancı devletlerin konuyla ilgili istihbaratlarını, Osmanlı idaresiyle paylaşmasıyla önlenmeye başlanmıştır. Nitekim 1890-1900 yılları arasında Osmanlı arşivlerine yansıyan verilere göre, Hudeyde'ye 972, Cidde'ye ise 326 esir getirilmişti.

Tabloda görüldüğü üzere arşiv belgelerine yansıyan vakaların dışında Yemen'in boş sahillerinde de insan kaçakçılığı sıkça yapılmıştı. Ancak sonradan kurtarılan bu esirlere, itkname verilerek özgürlüklerini kazanmaları sağlanmıştır.

¹¹⁸ Zühdü Efendi, *Mirat'ül Yemen*, s.48.

¹¹⁹ Mahmud Nedim Bey (1857-1940): Hudeyde doğumlu olan Mahmud Nedim Bey, uzun yıllar boyunca Hicaz ve Yemen'de çeşitli memuriyetlerde bulunmuştur. Bölgede ticaret ve bidayet mahkemelerinde görev yapan Mahmud Nedim Bey hukuk alanının dışında da görev almıştır. II. Meşrutiyet sonrasında Yemen mebusu seçilmiş ve 1913 yılında Yemen valiliğine tayin edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için: Serap Sert, *Son Osmanlı Yemen Valisi Mahmut Nedim Bey Hayatı ve Faaliyetleri (1857-1940)*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009, s.5.

¹²⁰ Mahmud Nedim Bey, *Yemen Ellinde Otuz Yıl*, Haz. Ömer Hakan Özalp, İşaret Yayınları, İstanbul 2017, s.196.

TABLO 2.1: Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yapılan tarama sonucunda 1890-1900 yılları arasında Yemen ve Hicaz Vilâyetlerine kaçırılırken kurtarılan kölelerin istatistikî verileri:

YIL	Hudeyde	Cidde
1890	Esirci Ali Zaim tarafından Temmuz ve Ağustos aylarında, 154 köle Afrika kıyılarından Hudeyde'ye getirildi. ¹²¹	
1891	Hudeyde'ye getirilirken yakalanan 142 köleye ıtkname verildi. ¹²² Temmuz ayında esirci Davut Ulvan tarafından 27 köle Hudeyde'ye ithal edildi. Kasım ayında 250 köle Hudeyde'ye çıkarılarak köle pazarında satıldı. ¹²³	280 köle Cidde'ye çıkarılarak, esir pazarlarında satıldı. ¹²⁴ Ciddeli Mustafa Sudani tarafından, Sudan'dan getirilen 46 köle kurtarılarak ıtkname verildi. ¹²⁵
1892	Yemen Vilâyeti tarafından hazırlanan üsera defterlerine göre, Şubat ve Temmuz ayları arasında 222 köle Hudeyde'ye getirildi ve bunlara sonradan ıtkname verildi. ¹²⁶	-
1897	Bir şirket vapuru 72 köleyi Hudeyde'ye getirdi. Yine Abid Es-Sadun tarafından 9 köle getirildi. ¹²⁷	-
1898	70 köle bulunan zambuk, Tömbeki Reji İdaresi Vapuru tarafından Hudeyde sahillerinde yakalandı. ¹²⁸	-
1899	Tömbeki Reji İdaresi tarafından yakalanan zambukta bulunan 15 esir Hudeyde'ye nakledildi. ¹²⁹	-
1900	Osmanlı devriye gemileri tarafından yakalanan 11 köle Hudeyde'ye yollandı. ¹³⁰	-
Toplam	972 esir Hudeyde'ye getirilmiştir.	326 esir Cidde'ye getirilmiştir.

¹²¹ BOA, Dâhiliye Nezâreti Mektubi Kalemi (DH.MKT), nr:1781/25, 30 Rebiyülevvel 1308/13 Kasım 1890.

¹²² BOA, Hariciye Nezâreti Tahrirât-ı Hariciye Odası (HR.TH), nr:110/70, 20 Haziran 1307/5 Temmuz 1891.

¹²³ BOA, DH.MKT, nr:1909/60, I.1, 9 Cemaziyelahir 1309/ 10 Ocak 1892.

¹²⁴ BOA, DH.MKT, nr:1800/104, 8 Cemaziyelahir 1308/ 19 Ocak 1891.

¹²⁵ BOA, Hariciye Nezâreti Tercüme Odası (HR.TO), nr:152/56, 20 Teşrinisani 1307/ 2 Aralık 1891.

¹²⁶ BOA, Şûrâ-yı Devlet (ŞD), nr:2261/16, 24 Haziran 1309/ 8 Temmuz 1893.

¹²⁷ BOA, Hariciye Nezâreti İdare (HR.İD), nr:2087/33, 13 Aralık 1897.

¹²⁸ BOA, HR.TH, nr:207/15, 6 Ramazan 1315/ 29 Ocak 1898.

¹²⁹ BOA, HR.TH, nr:240/107, 22 Rebiyülahir 1317/ 30 Ağustos 1899.

¹³⁰ BOA, DH.MKT, nr:2335/56, 22 Zilhicce 1317/ 23 Nisan 1900.

2.2.2 Üsera Defterlerine Göre Esirler Hakkındaki Bilgiler

Osmanlı topraklarında artan denetim neticesinde, kaçakçılar tarafından karaya çıkarılan yahut çıkarılmakta olan esirler, bölgede bulunan Osmanlı gemileri ve memurları tarafından yakalanmaktaydı. Kaçakçıların ellerinden kurtarılan esirler, tacirleriyle beraber o mahalde bulunan mahkemelere sevk edilmekteydi. Ancak Hudeyde ve Cidde’de zenci esir kaçakçılığı ile ilgili davaların görülmesi amacıyla teşkil edilmiş bir mahkeme bulunmamaktaydı. Hudeyde’de 1881 yılında kurulan Ticaret Mahkemesi’nin dışında, sadece Şer’i mahkemeler bulunmaktaydı.¹³¹ Bununla birlikte İslâm hukukuna göre meşru olan kölelikle alâkalı davaların, Şer’i mahkemelerde görülmesi bir takım sorunlara sebebiyet verebilirdi. Osmanlı İmparatorluğu’nun insan kaçakçılığına karşı izlediği politikayı hayata geçirebilmesi için özel mahkemeler teşkil edilmeliydi. Sözü edilen konu, bir süre sonra Adliye Nezâreti’nin gündemine gelmişti. Nihayetinde Adliye Nezareti, 9 Şubat 1891 tarihinde Cidde ve Hudeyde’de bidayet mahkemelerinin kurulması kararını aldı.¹³² 22 Şubat 1891 tarihinde de mahkemelerin kurulmasının kararı ve mahkemeye atanan memurlar, II. Abdülhamid tarafından tasdik edildi.¹³³

Yaklaşık iki sene sonra Şûrâ-yı Devlet, Hudeyde Bidayet Mahkemesinin teşkilinden itibaren ne kadar esirin kurtarıldığına dair bir liste talep etmişti. İşte bahsi geçen ilk üsera defterleri¹³⁴ bu amaçla Hudeyde’de bulunan Bidayet Mahkemesi¹³⁵ tarafından hazırlanmıştı. Hudeyde Bidayet Mahkemesi 8 Temmuz 1893 tarihinde, iki adet üsera defteri hazırlayarak Şûrâ-yı Devlet’e göndermişti. 155 kişilik üsera defterinden elde edilen bilgiler şöyleydi:

TABLO 2.2: 25 Şubat 1892 – 5 Temmuz 1892 tarihleri arasındaki kaçakçılık vakalarında kurtarılan esirlerin cinsiyetleri ve yaş ortalamalarının istatistikleri:

Cinsiyet	Sayıları	Yaş Ortalaması
Erkek	78	21.6
Kadın	77	20.1
Toplam	155	-

¹³¹ BOA, İ.DH, nr:822/66275, 18 Safer 1298 / 20 Ocak 1881.

¹³² BOA, İ.DH, nr:1216/95222, 1.2, 29 Cemaziyelahir 1308/ 9 Şubat 1891.

¹³³ BOA, İ.DH, nr:1216/95222, 1.7, 13 Receb 1308/ 22 Şubat 1891.

¹³⁴ Üsera Defteri: Yakalanan esirlerin memleketi, ismi, fiziki özellikleri, yaşı, sahiplerinin ismi ve itkname tarihlerinin bulunduğu defterlerdir. Üsera defterinden örnek sayfalar için bkz: Ek 2.

¹³⁵ Mahkeme-i Bidâyet: Davaların ilk defa ve resen görüldüğü mahkemelerdir. Kazalarda ve kaza hükmünde olan mahallerde olur. Şemseddin Sami, *Kâmus-ı Türkî*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2015, s.133.

TABLO 2.3: 25 Şubat 1892 – 5 Temmuz 1892 tarihleri arasındaki kaçakçılık vakalarında kurtarılan esirlerin memleketlerinin istatistikî verileri:¹³⁶

Uyruk	Sayıları	Yüzde
Habeşistan	100	%64.5
Sevahil ¹³⁷	16	%10.3
Diğer ¹³⁸	15	%9.6
Musavva	13	%8.3
Sudan	11	%7.0
Toplam	155	%100

Yukarıda verilen istatistikler doğrultusunda dikkatleri çeken birkaç nokta bulunmaktadır. Bunların ilki kaçırılan insanların arasında Habeşlilerin yoğunlukta olmasıdır. Habeş topraklarından bu kadar fazla insanın Osmanlı topraklarına getirilmesinin iki ana sebebi bulunmaktadır. Birincisi Sudan, Eritre gibi memleketlerin Avrupalı ülkelerin sömürgesi altına girmesiydi. Artık Avrupalı devletlerin, sömürge hâline getirdiği bu topraklardan insan kaçırmak eskisi kadar kolay bir iş değildi. İkincisi, Habeş topraklarında yaşayan insanların, esir edilmeye gayet müsait olmasıdır. Onca güvenlik problemine rağmen 1890 yılına gelindiğinde Habeşistan, Afrika kıtasında sömürge idaresi kurulamayan tek bağımsız ülkeydi. 1904 yılında Habeşistan'a Osmanlı elçisi olarak gönderilen Sadık el-Müeyyed, Habeş ülkesiyle ilgili şu yorumda bulunmuştur: "Burada esaret resmen men olunmuş ise de, bu daha çok esir ihraç etmeyi engellemek içindir." Habeşistan, Brüksel Senedi'ne taraf olmamasına rağmen ülkesindeki insan kaynağını kaybetmemek amacıyla esir ticaretini topraklarında yasaklamıştı.¹³⁹

Habeşlilerin, Yemen coğrafyasındaki sayılarının artması bölgede demografik bazı değişikliklere de sebebiyet vermiştir. Habeş kökenli esirlerin birçoğu İstanbul ve Rumeli'ye gönderildiğinde oradaki iklime yahut şartlara uyum sağlayamayarak hayatlarını kaybediyordu. Akdeniz ikliminin etkili olduğu bölgelerde Habeşli kölelerin

¹³⁶ BOA, ŞD, nr:2261/16, 24 Haziran 1309/ 8 Temmuz 1893.

¹³⁷ Sevahil: Doğu Afrika'nın Hint Okyanusuna uzanan boynuzla karşılık gelmektedir. Günümüzde Somali ülkesinin olduğu topraklar bu ifadeyle tabir olunmaktaydı.

¹³⁸ Diğer: Haritalarda bulunmayan *Nubye, Galle*, vb. gibi yerel isimler "Diğer" başlığı altında ele alınmıştır.

¹³⁹ Sadık el-Müeyyed, *Habeş Seyahatnamesi*, s.122.

ölüm oranı bir hayli yüksekti.¹⁴⁰ Buna karşın Yemen'deki Habeşli köleler için daha farklı bir durum söz konusuydu. 1894 yılında Yemen'e doktor olarak memur edilen ve bölgede uzun yıllar boyunca görev alan Doktor İbrahim Abdüsselam Paşa, Yemen Seyahatnamesi adlı eserinde mevcut durumdan şu şekilde bahsetmiştir:

“ Son yüzyılda yerli Arapların, Habeşilerle karışmasıyla ortaya çıkan koyu esmer melez cinsi burada önemli bir derecede artmıştır. Bu da zengin takımının haremelerinde her cinsten birer kadın bulundurmaya şeref saymalarındandır.”¹⁴¹

Abdüsselam Paşa'nın da belirttiği üzere Yemen'de artan Habeşli nüfus, bölgede yeni bir etnik sınıfın ortaya çıkmasını sağlamıştı. Gerek arşiv belgelerinden ve gerekse dönemin birinci el kaynaklarında, Habeşli kadınların Yemen'deki kabileler tarafından cariye edinmek maksadıyla tercih edildiği anlaşılmaktadır.

Dikkatleri çeken diğer bir husus ise kaçırılan insanların yaş ortalamasıdır. En küçüğü 2, en büyüğü ise 70 yaşında olmakla birlikte kaçırılan insanların büyük çoğunluğunun yaşları 10 ila 30 arasında seyretmekteydi. İnsan kaçakçıları, genç yaşlardaki insanları kendilerine hedef hâline getirerek, alıcıların gözünde cazip hâle getirmeye çalışıyorlardı. Lâkin kaçırılan esirlerin yaş ortalaması her zaman 20 civarlarında olmamaktaydı. Başka bir üsera defterinde bu sayılar oldukça farklılık göstermektedir.

TABLO 2.4: 8 Mart 1892 – 12 Mart 1892 tarihleri arasındaki kaçakçılık vakalarında kurtarılan esirlerin cinsiyetleri ve yaş ortalamalarının istatistikleri.¹⁴²

Cinsiyet	Sayıları	Yaş Ortalaması
Erkek	36	11.5
Kadın	31	12.9

2.2.3 Yemen ve Hicaz'a Kaçırılan İnsanların Akıbeti

Afrika kıyılarından, Hicaz ve Yemen'e kaçırılan insanların akıbetiyle ilgili ilk karar Meclis-i Vükela tarafından alınmıştı. Kamil Paşa'nın, Bahriye Nezareti'ne

¹⁴⁰ Madeline C.Zilfi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kölelik ve Kadınlar (1700-1840)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s.141.

¹⁴¹ İbrahim Abdüsselam Paşa, *Yemen Seyahatnamesi ve Bitkisel Coğrafyası*, Haz. Ergin Yıldızoğlu, Pan Yayıncılık, İstanbul 2008, s.16.

¹⁴² BOA, ŞD, nr:2261/16, 24 Haziran 1309/ 8 Temmuz 1893.

bildirdiği kararda, esir erkeklerin asakir-i musikaya ve küçük çocukların da iptidai ve sanayi mekteplerine gönderilmesine yönelik tâlimatlar bulunmaktaydı.¹⁴³

Dâhiliye Nezâreti 6 Ocak 1891 tarihinde, esir ticareti yasağına rağmen Osmanlı ülkesine getirilen ve sonrasında kendilerine itkname verilen insanların, yeniden esarete düşmemesi ve eğitilmesi için Bingazi, Trablusgarb, Cidde, Hudeyde ve İstanbul'da misafirhaneler kurulmasını kararlaştırmıştı. Erkeklerin sanayi mektebine yazdırılması, kadınların da hizmetçi olarak Müslüman ailelere verilmeleri de alınan kararların arasındaydı. Sözü edilen insanlar arasında birbiriyle evlenecek olanlarsa, İzmir'de münasip bir bölgeye inşa edilecek hanelere nakledileceklerdi.¹⁴⁴

Lâkin alınan kararlara rağmen vilâyet yöneticileri mevcut durumda ne yapılması konusunda Yıldız Sarayı'na danışmak zorunda kalmıştı. Hicaz Valisi İsmail Hakkı Paşa, konuyla alakalı olarak Yıldız Sarayı'na müracaat eden ilk idarecilerden biriydi. İsmail Hakkı Paşa Cidde'de yakalanan esirler hususunda nasıl bir muamele yapılması gerektiğini II. Abdülhamid'e arz etmişti. Bununla birlikte bölgede ikamet eden urbanın, kölelerin azat edilmesine karşı bazı problemler çıkardığından da bahsetmiştir.¹⁴⁵ II. Abdülhamid'in konu hakkında görüşleri şu şekildeydi: ‘‘Bahsi geçen urban hakkında şiddete başvurulması uygun olmamakla birlikte, yabancı devletlerin şikâyetine sebebiyet vermeden esirler azat edilmelidir.’’ Görüldüğü üzere, saltanatı boyunca benimsediği siyasetin, tipik bir yansıması olarak II. Abdülhamid urbanlara karşı şiddet uygulanmaması ve yabancı devletlerin olaya müdâhil olmadan, esirlerin azat edilmesi tâlimatını vermişti.¹⁴⁶ II. Abdülhamid'in genel düşüncesi statükoya zarar vermeden, arzu ettiği politikaları hayata geçirebilmektir. İşte sözü edilen konuda da aynı mantıkla hareket edilmiştir. Mevcut vakanın ardından bir ay sonra 18 Haziran 1892 tarihinde, Cidde'de azat edilen esirlerin sahiplerine dağıtılması için 100 bin kuruş Hicaz Vilâyeti'ne tahsis edilmişti.¹⁴⁷ Vilâyet tarafından Cidde'deki esir sahiplerine yapılan bu ödeme, o kişilerin isyana kalkışmamaları adına alınan bir tedbir mahiyetindeydi.

Bu tip olaylarla karşılaşılmasından sonra Bâbîâli, esirlerin nerede tutulması konusunda karar değişikliğine gitti. Sahiplerinden kaçan veya kaçakçıların elinden kurtarılan esirlerin, yaşadıkları şehirdeki misafirhanelerde tutulması bazı sorunlara yol

¹⁴³ DTA, Şûrâ-yı Bahriye Evrakı (ŞUB), nr:372/26a, 3 Kânunuevvel 1306 / 15 Aralık 1890.

¹⁴⁴ BOA, DH.MKT, nr:1797/138, 25 Cemaziyülevvel 1308/ 6 Ocak 1891.

¹⁴⁵ BOA, İ.DH, nr:1275/100283, 1.1, 20 Nisan 1308/ 2 Mayıs 1892.

¹⁴⁶ BOA, İ.DH, nr:1275/100283, 1.2, 11 Mayıs 1308/ 23 Mayıs 1892.

¹⁴⁷ BOA, İ.DH, nr:1279/100683, 6 Haziran 1308/ 18 Haziran 1892.

açabilirdi. Öyle ki bu dönemde kölelerini geri almak amacıyla hükümete başvuran kişiler de olmuştu. Bu bağlamda Dâhiliye Nezâreti 12 Ekim 1892 tarihinde, Hudeyde ve Cidde'deki esirler için kurulması tasarlanan misafirhanelerin tesis edilmesinden vazgeçti. Esirlerin kalan hayatlarını, azat edildikleri bölgeden daha uzak bir noktada idame ettirmeleri daha sağlıklı bir karar olacaktı.¹⁴⁸ Alınan karardan iki hafta sonra Dâhiliye Nezâreti, İzmir'de bulunan eski sanayi mektebi binasını, Hicaz ve Yemen'den nakledilecek olan zenci esirlerin ikamet etmeleri için kullanılması kararını verdi.¹⁴⁹ Bu bina sonraki yıllarda *Darüüsera* adıyla anılacaktı.

Kaçakçıların ellerinden kurtarılan esirlerin ve sahiplerinden firar eden kölelerin, Osmanlı devlet dairelerine sığınmasından sonra yasal süreç başlamaktaydı. Bidayet mahkemelerine sevk edilen bu insanlar, davalarının bitimine kadar karakollarda muhafaza edilmekte ve işleri de devlet tarafından karşılanmaktaydı.¹⁵⁰ Davaların sonuçlanmasından sonra memleketlerine geri dönmek isteyenler, mensup oldukları ülkelerin konsolosluklarına teslim edilirdi. Hattâ Afrika'da hür iken esir edilerek, Osmanlı topraklarına getirilen bazı kişiler, ailelerinin müracaatının sonucunda memleketlerine iade edilmişti.¹⁵¹ Osmanlı'ya tabiiyeti bulunanlar yahut memleketleriyle bir bağlantısı kalmayan kişilerse, İzmir'de bulunan Darüüsera'ya sevk edilmekteydi. İzmir'e gönderilen kişilerin yol masrafları da vilâyet tarafından karşılanırdı. Azat edilen insanların, İzmir'e nakli konusuna bilhassa, sadrazam Halil Rifat Paşa tarafından ayrı bir önem verilmiştir.¹⁵² Halil Rifat Paşa, konuyla ilgili olarak Yemen Vilâyetini de sıkça telkinlerde bulunmuştu.

Tüm bu uygulamaların dışında esirlerin akıbeti hususunda istisnai yöntemler de bulunmaktaydı. Şöyle ki, bahsi geçen yetişkin esirlerin dışında küçük yaşta memleketlerinden kaçırılan çocuklara farklı bir muamele uygulanmaktaydı. Yaşça küçük olan çocuklar, hizmetçi olarak Osmanlı devlet memurlarının maiyetlerine verilirdi. Memurların arasında tahrirat müdürleri, kaymakamlar gibi düşük rütbeli memurların dışında Yemen Valisi Ahmed Feyzi, Mısır Fevkalâde Komiseri Ahmed Muhtar Paşa ve Ahmed Şerai Paşa gibi yüksek rütbeli devlet adamları da bulunmaktaydı. Tercih edilen

¹⁴⁸ BOA, BEO, nr:87/6511, 20 Rebiyülevvel 1310/ 12 Ekim 1892.

¹⁴⁹ BOA, DH.MKT, nr:124/21, 1.1, 16 Rebiyülahir 1311/ 27 Ekim 1893.

¹⁵⁰ BOA, DH.MKT, nr:243/12, 24 Zilkade 1311/ 29 Mayıs 1894.

¹⁵¹ BOA, DH.MKT, nr:2246/94, 7 Cemaziyülevvel 1317 / 13 Eylül 1899. Sudan'ın Hartum ahalisinden olan Süleyman isminde biri, Cidde'ye kaçırılarak getirilen eşine ve kızlarına ulaşmak için Cidde'de Osmanlı makamlarına başvurmuştur. Olay neticesinde İzmir'e sevk edilen aile üyeleri memleketlerine iade edilmişti. Olayın sorumlusu olan kaçakçı Abdülmuttalib için de yakalama kararı çıkarılmıştır.

¹⁵² BOA, BEO, nr:836/62681, 29 Rebiyülevvel 1314/ 7 Eylül 1896.

bu uygulama ile ailelerden koparılan ve hür iradeleriyle karar veremeyecek kadar küçük yaşta olan çocuklar devlet memurlarının hizmetine verilerek, bir nevi devlet koruması altına alınmıştı.¹⁵³

İlerleyen yıllarda daha önce alınmış bu kararlarla ilgili bazı değişiklikler meydana gelmişti. Ahmed Feyzi Paşa'nın ardından 1898 yılında Yemen valiliğine atanan Hüseyin Hilmi Paşa'nın Yemen Valiliği döneminde, konuyla alakalı olarak birçok karar alınmıştı. Hüseyin Hilmi Paşa 29 Aralık 1898 tarihinde, Dâhiliye Nezareti'ne yazdığı layiha niteliğindeki yazısında, Hudeyde'de yakalanan esirler için bir misafirhane yapımını kararlaştırmış ve bu yapı için Hudeyde'de bulunan eski ziraat mektebini uygun görmüştü. Öte yandan İzmir'de bulunan Darüüsera'ya gönderilen esirlerin haricinde, esirlerin rıza gösterdikleri takdirde bölgedeki Osmanlı memurlarının yanında hizmetçi veya zabıt olarak istihdam edilebileceği önerisinde bulunmuştu.¹⁵⁴ Paşa'nın tüm bu fikirleri Dâhiliye Nezaretince uygun görülüşü¹⁵⁵ ve kısa bir süre sonra Sadrazam Said Paşa tarafından da onaylanmıştır.¹⁵⁶ Böylece özgürlüklerine kavuşan erişkin insanlar, yeniden köle konuma gelmemeleri yahut sefalet içerisine düşmemeleri için devlet tarafından güvence altına alınmışlardı.

İlerleyen yıllarda da kaçırıldıktan sonra hürriyetlerine kavuşan insanların akıbeti konusunda birtakım problemler yaşanmıştır. Bunlardan en önemlisi ıtkname verilen esirlere *tezkire-i Osmaniye'nin*¹⁵⁷ verilmemesi meselesiydi. Bu mesele ilk defa 1905 yılının Aralık ayında İngiltere Büyükelçiliği tarafından, Dâhiliye Nezaretine bildirilmiştir.¹⁵⁸ İngiliz Büyükelçiliğine göre, tezkire-i Osmaniye'den yoksun olan bu kişiler yeni bir mahalleye taşınmak ve orada hayatlarını sürdürmeyi arzu ettiklerinde bazı sorunlarla karşılaşmaktaydı. Bu sorunların temelinde ise ıtkname verilen esirlere, Osmanlı vatandaşı olduklarına dair tezkire-i Osmaniye'nin verilmemesi vardı. İngilizlerin uyarısını dikkate alan Dâhiliye Nazırı Mehmed Memduh Paşa,¹⁵⁹ konuyu 7 Ocak 1906 tarihinde sadrazama arz etmişti. Buna göre Osmanlı mahkemeleri, ıtkname verilen esirlere ilmühaber de verecekti. Böylece esirler, taşındıkları yeni mahallelerde

¹⁵³ BOA, ŞD, nr:2261/16, , 24 Haziran 1309/ 8 Temmuz 1893. Bahsi geçen paşaların isimleri üsera defterlerinin içerisindeki cetvellerde bulunan, "*Hizmetçi olarak verilen zatın ismi*" başlığı altında verilmiştir.

¹⁵⁴ BOA, HR.TH, nr:236/103, l.1, 15 Şaban 1316/ 29 Aralık 1898.

¹⁵⁵ BOA, HR.TH, nr:236/103, l.2, 29 Ramazan 1316/ 10 Şubat 1899.

¹⁵⁶ BOA, HR.TH, nr:236/103, l.3, 9 Mart 1315/ 21 Mart 1899.

¹⁵⁷ Tezkire-i Osmaniye: Osmanlı İmparatorluğu zamanında kullanılan kimlik belgesidir.

¹⁵⁸ BOA, BEO, nr:2720/203996, 16 Şevval 1323/ 14 Aralık 1905.

¹⁵⁹ Mehmed Memduh Paşa (1839-1925): 1895 yılından II. Meşrutiyet'e kadar Dâhiliye Nazırlığı görevini üstlenen devlet adamıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Zekeriya Kuşun, "*Memduh Mehmed Paşa*" maddesi, TDVİA, c.28, s.495-497.

sorunsuz bir şekilde ikamet edebileceklerdi.¹⁶⁰ İngiliz makamlarının telkini neticesinde farkına varılan bu sorun da böylelikle halledilmiş oldu.

2.2.4 Yemen ve Hicaz'da Faaliyet Gösteren Kaçakçıların Akıbeti

Osmanlı topraklarına kaçırılan insanların haklarında olduğu gibi insan kaçakçılığı faaliyeti nedeniyle yakalanan kaçakçılar için de farklı uygulamalar tatbik edilmiştir. Osmanlı devriye gemileri yahut reji vapurlarınca sağ olarak ele geçirilen kaçakçılar öncelikle bidayet mahkemelerine sevk edilirdi. Çoğu zaman devriye gemilerine yakalanan kaçakçılar ile askerler arasında çatışma yaşanmasından dolayı kaçakçıların öldürüldüğü de görülmekteydi. Örneğin, 1891 Aralık'ında yaşanan bir hâdisede, Osmanlı devriye gemisinin dur ihtarına uymayarak, askerlere silahla karşılık veren kaçakçı Abdullah Sudanî olay yerinde öldürülmüştü.¹⁶¹

1890'lı yıllarda Hicaz ve Yemen'de insan kaçakçılığının hâlâ aktif olarak devam etmesine rağmen mahkemeye sevk edilen kaçakçı sayısı çok azdı. Bu durumun nedeni, insan kaçakçılarının yapmış oldukları kaçakçılık faaliyetini, doğrudan iş başında yürütmemesiydi. Nitekim mahkemeye sevk edilen kişiler, genellikle kaçırılan insanları Osmanlı topraklarına taşıyan gemilerin kaptanlarıydı. Kaçakçılık faaliyetini organize eden kaçakçılar ise, mahkeme ifadeleri neticesinde yahut gelen istihbarat ile öğrenilmekteydi. İstihbarat sonucunda elde edilen bilgilerinin çıkış noktası ise bölgede faaliyet gösteren İngiliz konsoloslarıydı. Zira İngiliz konsolosları, bölgedeki insan kaçakçılığıyla ilgili birçok veriyi ana karasına rapor etmekteydi. İngiliz diplomatları, edindikleri bilgileri zaman zaman Osmanlı makamlarıyla da paylaşıyordu. İngilizler özellikle Hicaz ve Yemen'de yoğun olarak faaliyet gösteren insan kaçakçılarının üzerinde durmuştur. Misal olarak, 1897 yılında Abid isminde bir şahsın Osmanlı memurlarına köle sattığına dair bir bilgiyi Osmanlı diplomatlarıyla paylaşmıştır.¹⁶² Görüldüğü üzere, İngilizler konuyla yakından ilgilenmekteydiler. Öyle ki 1898 yılında Hudeyde'de zenci esirlerin kaçırılmasıyla ilgili olarak görülen davalarda İngiliz konsolos vekili de hazır bulunmuştu.¹⁶³ İngilizler, katılamadıkları mahkemelerin sonuçlarını da soruşturmadan geri kalmıyorlardı.¹⁶⁴

¹⁶⁰ BOA, DH.MKT, nr:1039/13, 11 Zilkade 1323/ 7 Ocak 1906.

¹⁶¹ BOA, HR.TO, nr:152/56, 20 Teşrinisani 1307/ 2 Aralık 1891.

¹⁶² BOA, HR.İD, nr:199/38, 25 Rebiyülevvel 1315/ 24 Ağustos 1897.

¹⁶³ BOA, HR.TH, nr:236/103, 1.1, 15 Şaban 1316/ 29 Aralık 1898.

¹⁶⁴ BOA, BEO, nr:2150/161228, 2 Cemaziyelahir 1321/ 26 Ağustos 1903.

Bidâyet mahkemelerinde görülen davaların sonucuna bakacak olursak, 1899 yılında Hudeyde'ye esir çıkarırken yakalanan 4 kişi hakkında birer buçuk sene hapis cezası verilmişti. Ceza Kanunnamesi'ndeki karşılığı bir sene olan bu cezanın bir buçuk sene olarak tatbik edilmesinin sebebi ise insan kaçakçılarının aynı zamanda Osmanlı topraklarına silah da kaçırmasıydı. Kaçakçılar, esir ettikleri insanların dışında 23 parça silahı da Osmanlı topraklarına kaçırmıştı. Hudeyde Bidayet Mahkemesi, kaçakçılık suçlarında caydırıcılık sağlamak maksadıyla, hapis cezasını cüzî miktarda da olsa arttırmıştır. 15 Mayıs 1899 tarihinde Hudeyde'de görülen başka bir kaçakçı davasında da Hudeyde'de ikamet eden ve insan kaçakçılığından suçlu bulunan kişiler hakkında Trablusgarp'a sürgün kararı çıkartılmak istenmişti. Böyle bir mahkeme kararının alınmak istenmesinin sebebi, dava sonucunun emsal teşkil ederek, bu işe cesaret edecek olan Hudeyde ahalisine gözdağı verilmesiydi.¹⁶⁵ Ancak Ceza Kanunnamesi'nde bu karara mahsus bir madde bulunmadığından dolayı alınan karar hayata geçirilememiştir.¹⁶⁶ Hudeyde, 1900'lü yılların başına kadar insan kaçakçılığının yoğun olarak yaşandığı bir bölge olmasından dolayı kaçakçıların cezalandırılması ile ilgili kararlar en çok bu şehirde alınmaktaydı. Hudeyde'de görülen mahkeme sonuçlarına göre 1899-1900 yıllarında 96 esire ıtkname verilmiş ve bu insanları kaçıran 3 kişi ile 4 esir tüccarı da hapis cezasına çarptırılmıştı.¹⁶⁷

Hicaz ve Yemen'deki Osmanlı idarecileri gerek insan kaçakçılığı vakalarının azaltılması amacıyla gerekse İngiltere'nin bu konudaki ikazları ve denetimi neticesinde insan kaçakçılığıyla meşgul olan kişiler hakkında yakalama kararları çıkartmıştır. Çoğu zaman bu kişiler bölgenin "meşhur esircileri" oldukları için yakalanmak istenmişti. Hudeyde'de Ali Zaim ve Davut Ulvan gibi isimlere de bu maksatla takibat başlatılmıştı.¹⁶⁸ Çünkü adı geçen bu kişiler, 1890'li yıllardan daha önce de bölgede faaliyet gösteren ve bir zamanlar meşru olan köle ticaretini yürüten kimselerdi. Osmanlı idarecileri bu kişileri durdurarak, bölgedeki insan kaçakçılığı hareketliliğine son vermek istiyordu. Bazen de yabancı devletlerin sömürgesi altındaki ülkelerden, Osmanlı topraklarına insan kaçıran kişiler hakkında, yabancı devletlerin isteği doğrultusunda yakalama kararı çıkartılmaktaydı. Nitekim Sudanlı hür bir aileyi kaçıran Ciddeli

¹⁶⁵ BOA, ŞD, nr:2265/8, 1.4, 4 Muharrem 1317 / 15 Mayıs 1899.

¹⁶⁶ BOA, ŞD, nr:2265/8, 1.5, 15 Safer 1317 / 25 Haziran 1899.

¹⁶⁷ BOA, DH.MKT, nr:2496/72, 23 Safer 1319/ 11 Haziran 1901.

¹⁶⁸ BOA, DH.MKT, nr:1781/26, 30 Rebiyülevvel 1308 / 13 Kasım 1890.

Abdülmuttalib hakkında, İngiltere Büyükelçiliği'nin telkinleri neticesinde takibat başlatılmıştı.¹⁶⁹

Buna karşın insan kaçakçılığı yaptığı iddia edilen kişiler bazen mahkemeye dahi ıkarılamamaktaydı. Hudeyde'de faaliyet gösteren Fransız misyonerler hakkında gerekli sorgunun yapılabilmesi için mahkemeye sevk edilmesi gerekirken, Hudeyde Fransa Konsolosluğu, Osmanlı-Fransa arasındaki antlaşmayı gerekçe göstererek, misyonerleri mahkemeye göndermemiştir.¹⁷⁰ Tüm bu örnekleri göz önüne aldığımızda Osmanlı İmparatorluğu'nun, insan kaçakçılarını yakalayıarak pasifize edilebilmesi için ciddi bir çaba gösterdiği aşıkardır. Lâkin Osmanlı İmparatorluğu'nun Kızıldeniz'de insan kaçakçılığına karşı izlediği politikanın büyük bir kısmı da İngiltere'nin etkisiyle gerçekleşmişti. Bu sebepten dolayı bir sonraki başlıkta İngiltere'nin, Kızıldeniz'deki insan kaçakçılığına karşı gösterdiği tutum ele alınacaktır.

2.2.5 İngiltere'nin Kızıldeniz'deki İnsan Kaçakçılığına Karşı İzlediği Politikanın Osmanlı İmparatorluğu'na Tesiri

İngiltere'nin sömürgesi altındaki insanları köleleştiren, insan kaçakçılığı faaliyetlerine karşı izlediği politikalar, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kızıldeniz'deki politikalarını da doğrudan etkilemekteydi. Daha önce de bahsedildiği üzere İngiltere'nin, Osmanlı İmparatorluğu'nun politikalarına nasıl etkide bulunduğu, iki devlet arasında yapılan yazışmalar incelendiğinden daha gözle görünür bir hâle gelmektedir. İngiltere'nin Cidde ve Hudeyde konsoloslarının raporları yahut İngiliz büyükelçisinin, Bbali nezdindeki girişimleriyle Kızıldeniz'de gerçekleşen kaçakçılık vakaları Osmanlı idarecilerine ihbar edilmekteydi. İngiltere'nin istihbarat paylaşımı, yalnızca Osmanlı İmparatorluğu ile bölgede ortak hareket ettiğinin bir göstergesi değildi. Aynı zamanda İngiltere, yapmış olduğu bilgi paylaşımı neticesinde istihbaratını vermiş olduğu vakanın, meşru takipçisi konumuna gelmekteydi. İngilizler, gerek Osmanlı makamlarıyla yazışarak gerekse vaka sonrası görülen mahkemelere katılarak insan kaçakçılığı vakalarında Osmanlı makamlarını denetimi altına almıştı. İngiltere, bu konuda dış politikasında belirlediği bir prensibe göre hareket etmişti. Prensibe göre, İngiliz menfaatine karşı olan köle ticaretiyle, yani insan kaçakçılığıyla uluslararası alanda mücadele edilecekti ve bu prensibin Osmanlı İmparatorluğu üzerinde de doğal bir sonucu

¹⁶⁹ BOA, DH.MKT, nr:2293/94, 3 Ramazan 1317/ 5 Ocak 1900.

¹⁷⁰ BOA, HR.TH, nr:242/104, 15 Safer 1318/ 14 Haziran 1900.

olması muhtemeldi. İngiltere aynı prensip doğrultusunda, 1890'da düzenlenen Brüksel Konferansına, Osmanlı İmparatorluğu'nu da davet etmişti. Sonradan da bu konu hakkında Osmanlı İmparatorluğu'nun tavrının ne olacağını yakından gözlemiş ve diplomatik hamleleriyle Osmanlı'nın konuyla alakalı politikalarını yönlendirmişti.

Osmanlı İmparatorluğu'nun, 1891 yılının başlarında Trablusgarb, Bingazi, Hudeyde ve Cidde'de esirler için misafirhane kurulması kararından daha önce bahsetmiştik. Bu kararın içeriğinde, erkeklerin sanayi mektebinde eğitim görmeleri, kadınlarınsa hizmetçi olarak Müslüman ailelere verilmesi de kararlaştırılmıştı. Zikredilen şehirlerde toplanılan esirler istedikleri takdirde İzmir'de bulunan uygun mahallere nakledilecekti. Osmanlı yönetiminin almış olduğu bu karar, yabancı basın tarafından farklı bir şekilde dile getirilmiştir. 10 Şubat 1891 tarihli The New York Times gazetesinin haberinde, alınan karardan şu şekilde bahsedilmektedir:

“Padişah, özgür bırakılmış zencilere kalacak yer tahsis edilmesi ve siyah esir ticaretinin engellenmesini içeren İngiltere Büyükelçiliği'nin hazırladığı projeyi onayladı. Resmi olarak yasak olmasına rağmen köle ticareti Osmanlı İmparatorluğu'nun her yerinde hüküm sürmektedir. En çok ise siyahi insanlar köleleştiriliyordu. İstanbul, İzmir, Bingazi, Trablusgarb, Cidde ve Hudeyde'de kurulacak evler (misafirhane) devlet tarafından desteklendi. Özgürlüklerine kavuşan köleler (itkname sahibi insanlar) çalıştırılacak ve çocukları eğitilecekti. Bu proje aynı zamanda özgürleştirilen köle ailelerin devlet arazilerine yerleştirilmesini öngörmektedir.”¹⁷¹

Basına göre Osmanlı'nın almış olduğu karar, İstanbul'da bulunan İngiliz Büyükelçiliği'nin bir projesiydi. Yine 1891 yılında İngiltere'nin, Brüksel Senedi'nin II. Abdülhamid tarafından onaylanması için Bâbîâli nezdinde yapmış olduğu baskı da göz önüne alındığında, İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun köleliğe karşı izlediği politikada ne kadar etkili olduğu açıkça görülmektedir.

İngilizler istihbarat paylaşımına 1890 Brüksel Konferansından önce başlamıştı. 1887 yılında İngiliz Büyükelçiliği, Hudeyde ve Cidde'ye Afrika kıyısından insan kaçırıldığı konusunda Hariciye Nezaretini uyarılmıştı. Hariciye Nezareti de konuyla ilgili harekete geçilmesi için Bahriye Nezareti ile irtibata geçmişti. Bunun üzerine toplanan Şûrâ-yı Bahriye¹⁷², Afrika kıyılarından, Hicaz ve Yemen'e yapılan insan kaçakçılığına

¹⁷¹ “Turkish Slave Trade”, The New York Times, 10 Şubat 1891.

¹⁷² Şûrâ-yı Bahriye: Bahriye Nezareti'nin en üst kuruluymdu. Bahriye ile ilgili her türlü teşkilât ve donanma sorunları görüşülerek karara bağlanırdı. Ayrıntılı bilgi için: Levent Düzcü, “Osmanlı Bahriye Teşkilâtında Reform Çabaları (1876-1922)”, *Gazi Akademik Bakış*, 3 (2009), s.4.

mâni olmak için tedbirlerin alınması kararını vermişti.¹⁷³ Böylelikle İngiltere yapmış olduğu istihbarat paylaşımıyla, Osmanlı makamlarının aldığı kararlara da dolaylı yoldan etkide bulunabilmekteydi. Yine aynı şekilde İngiliz Büyükelçiliği, 1891 yılının başlarında Cidde'ye 280 insan kaçırıldığı ve bunların köle pazarlarında satıldığını Dâhiliye Nezareti nezdinde ihbar ederek meselenin takipçisi oldu.¹⁷⁴ Öte yandan İngiltere'nin Cidde Konsolosluğu da Yemen Vilâyetine insan kaçakçılığı ile ihbarlarda bulunmaktaydı.¹⁷⁵ İngilizler, merkezdeki ve taşradaki Osmanlı makamlarını uyararak, insan kaçakçılığıyla mücadele edilmesi için baskı oluşturmaktaydı. 1893 yılında İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Philip Currie, Bingazi, Trablusgarb, Cidde ve Hudeyde gibi limanlarda Osmanlı İmparatorluğu'nun önlemler alması ve yakalanan esirlere ıtkname verilmesi hususunda Bâbîâli'ye yönelik birtakım uyarılarda bulunmuştu.¹⁷⁶ İngiliz diplomatlar ilerleyen yıllarda da mevcut politikayı sürdürmeye devam etti. Lâkin bu politika Osmanlı İmparatorluğu'nun kaçakçılıkla ilgili politikalarını yönlendirmenin dışında, insan kaçakçılığı ile ilgili tutumunun da denetlenmesi şeklinde gerçekleşti. Bu bağlamda Bidâyet Mahkemesi'nde kaçakçılıkla ilgili görülen davalar İngiliz diplomatların ilgisi dâhilindeydi. 1898 yılında gerçekleşen bir kaçakçılık vakasının davasının görüldüğü mahkemede, İngiliz konsolos vekili hazır bulunmuştu.¹⁷⁷ Kaçakçıların ve esirlerin akıbetlerinin karara bağlandığı davaların neticesinin İngilizler tarafından denetlenmesi, onlar açısından hayli önemliydi. İngiltere böylece, insan kaçakçılığı konusunda İstanbul'daki Osmanlı makamlarını etki altına almış ve taşrada yargı makamını da denetleyerek alınan kararların, hayata geçip-geçmediğini de kontrol etmiştir.

Osmanlı yönetimi ise, insan kaçakçılığı konusunda İstanbul'dan verilen tâlimatların, vilâyetlerde uygulanmasını arzu ediyordu. Merkez-taşra uyumunun sağlanması, Kızıldeniz coğrafyasındaki Avrupalı devletlerle ters düşülmemesi için bir hayli önemliydi. Kaçakçılık olaylarının, bölgedeki sömürgeci devletler olaya müdâhil olmadan çözülmesi amaçlanıyordu. Yine İngiliz Büyükelçiliği'nin ihbarına göre harekete geçen Dâhiliye Nezareti, Yemen Valisi'ne yazdığı bir telgrafta kanuna aykırı muamelelere meydan verilmemesi konusunda valiyi uyardı.¹⁷⁸ Bunun yanında İngiltere'nin, Kızıldeniz'de faaliyet gösteren korsanları takip ederek, Osmanlı

¹⁷³ DTA, ŞUB, nr:278/14a, 3 Teşrinisani 1303 / 15 Kasım 1887.

¹⁷⁴ BOA, DH.MKT, nr:1800/104, 8 Cemaziyelahir 1308 / 19 Ocak 1891.

¹⁷⁵ BOA, DH.MKT, nr:1909/60, 1.1, 9 Cemaziyelahir 1309 / 10 Ocak 1892.

¹⁷⁶ BOA, DH.MKT, nr:151/2, 1.7, 16 Eylül 1309/ 28 Eylül 1893

¹⁷⁷ BOA, HR.TH, nr:236/103, 1.1, 15 Şaban 1316 / 29 Aralık 1898.

¹⁷⁸ BOA, DH.MKT, nr:510/34, 1.2, 15 Safer 1320 / 24 Mayıs 1902.

mahkemelerine teslim ettiği de görülmüştür. 12 Şubat 1903 tarihinde, bölgedeki İngiliz donanması tarafından yakalanan 60 korsan Hudeyde'deki Osmanlı memurlarına teslim edilmişti.¹⁷⁹ İngiltere, kaçakçılık vakalarının yanı sıra yine kendi siyaseti doğrultusunda korsanlık faaliyetlerini de öne sürerek bölgedeki Osmanlı politikalarına dolaylı yoldan müdâhil olmaktadır.

Tüm bu örnekleri ele aldığımızda İngiltere bir zamanlar meşru olan köleliğin uluslararası alanda illegal bir faaliyet hâline getirilmesinde ve ardından mevcut faaliyetin insan kaçakçılığı olarak anılmasında büyük rol oynamıştır. Öyle anlaşılıyor ki İngiltere önce kendi sömürgelerinin menfaati için köle ticaretine karşı çıkmış ve sonradan Kızıldeniz özelinde değerlendirdiğimizde, köle ticaretinin bir daha canlanmaması adına çaba göstermiştir. Bu maksatla Afrika kıyısından, Osmanlı topraklarına köle yapılmak üzere kaçırılan insanlara mâni olunması, İngiltere'nin Mısır ve Sudan'da kurduğu hâkimiyet için de önem arz etmekteydi.

Kısaca İngiltere bazen dolaylı olarak bazen de doğrudan, Osmanlı İmparatorluğu'nun önce köle ticaretine karşı tutumunu ve ardından insan kaçakçılığına karşı izlediği politikalara ciddi bir tesirde bulunmuştur. Osmanlı İmparatorluğu, buna karşın İngiltere ile Kızıldeniz'deki mevcut statükonun bozulmaması adına uyumlu bir şekilde hareket etmek zorunda kalmıştır ki, bu hareket aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun dış politikada izlediği denge siyasetiyle de oldukça uyumlu bir yaklaşımdı.

2.2.6 II. Meşrutiyet Sonrasında Kızıldeniz'de İnsan Kaçakçılığına Karşı Osmanlı İmparatorluğu'nun Tutumu

1890'li yıllardan itibaren kaçakçılığa karşı alınan önlemler neticesinde, Afrika'dan Osmanlı topraklarına kaçırılan insan sayısı bir hayli azalmıştı. Nitekim 1904 senesine gelindiğinde Cidde'de liman idaresinin gemileri tarafından ele geçirilip kurtarılan esir bulunmamaktaydı.¹⁸⁰ Şüphe yok ki bu gelişme, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kızıldeniz'deki diğer devletlerle ve özellikle İngiltere ile ortak yürüttüğü bir siyasetin neticesiydi. Arşiv vesikalarına yansıyan vakaları incelediğimizde de bu fikir büyük oranda karşılığını bulmaktadır.

¹⁷⁹ BOA, BEO, nr:1998/149791, 14 Zilkade 1320 / 12 Şubat 1903.

¹⁸⁰ BOA, HR.TH, nr:313/72, 16 Ocak 1904.

Daha önce zikredildiği gibi, Afrika'dan Osmanlı topraklarına yapılan insan kaçakçılığı hâdisesinin Brüksel Senedi'nin imzalanmasından sonra ele alınmasında fayda vardır. Çünkü Brüksel Senedi'ne imza atılmasının sonrasında 1890-1900 yılları arasındaki on yıllık periyotta Kızıldeniz'deki insan kaçakçılığı peyderpey azalma eğilimine gitmiştir. Öyle ki 1900'lü yıllardan itibaren bir kaçakçılık vakasında artık yüzlerce-onlarca insanın kaçırıldığı görülmemiştir. İnsan kaçakçılığı vakaları, bu yıllardan itibaren daha çok münferit bir şekilde devam edebilmiştir. Elbette önce köleliğin ve sonradan insan kaçakçılığının Kızıldeniz'de sona ermesinde, II. Abdülhamid'in, yerel idarecileri kaçakçılığa karşı daha kararlı bir şekilde önlem almaları hususunda uyarmasının payı büyüktür. Aynı zamanda Sultan Hamid devrinde, kölelik ve insan kaçakçılığı konusunda, İngiltere ile izlenen ortak siyaset uzun vadede meyvelerini vermiş ve Kızıldeniz'de insan kaçakçılığı tükenme noktasına gelmiştir.

Kaldı ki II. Meşrutiyet'in sonrasında da aynı hassasiyetle insan kaçakçılığının üstüne gidilmiştir. 1909 yılında Hicaz Vilâyeti'nden Bâbîâli'ye gönderilen bir yazıda, Hicaz'da bulunan urban ve şeyhlerin köleliğe karşı alınan kararlara uymadıkları bildirilmiştir.¹⁸¹ Fakat bu itaatsizlik Afrika'dan Hicaz'a insan kaçırıldığı ile ilgili bir bilgilendirme değildir. Zamanla pasifize edilen köle tüccarları nedeniyle yeni kaçakçılık vakaları bu dönemde arşiv vesikalarına yansımamıştır. Ancak Hicaz ve Yemen bölgesinde hâlâ Afrika topraklarından kaçırılan ve köle konumunda olan insanlar bulunmaktaydı. Bu insanlar zaman zaman ülkeler arasında diplomatik temasa sebep olacak kadar vakalara sebebiyet vermekteydi. 1909 Haziran'ında Cidde'deki Fransız konsoloslughuna sığınan 3 köle kadın tam olarak böyle bir olayın yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Bunun üzerine Bâbîâli, Hicaz Vilâyeti'ne yazdığı yazıda konsolosluğa sığınan kadınlara acilen itkname verilmesi talimatını vermişti.¹⁸² Yine sonraki yıl benzer bir vaka daha yaşandı. Cidde'de 10 cariye Fransız Konsolosluğu'na sığınmışlardı. Bunun üzerine Bâbîâli, konsolosluğa sığınan kadınlara, vilâyet sandığından uygun miktarda para verilerek meselenin kapanmasını sağlamaya çalıştı.¹⁸³ II. Meşrutiyet sonrasında kurulan hükümetler, bu gibi pratik çözümlerle Hicaz ve Yemen topraklarında kalan kölelerin azat edilmesi sürecini hızlandırmaya devam etti.

Özet itibariyle 1890-1900 yılları arasında Kızıldeniz'de dinamizmini koruyan insan kaçakçılığı faaliyetleri 1900-1910 yılları arasında ele alındığında tüm hareketliliği

¹⁸¹ BOA, BEO, nr:3521/264046, 1.2, 3 Mart 1325 / 16 Mart 1909.

¹⁸² BOA, BEO, nr:3521/264046, 1.1, 16 Haziran 1325/ 29 Haziran 1909.

¹⁸³ BOA, Meclis-i Vükela (MV), nr:139/19, 29 Rebiyülevvel 1328/ 10 Nisan 1910.

yitirmişti. Bunun yerine bölgede yaşayan kölelerin azat edilmesi bir problem hâline dönüşmüştü.¹⁸⁴ Özellikle çölde yaşayan kabilelerin, sahip oldukları köleleri azat etmesi son derece zordu ve bu durum imparatorluğun son dönemine kadar devlet bürokrasisini meşgul eden bir konu olarak mevcudiyetini sürdürmüştü.

2.2.7 Kızıldeniz'deki İnsan Kaçakçılığı ile Silah Kaçakçılığı Arasındaki İlişkiler

Silah kaçakçılığı, 1890'lı yılların ortasından itibaren gittikçe azalmakta olan insan kaçakçılığı faaliyetinin yerini alacak ve Kızıldeniz'de Osmanlı İmparatorluğu'nu oldukça meşgul edecek yeni bir faaliyet alanı olarak ortaya çıkmıştı. Sanayi üretiminden uzak olan Osmanlı Arap coğrafyası, Kızıldeniz'in batı kıyılarına Avrupalı devletlerin yerleşmesi ile dolaylı yoldan da olsa Avrupa'nın sanayi üretiminden faydalanabilmekteydi. İnsan kaçakçılığının azalmasına müteakiben bölgede, silah kaçakçılığı faaliyetleri artma eğilimi göstermiştir. Eski köle tüccarları ve korsanlar, mesleklerinin devamı açısından bu yeni kaçakçılık sahasına zamanla kanalize olmuşlardı. Öyle ki kısa süre içerisinde devlet yazışmalarında da bu iki faaliyet aynı anda anılır olmaya başladı. Bu dönemde Sadrazam Ahmed Cevat Paşa, Hariciye Nezareti'ni bilgilendirdiği yazısında Kızıldeniz'deki kaçakçılık faaliyetini şöyle özetlemekteydi: "Yemen hududu ve sahillerinde yapılan silah ve insan kaçakçılığını men etmek için hükümet, kara ve denizden tedbir almalıdır..."¹⁸⁵

Kızıldeniz üzerinden Hicaz ve Yemen'e ulaşan bu iki kaçakçılık faaliyetinin bazı zamanlar aynı anda yapıldığı da görülmüştür. Şöyle ki 1899 yılında Hudeyde sahillerinde yakalanan bir kaçakçı zambuğunda 11 esirin yanı sıra 23 parça silah da Osmanlı topraklarına çıkarılmak üzereyken Reji idaresi tarafında yakalanarak, Osmanlı memurlarına teslim edilmişti. Yine aynı zamanda özgür insanları, silah zoruyla esir eden kaçakçıların varlığı da bilinmekteydi. Özellikle Cibuti'den silah temin eden kaçakçılar, kıyı kasabalarındaki ahaliye silahla taarruz ederek esir konumuna getirmekteydi.¹⁸⁶ Bu sebeptendir ki silah ve insan kaçakçılığı arasında doğal bir bağ bulunmaktaydı. Esirciler ellerinde bulunan silahlarla, hür insanları esir durumuna düşürerek, sahilin diğer tarafına kaçırmaktaydı.

¹⁸⁴ BOA, Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi (DH.MUI), nr:110/35, 1.6, 11 Cemaziyelahir 1328 / 20 Haziran 1910.

¹⁸⁵ BOA, HR.İD, nr:171/41, 16 Ocak 1895.

¹⁸⁶ BOA, ŞD, nr:2265/8, 1.2, 7 Zilkade 1316 / 28 Mart 1899.

Her iki kaçakçılık vakasının birbirini doğrudan olmasa da dolaylı yoldan etkileme durumu da söz konusudur. 1909 yılında Hariciye Nazırı Mehmed Rifat Paşa'nın sadarete sunduğu layiha niteliğindeki yazısı dikkate değer bir ayrıntıdır. Paşa yazısında, 1890 yılında imzalanan Brüksel Senedi ile deniz üzerinde yabancı devletlere verilen teftiş hakkından bahsetmiştir. Sened'e göre anlaşmayı imzalayan yabancı devletlerin gemileri, şüpheli gördükleri gemileri yakalayarak teftiş edebilecekti. İşte tam da bu maddenin uzun vadede, Osmanlı karasularını ihlal etmek için bir araç olarak kullanılmaya başlandığı ve Osmanlı kıyılarında ortaya çıkan denetimsizlik yüzünden bölgenin, silah kaçakçılığına açık bir hâle geldiği Mehmed Rifat Paşa tarafından iddia edilmiştir.¹⁸⁷

Tüm bunların yanında insan kaçakçılığının tükenme noktasına geldiği yıllarda silah kaçakçılığının Kızıldeniz'de yeni yeni ortaya çıkmasına rağmen yoğun bir şekilde yaşanması da dikkate değer bir gelişmedir. Sözü ettiğimiz silah kaçakçılığı faaliyetlerinin daha iyi anlaşılması için bir sonraki ana başlıktan itibaren Kızıldeniz'deki silah kaçakçılığı faaliyetleri üzerinde durulacaktır. Osmanlı İmparatorluğu'nun kaçakçılığa karşı sahip olduğu zafiyetler ve kaçakçılık faaliyetlerinin tümüne karşı benzer önlemler aldığı için her iki kaçakçılık faaliyetinin birlikte ele alınması doğru bir yaklaşım olacaktır.

2.3 Kızıldeniz'de Silah Kaçakçılığı ve Yerel Güçler

Hicaz ve Yemen ahalisinin diğer bir alışkanlığıysa çoğunluğunun silah taşınmasıydı. Gerek kabileler arasında gerekse Osmanlı idaresine karşı daima bir çatışma havasının hâkim olduğu bu coğrafyada, kabileler için silah temin etmek son derece önemliydi. Sanayi üretiminden uzak olan Arap coğrafyasında yaşayan insanların, modern silahları temin etmesi için Avrupa'da üretilmiş olan silahlara bir şekilde ulaşmaları gerekiyordu. Bu doğrultuda sömürge limanları, Avrupalı şirketlerin bir bayisi konumuna geldi ve uzun vadede Kızıldeniz'de *silah kaçakçılığı* vakaları meydana gelmeye başladı. Aynı zamanda, silah kaçakçılığı Avrupalı devletlerin de son derece işine gelmekteydi. Nitekim, Osmanlı İmparatorluğu ile çeşitli bölgelerde farklı meseleler üzerinden nüfuz mücadelesi veren sömürgeci devletler, Kızıldeniz coğrafyasında silah kaçakçılığının artmasına sebebiyet verdiler. Sömürgeci devletler, Hicaz ve Yemen'deki Osmanlı

¹⁸⁷ BOA, BEO, nr:3617/271228, 1.3, 16 Safer 1327 / 9 Mart 1909.

idaresine karşı, alternatif oluşturabilecek yerel güçlere¹⁸⁸ silah satarak dolaylı yoldan da olsa bölgedeki Osmanlı otoritesini zaafa uğratmaya çalıştılar. Kimi zaman da silah kaçakçılığı faaliyeti, Cibuti örneğinde olduğu gibi silah tacirine ve ihraç edildiği limana ciddî gelir getiren bir faaliyetti.

Osmanlı topraklarında meydana gelen silah kaçakçılığı faaliyetleri literatürde çok az ele alınan bir konu olmakla beraber Osmanlı İmparatorluğu'nun son 30 yılında dikkate değer bir olgudur. Bu 30 yıllık zaman dilimi, modern silahların üretilip yaygınlaştığı ve bölgedeki siyasi dengeleri askerî gücü elinde bulunduran otoritelerin belirlediği bir dönemdi. Bu bakımdan yerel güçler tarafından silahların temin edilmesi, hayatî bir önem arz etmekteydi.

Kızıldeniz coğrafyasında yerel güçlerden kastedilense, Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezî otoritesine karşı bölgede alternatif oluşturan dinî veya siyasi güçlerdir. Bu yerel güçlerden bazılarının bölgedeki tarihi, Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap coğrafyasını ele geçirdiği dönemden çok daha öncesine dayanmaktaydı. Hem Mekke Emirliği hem de Yemen İmamlığı, Osmanlı İmparatorluğu'ndan çok daha evvel bölgedeki siyasi ve dinî otoriteyi uhdesinde barındıran yapılarıdır. Osmanlılar Hicaz'ı hâkimiyeti altına aldıktan sonra Mekke Emirleri, İstanbul'dan atanmaya başlandı. Ancak Yemen için aynı durum söz konusu değildi. Yemen'deki mezhep farklılıklarından süregelen ayrışma asırlar boyunca devam etmişti. Hicaz ise doğrudan doğruya devletin bir memuru sayılan Mekke Emiri ve yine merkezden atanan bir vali tarafından idare edilmekteydi. Tüm bunların dışında Yemen ve Hicaz vilâyetlerinin sınır noktasında bulunan Asîr bölgesinde ortaya çıkan Seyyid İdris, Nevâhi-i Tis'a'da¹⁸⁹ bulunan Lahic Şeyhi ve bazı yerel kabileler Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgede muhatap aldığı diğer yerel güçlerdi. Yerel güçler, Kızıldeniz vasıtasıyla Osmanlı topraklarına yapılan silah kaçakçılığı faaliyetlerine dâhil olmaları nedeniyle, her biri başlık hâlinde ele alınarak 1890-1910 yılları arasındaki 20 yıllık periyotta ne durumda oldukları anlatılacaktır.

¹⁸⁸ Yerel güç tanımından kastedilen, Hicaz'da Şerif ailesi, Asîr'de Seyyid İdris ve Yemen'de İmam Hamidüddin ve oğlu İmam Yahya gibi Osmanlı hâkimiyetine ciddî mânâda alternatif oluşturabilecek mahallî güçlerdir. Bunların dışında stratejik noktalarda bulunan bazı kabileler de bu yerel güçlere dâhil edilebilir.

¹⁸⁹ Nevâhi-i Tis'a: Yemen'in Taiz Sancağı'nın güneybatısı ve İngiltere'nin Aden kolonisinin kuzeyinde kalan bölgeye verilen isimdir. Bölgenin dokuz farklı şeyh tarafından yönetilmesinden dolayı "dokuz nahiye" yani "Nevâhi-i Tis'a" olarak adlandırılır. Nevâhi-i Tis'a bölgesinin kime ait olduğu meselesi, İngiltere ve Osmanlı arasında uzun yıllar boyunca bir sorun olarak kalmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Ali Akyıldız ve Zekeriya Kurşun, *Osmanlı Arap Coğrafyası ve Avrupa Emperyalizmi*, s.36-39.

2.3.1 Mekke Emirliği

Osmanlı İmparatorluğu, Hicaz'ı ele geçirdikten sonra Mekke Emiri olan şerif vefât ederse yahut azledilirse yeni emir, Mekke kadısı veya valilerinin önerileri üzerine padişah tarafından tayin edilirdi.¹⁹⁰ Mekke Emiri'nin tayin edilmesinde diğer bir husus ise göreve atanan kişilerin ailelerinin peygamber soyundan gelmesiydi. Hicaz'ın Vehhabi işgaline uğramasından sonra *Zevî Zeyd* sülalesine mensup kişilerin emir olarak atanması usûlünden vazgeçilerek,¹⁹¹ imparatorluğun son dönemine kadar Mekke Emiri olarak atanacak kişiler *Zevî Avn* ailesinden tayin edildi.¹⁹²

II. Abdülhamid devrinde Hicaz Valileri ile genellikle uyum içerisinde olan Mekke Emirleri, Osmanlı merkezî idaresine karşı herhangi bir isyan hareketi içerisinde yer almadı. 1895-1908 yılları arasında Hicaz Vali ve kumandanı olan Ahmed Ratib Paşa ve 1882-1905 yılları arasında Mekke Emiri olarak görev yapan Avnürrefik Paşa herhangi bir sorun çıkmadan Hicaz'ı idare etmişlerdir. Hattâ Avnürrefik Paşa, Yemen Valisi Ahmed Feyzi Paşa ile yakın bir dostluk kurmuştu.¹⁹³ Mekke Emirliği, bu süreç içerisinde Osmanlı İmparatorluğu'na karşı olmasa da Yemen'deki Zeydi İmamlar, Asîrli İdris ve rekabet hâlinde oldukları Zevî Zeyd kabilesine karşı zayıf düşmemek için silahlanma yoluna gitti. Üstelik Orta Arabistan çöllerinden, Hicaz bölgesine kadar yağma faaliyetlerine girişen İbn Reşid ve İbn Suud'a bağlı kabileler de Mekke Emirliği için tehlike arz etmekteydi. Bu sebeple Mekke Emirliği, yerel güçler arasında sıkışıp kaldığından, ilerleyen yıllarda yerel güçlere karşı bölgedeki otoritesini korumak için mücadele verecekti.¹⁹⁴

Yukarıdaki sebepler çerçevesinde, etrafında birçok tehlike bulunan Mekke Emir ailesi, kendi otoritesini güçlü tutmak ve statüko değiştiğinde İstanbul'dan bağımsız bir harekete girişebilmek için silah temin etmeye önem verdi. Özellikle 1908 yılında II. Abdülhamid tarafından Mekke Emiri olarak tayin edilen şerif Hüseyin döneminde, Hicaz'da silah kaçakçılığı faaliyetlerinin artması dikkate değer bir konuydu. 31 Mart

¹⁹⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerrreme Emirleri*, s.19.

¹⁹¹ Mekke Emiri şerif Hüseyin'in isyanından sonra bölgeye emir olarak Zevî Zeyd sülalesinden atanan, şerif Ali Haydar Paşa'nın emirliği kâğıt üzerinde kalan bir tayin olduğundan bu genel yargıya yer verilmiştir. şerif Ali Haydar Paşa hakkında ayrıntılı bilgi için: George Stitt, *şerif Ali Haydar Paşa Anlatıyor*, Çev. Yusuf Selman İnanç, Kronik Kitap, İstanbul 2018.

¹⁹² Emir şekib Arslan, *Hicaz Yolculuğu*, Çev. Adem Yerinde, İnkılâb Basım Yayın, İstanbul 2012, s.149.

¹⁹³ BOA, Yıldız Sadaret Husûsî (Y.A.HUS), nr:310/33, 9 Rebûlahir 1313 / 29 Eylül 1895. Avnürrefik Paşa- Ahmed Feyzi Paşa dostluğu, Hicaz Valisi Ahmed Ratib Paşa'nın rahatsızlık duyduğu bir konuydu. Öyle ki Ahmed Ratib Paşa, Mekke Emiri'nin Ahmed Feyzi Paşa'yı Hicaz Valisi olarak görmek istediğini ve bu konu hakkında faaliyette bulunduğu hususunda Yıldız Sarayı'na malumat iletmişti. Deyim yerindeyse bu jurnalleme vakası iki vilâyet arasındaki hizipler arası çekişmenin bir tezahürüydü.

¹⁹⁴ Hasan Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar*, Çev. Türkan Yöney, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s.193.

Vakası'ndan sonra, 27 Nisan 1909 ve 6 Mayıs 1909 tarihli Tanin gazetesinin haberlerine göre Medine'ye demiryoluyla giden silah ve mühimmat yüklü bir vagon bölgeye ulaşmadan yakalanmıştı.¹⁹⁵ Şerif Hüseyin silah kaçakçılığıyla elde ettiği ve Osmanlı hükümetinden yardım olarak temin ettiği silahları, ilk defa Asîrli İdris'e karşı deneme fırsatı buldu. Şerif Hüseyin'in oğullarıyla birlikte 1911 yılında Asîr bölgesindeki isyancı Seyyid İdris'in hâkimiyetine son vermek amacıyla sefer düzenlemesi, âdeta 1916 yılında Osmanlı İmparatorluğu'na karşı girişeceği isyan hareketinin bir provasını niteliğindedir. Asîr harekâtı, Şerif Hüseyin'in elindeki silahları ve askerleri test etmesi için önemli bir hâdiseydi. Mekke Emirliği 1890-1910 yılları arasında Osmanlı merkezi yönetimi ile fevkalâde uyumlu bir ilişki sürdürmüştü. Hem Avnürrefik Paşa döneminde hem de Şerif Hüseyin'in emirliğinin ilk safhasında bölgedeki diğer yerel güçlere karşı Osmanlı ile beraber hareket etmeleri her iki tarafın da menfaati doğrultusunda gerçekleşmişti.

2.3.2 Yemen'in Zeydi İmamları

Osmanlı İmparatorluğu Yemen'i hâkimiyeti altına aldıktan sonra, bölgede Osmanlı otoritesine karşı sürekli olarak ayaklanmaya hazır olan kabileler bulunmaktaydı. Bu kabileler Yemen'in Zeydi imamlarının yönlendirmesiyle, Osmanlı'ya karşı isyan faaliyetlerine girişmişlerdi. Yemen'in şehir merkezlerinde, Şafii mezhebine mensup ahali bulunmasına karşın dağlık kesimlerde yaşayan ahalinin çoğunluğu Zeydi mezhebine bağlıydı.¹⁹⁶ Şiiliğin bir koluna bağlı olan Yemenli Zeydiler, Osmanlı'nın bölgeye atadığı kadıları tanımamaktaydı. Zeydi ahalinin başta dinî olarak bağlı oldukları imamlar, uzun vadede Yemen'in güçlü bir siyasi otoritesine dönüşecekti.

1872 yılında San'a'nın yeniden ele geçirilmesinden sonra Hudeyde Hapishanesi'ne atılan İmam Hamidüddin, ilerleyen yıllarda esaretten kurtularak Yemen'de Osmanlı hâkimiyetine karşı Zeydi ayaklanmasını örgütleyen bir lider konumuna gelmişti. 1889 yılında neredeyse Yemen'in tamamını ele geçirecek olan İmam Hamidüddin, Yemen Vilâyeti Kumandanı Ahmed Feyzi Paşa'nın düzenlediği askerî harekâtla durdurulabilmişti. 1889 Zeydi İsyanı ile ilgili olarak bölgede görev yapan Osmanlı subayı Hasan Muhiddin Paşa şu ifadelerde bulunmuştur:

¹⁹⁵ Zekeriyâ Kurşun, *Yol Ayrımında Türk Arap İlişkileri*, İrfan Yayıncılık, İstanbul 1992, s.47, 48.

¹⁹⁶ Süleyman Şefik Söylemezoğlu, *Hicaz Seyahatnamesi*, s.83.

“O tarihten sonra (1889 isyanından sonra) Osmanlı askerlerinden bir suretle aşırıdıkları ve dışarıdan kaçak olarak sağladıkları silahlar ile kabileler kısmen silahlandırılmış ve 1889 olaylarında bunların cüretlerine, bu gibi silahlar kuvvet katmıştı.”¹⁹⁷

Hasan Muhiddin Paşa'nın, Zeydilerin kaçak silah temin ettikleri ile ilgili düşüncesi dönemin birinci el kaynaklarında az rastlanan bir durum değildi. Yemen'de görev yapan bir diğer Osmanlı subayı olan Rüştü Paşa da aynı ifadelerde bulunmuştur. Rüştü Paşa'ya göre:

“1889'dan 1896 tarihine kadar Yemen'de gerçekleşen en önemli olay Yemenlilerin yeni silahlarla teçhiz edilmesidir. Yemenliler 1889 senesindeki kargaşa da son teknoloji silahların önemini takdir etmiş, vaktiyle elde ettikleri başarıları bu silahlara borçlu olduklarını anlamışlardı.”¹⁹⁸

Yemenli Zeydilerin, silah kaçakçılığına giriştiklerinin diğer bir göstergesi 1889 yılındaki isyan hareketinden sonra, tam üç kez Osmanlı'ya karşı silahlı ayaklanmaya girişmiş olmalarıdır. 1896 yılında İmam Hamidüddin tekrar isyana kalkıştıysa da başarılı olamadı. 1904 yılında vefât eden İmam Hamidüddin'in yerine oğlu Yahya'nın geçmesi, Yemen'deki Zeydi hareketliliğini yeniden arttırmıştı.¹⁹⁹ Nitekim 1904 Haziran ayında İmam Yahya'nın, Yemen'de ihtilâl yapmak amacıyla, adam topladığı Yemen Vali Vekili Müşir Abdullah Paşa tarafından İstanbul'a bildirilmişti.²⁰⁰ İmamın elinde babasının devrinden kalan hatırı sayılır derecede hazine ve silah bulunmaktaydı. İmam, Yemen'deki rakiplerine karşı kendini ispat edebilmek ve bölgede daha fazla toprağı kontrolü altında alabilmek için Osmanlı idaresine isyan etmişti.²⁰¹

İmam Yahya'nın isyan etmesinde, Yemen'de görev yapan Zekeriya Paşa'nın keyfi uygulamaları da isyan ateşinin yanmasında büyük rol oynadı. Zekeriya Paşa'nın bir şeyhin evini havaya uçurması sonucunda şeyhin ailesiyle beraber katledilmesi, halkın isyana katılmasına sebebiyet verdi. İmam Yahya liderliğinde hareket eden Zeydi kabileler kısa süre içerisinde Osmanlı ordusu karşısında askerî başarılar elde etti. Çatışmaların başladığı ilk üç ayda İmam Yahya'nın güçleri, 40 küçük top ve 8 bin Mauser tüfeğini ganimet olarak ele geçirmişti.²⁰² Gerilla taktiğı ile hareket eden Zeydi güçler Osmanlı garnizonunu San'a'da kuşattı. Kuşatma öylesine şiddetliydi ki Vali Tevfik Bey, bir mektup yazarak İmam Yahya'dan kuşatmayı kaldırmasını istedi. Ama İmam Yahya

¹⁹⁷ Hasan Muhiddin Paşa, *Ah O Yemen & 1904 İsyani*, Çev. Cahit Kayra, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2011, s.26.

¹⁹⁸ Rüştü Paşa, *Yemen Hatırası*, Çev. Faruk Yılmaz, İz Yayıncılık, İstanbul 2017, s.47, 48.

¹⁹⁹ Mehmed Memduh Paşa, *Yemen Kıtası Hakkında Bazı Mütalaât*, Numune Matbaası, İstanbul 1325, s.5, 6.

²⁰⁰ BOA, DH.MKT, nr:850/51, 1.1, 26 Mayıs 1320 / 8 Haziran 1904.

²⁰¹ Hasan Muhiddin Paşa, *Ah O Yemen & 1904 İsyani*, s.28, 67.

²⁰² John Baldry, *Yemen and Asir*, s.117.

mektuba, “İleride daha çok insanın kanlarının dökülmemesi için, şimdiden bir miktarının kanını dökmek caizdir” diyerek cevap verdi. Kuşatmanın devam etmesi üzerine açlık tehlikesiyle karşılaşan Osmanlı memurları ve askerleri 4 Mayıs 1905 tarihinde San’a’yı terk ederek, Hudeyde’ye çekilmek zorunda kalmıştı.²⁰³ Yenilgiye rağmen Osmanlı hükümeti geri adım atmadı. Yemen’de 1891-1898 arasında olmak üzere 7 sene valikumandık rütbesiyle görev yapan Ahmed Feyzi Paşa, yeniden aynı rütbelerle Yemen’e tayin edildi. 1 Mayıs 1905 tarihinde bölgeye ulaşan Ahmed Feyzi Paşa, Temmuz ayında Abha’yı, Ağustos ayında da San’a’yı geri almaya başararak Asîr ve Yemen isyanlarına son verdi.²⁰⁴ Paşa, Yemen içlerine çekilen kadar İmam Yahya’yı takip etse de onu yakalayamadı.²⁰⁵ 1904-05 Yemen İsyancıları her iki tarafı da ciddî şekilde yıpratmıştı. İngiliz kaynaklarına göre, 6 bini San’a kuşatmasında olmak üzere toplam 15 bin Osmanlı askerî hayatını kaybetmişti. Diğer bir kaynak olan İngiliz konsolos raporlarına göre, San’a şehrinin nüfusunun yarısı da çatışmalar esnasında yok olmuştu.²⁰⁶

Osmanlı merkezî idaresi, bu tarihten sonra Zeydilere karşı Yemen’de yaşayan Şafii mezhebine bağlı kabileleri destekleme yoluna gitti.²⁰⁷ Bu politika doğrultusunda bölgedeki bazı kabilelere para yardımı sunuldu.²⁰⁸ 1904 isyanı, İmam Yahya’nın uzun vadede güç kazanacağına bir göstergesi niteliğindedir. 1905 yılının sonlarında Rodos’ta sürgün olarak bulunan Yemenlilerin salıverilmesi de İmam’a büyük yarar sağladı.²⁰⁹ İmam, daha fazla silah temin edebilmek için gerekli olan para ve bağlantıyı ise oğlu aracılığıyla temin etmeye çalıştı. Rodos’ta sürgünde iken serbest bırakılan İmam Yahya’nın oğlu, Mısır’a geçerek yabancı devletlerle irtibata geçti.²¹⁰ Dâhiliye Nezareti, İmam Yahya’nın İtalya himâyesine gireceğini fakat İngiltere’nin buna muhalefet ettiğini Yemen Vilâyeti’ne bildirecek kadar ciddî bir istihbarat almıştı.²¹¹ Osmanlı hükümeti Yemen’de yaptığı her reform denemesinde, kabilelerin itaatsizliğiyle karşı karşıya kaldı. Hâlihazırda barış dönemi de çok fazla uzun sürmedi. II. Meşrutiyet’in ilanından sonra

²⁰³ Mehmed Tevfik Biren, *Sultan II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Hatıraları*, s.374.

²⁰⁴ John Baldry, *Yemen and Asir*, s.152-159.

²⁰⁵ Mahmud Nedim Bey, *Yemen Elleri Otuz Yıl*, s.163, 167, 171.

²⁰⁶ John Baldry, *Yemen and Asir*, s.118, 119.

²⁰⁷ BOA, BEO, nr:2492/187005, 21 Zilkade 1322 / 27 Ocak 1905. Zeydilere kabilelere karşı bölgedeki diğer kabileleri destekleme politikası doğrultusunda, Şafii mezhebine mensup olan Yam kabilesine silah ve erzak yardımı yapılması hususu Yemen Vilâyeti’nden, Seraskerliğe bildirilmişti.

²⁰⁸ BOA, Yıldız Perakende Askeri Maruzâtı (Y.PRK.ASK), nr:240/22, 13 Cemaziyülevvel 1324 / 5 Temmuz 1906. Zeydilere karşı bölgede bulunan Dihyanilere para yardımı yapılması gerektiği Yemen’den Yıldız Sarayı’na bildirilmişti.

²⁰⁹ Ali Fuat Öreç, *Yakın Dönem Tarihimizde Rodos Adası* İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmış Doktora Tezi, İstanbul 2001, s.264. Aynı eserde Rodos’ta sürgün olarak bulunan Yemenlilerin durumu için bkz: s.262-267.

²¹⁰ BOA, Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemî (DH.ŞFR), nr:364/70, 7 Mayıs 1322 / 20 Mayıs 1906.

²¹¹ BOA, DH.ŞFR, nr:370/135, 14 Eylül 1322 / 27 Eylül 1906.

İttihatçı subay ve valilerle anlaşamayan İmam Yahya, 1910 yılında yeniden isyan bayrağını açmasına karşın sonradan anlaşma yapma yoluna gitti.²¹² Osmanlı İmparatorluğu, Asîr'de Seyyid İdris isyanıyla uğraşırken, Trablusgarb Savaşı patlak vermişti. Yemen limanları İtalyanlar tarafından abluka altına alındığı için Osmanlı ordusuna lojistik destek sağlanamadı. Bu yüzden Osmanlı idarecileri de İmam Yahya ile barış yapmaya sıcak yaklaştılar. İsyân hâli sona erdirilerek, 9 Ekim 1911 tarihinde İmam Yahya ile Ahmed İzzet Paşa arasında Da'an Antlaşmasını imzalandı.²¹³ İmam, hutbede adının okunmasını ve kendi adına darp edeceği paraların Yemen'de kullanılmasını istiyordu. Fakat Bâbiâli, İmam'ın şartlarını kabul etmedi.²¹⁴ Bu isteklerin yerine San'a'da Zeydi mahkemelerin kurulması ve İmam Yahya'ya yıllık 25 bin altın tahsisat bağlanması gibi tavizler verilerek barış sağlandı.²¹⁵ Aynı zamanda yapılan antlaşmaya göre, İmam kendi bölgelerinde vergi toplama hakkına sahipti. Buna mukabil olarak Osmanlı hükümeti, dağlık alandaki kabilelerden vergi almayacaktı. Ancak vilâyet memurları, idarî merkezlerde çok düşük bir meblağda olmak kaydıyla Yemen ahalisinden vergi toplayabilecekti. Bu yönleriyle değerlendirdiğimizde Da'an Antlaşması, Yemen İmamlığı'nın otonomisinin Osmanlı tarafından tanındığı gözler önüne sermektedir. Öyle ki I. Dünya Savaşı başladığında İmam Yahya, tüm otoritelerden bağımsız bir şekilde bölgesini idare etme gücüne kavuşmuştu.

Neticede, 1904 ve 1910 isyanları yarattığı etkilerle yalnızca Yemen'i tesir altına almadı. Yemen'de yaşayan ve sayıları 30 ila 50 bin arasında olduğu tahmin edilen Yemen Yahudileri meydana gelen isyanlar sonucunda kitleler hâlinde Filistin'e göç etmeye başladı.²¹⁶ Bunun yanı sıra 1904 isyanında 25 bin, 1910 isyanında ise bin kadar Osmanlı askerî hayatını kaybetmişti. Yemen'e getirilen askerlerin büyük çoğunluğu Anadolu ve Rumeli köylerinden getirilen gençlerdi.²¹⁷ Anadolu köylerinden üç beş senede bir Yemen meselesi sebebiyle, redif ve müstahfız askerler toplanmaktaydı. Yemen'e sevk edilen askerlerin büyük bir kısmı da isyancılarla yaşanan çatışmalarda hayatını kaybetmekteydi. Bu yüzden Anadolu'nun muhtelif yerlerinde üretim aksamakta ve buna bağlı olarak köylü

²¹² Emir Şekib Arslan, *Osmanlı'da Arap Yanlısı Araplara Sesleniş*, Çev. Meryem Solmaz, İnkılâb Yayınları, İstanbul 2016, s.72.

²¹³ Da'an Antlaşmasının Türkçe maddeleri için: Mahmut Nedim Bey, *Yemen Elllerinde Otuz Yıl*, s.210-211.

²¹⁴ Ahmet Nuri Diriker, *Cephelerde Bir Ömür*, Çev. Ahmet Diriker, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013, s.49.

²¹⁵ Da'an Antlaşmasının İngilizce maddeleri için: John Baldry, *Yemen and Asir*, 129. Müellif antlaşma maddelerini, İngiliz Milli Arşivi'nden alıntı yaparak eserde kullanmıştır.

²¹⁶ Cihat Şeker, *Geçmişten Günümüze Yemen Yahudileri*, Gece Kitaplığı, İstanbul 2016, s.184.

²¹⁷ John Baldry, *Yemen and Asir*, s.154. 1904-05 Yemen İsyânı'nda San'a'nın geri alınabilmesi için Makedonya, Malatya ve Harput'tan redif birlikler getirilmişti. Hudeyde İngiliz Konsolosunun raporuna göre, 42 bin asker toplanmıştı ve bu askerlerin neredeyse yarısı çatışmalarda hayatını kaybetmişti.

ahali de âşar vergisini devlete ödemekte güçlük çekmekteydi.²¹⁸ 1904-09 yıllarında Osmanlı Donanması Müfettişi olarak görev yapan Bucknam Paşa, Rauf (Orbay) Bey ile yaptığı bir konuşmada: “Geldiğimden beri bir Yemen bir Hicaz hikâyesi facia halinde devam edip duruyor. Mütemediyen ana kaynağınız olan Anadolu’dan buraya asker gönderiyorsunuz ve bunlar gelmiyor ” ifadesiyle Yemen ve Anadolu arasındaki münasebeti kısaca özetlemiştir.²¹⁹ Yemen isyanları bu yönüyle değerlendirildiğinde, Yemen coğrafyasının sınırlarının dışında da etkisini gösterdiğini söylemek mümkündür.²²⁰ Da’an Antlaşması’ndan sonra İmam Yahya bir daha ayaklanmaya kalkışmadı. Çünkü zaten bölgedeki Osmanlı nüfuzu, 1916 yılında Şerif Hüseyin’in de isyan etmesiyle nominal bir seviyeye düşmüştü. Gayet müşkül duruma düşen Osmanlı 7.Ordusu ve memurları da İmam Yahya için bir tehlike olmaktan çıkmıştı. Yemen’deki Zeydiler ve İmam Yahya, I. Dünya Savaşı sırasında da Osmanlı İmparatorluğu’na sadık kalacaktı.²²¹

2.3.3 Asîrli Seyyid İdris

Hicaz ve Yemen’de ortaya çıkan son yerel güç ise Asîr bölgesinde Osmanlılara karşı isyan eden Seyyid İdris’ti. Aslen Fas’ın Fes şehrinde doğan Ahmed b.İdris, sırasıyla Cezayir, Tunus, Trablusgarp ve Mekke’de ikamet etmişti. Ahmed b.İdris, 1828 yılında nihaî durağı olan Asîr bölgesinin Sabya şehrine ulaşmıştı. Mekke’de yaşadığı dönemde Suud b.Abdülaziz’in himâyesi altına girmesi ve Sabya’da yapılan bir münazara esnasında Vehhabiliğin kurucusu Abdülvehhab’ın görüşlerini savunması sayesinde Asîr’de kendine bağlı bir mürit çevresi edinebilmişti.²²² Ahmed b.İdris 1837’de Sabya’da vefât etmesinden sonra Asîr’de ortaya çıkan bu dini hareketin siyasi bir güce dönüşmesiyle, torunu İdris’in liderliğinde gerçekleşecekti. 1876 yılında Sabya’da doğan Seyyid İdris, Kahire’de El Ezher Medresesi’nde eğitimini tamamladıktan sonra 1903 yılında Asîr’e dönmüştü. İmamlık iddiasında olan İdris’in hedefi, bölgedeki kabileleri itaat altına alarak, Osmanlı İmparatorluğu’na isyan etmektir.²²³

²¹⁸ Böcüzâde Süleyman Sâmî, *Üç Devirde Gördüklerimiz*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011, s.30, 76.

²¹⁹ Ender Kuntal, *Osmanlı Bahriyesi’nde Bir Amerikalı Bucknam Paşa*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s.242.

²²⁰ Mahmut Nedim Bey, *Yemen Elleri Otuz Yıl*, s.162.

²²¹ İmam Yahya’nın Da’an Antlaşmasından sonra Osmanlı İmparatorluğu’na sadık kalması ve Asîrli İdris ile birleşmeyerek, Yemen’de bir ihtilâl yoluna gitmemesi Arap milliyetçilerini öfkeliendiren bir hâdiseydi. Hudeyde İtalyan Konsolosu tercümanı Halil Yusuf’un, İzzet El Cündî’ye bu konu ile ilgili olarak gönderdiği mektuplar için bkz: Cemal Paşa, *Hatıralar*, Haz. Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s.238-243.

²²² Nihat Azamat, ‘*Ahmed b.İdris*’, TDVİA, c.2, s.92.

²²³ John Baldry, *The Idrisi Emirate of South East Arabia*, The Press ISIS, İstanbul 2015, s.5.

1904 Yemen isyanını bastırmak için bölgeye gönderilen askerlere erzak temin etmek amacıyla Asîr'de tahsilata çıkan Ahmed Paşa ve Asîr mutasarrıfı İsmail Bey'in Seyyid İdris'e bağlı kabileler tarafından öldürülmesiyle isyan başlamıştı.²²⁴ İsyarla birlikte Hicaz ve Yemen'in vilâyet merkezlerinden uzak bir konumda olan Asîr'de devlet otoritesi tamamen ortadan kalkmıştı.²²⁵ İdris'in mahallî yönetimini kurduğu ve isyan bayrağını açtığı yer olan Sabya şehri, Asîr Sancağı'nın güneyinde ve Kızıldeniz'e yakın bir konumdaydı. Cizan iskelesi vasıtasıyla kaçak silah temin eden Seyyid İdris, aynı zamanda İmam Yahya ile yakın irtibat hâlindeydi. Mahallî idaresini kuran İdris, kendisine tabii olan aşiretlerden zekât adı altında paralar da toplamaktaydı²²⁶ 1904 yılının sonuna gelindiğinde İdris'in, Asîr'deki bazı mevkileri işgal ettiği, Yemen Vilâyeti tarafından Bâbâîli'ye bildirilmişti.²²⁷ Osmanlı yönetimi, İdris'in isyanının ardından bir yıl sonra Asîr'in güçlü kabilelerinden olan Aiz kabilesinden Şeyh Ali'yi Asîr Mutasarrıflığı Muavinliğine getirdi.²²⁸ Osmanlı merkezi idaresi bu hareketiyle İdris'e karşı bölgedeki diğer güçleri destekleme yoluna gitse de İdris, Asîr'in coğrafi konumunun sağladığı avantaj ve hareketinin dış desteği de elde etmesiyle bölgede kendi idaresini kumayı başardı.

Seyyid İdris faaliyetlerini sadece Osmanlılara karşı sürdürmüyordu, hareketine katılmayan Benî Malik aşiretine, *tecdid-i din* adı altında kendi itikadına tabii olmalarını tebliğ etmişti. Benî Malik aşireti bu isteği kabul etmesi durumunda İdris'in emri altına girmiş olacaktı. Aşiret, daveti kabul etmediği gibi mevcut teşebbüsü İstanbul'a ve Asîr Mutasarrıflığı'na bildirmişti.²²⁹ İngiliz gezgini Sir Richard Burton'un eserinde yer alan bilgiye göre Benî Malik kabilesinin nüfusu 30.000'di.²³⁰ İdris, Benî Malik kabilesi gibi hatırı sayılır bir nüfusa sahip olan kabileleri hareketine dâhil etmek istiyordu. İdris'in hareketi, aşiretler ittifakı olduğu için yüksek nüfuslu aşiretleri hareketine dâhil etmesi, Osmanlı'ya karşı isyanını devam etmesi adına önemliydi.

²²⁴ Rüştü Paşa, *Yemen Hatırası*, s.133.

²²⁵ BOA, DH.ŞFR, nr:220/15, 3 Temmuz 1320 / 16 Temmuz 1904. Asîr'de hiçbir verginin toplanamayacağı Yemen Vilâyeti tarafından Dâhiliye Nezareti'ne bildirilmişti.

²²⁶ Cem Emrence, *Osmanlı Ortadoğu'sunu Yeniden Düşünmek*, Çev. Gül Çağalı Güven, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s.82.

²²⁷ BOA, DH.ŞFR, nr:337/23, 9 Kânunuevvel 1320 / 22 Aralık 1904. Seyyid İdris için bahsi geçen belgede *Yalancı İmam* tabiri kullanılmıştır.

²²⁸ BOA, Yıldız Mütenevvi Maruzât Evrakı (Y.MTV), nr:275/95, 11 Rebiülahir 1323 / 15 Haziran 1905.

²²⁹ BOA, DH.MUİ, nr.1-10/18, 1.1, 11 Mart 1326/ 24 Mart 1910; DH.MUİ, nr. 1-10/18, 1.2, 15 Cemaziyevvel 1328 / 9 Nisan 1910.

²³⁰ Richard Francis Burton, *Personal Narrative of a Pilgrimage to el Medinah and Meccah*, c.2, Spottiswoode, London 1857, s.370.

İdris'in faaliyetleri zamanla Asîr'in dışına çıkacaktı. Bunun ilk tezahürü, Mekke Emirine yazdığı mektuplarda kendini gösterdi. Ancak bahsi geçen mektupları Mekke Emirine ulaştırmakla görevli olan ulaklar yakalandı ve yargılanmak üzere İstanbul'a gönderildi.²³¹ İdris'in yazdığı mektuplar yalnızca Mekke ile sınırlı kalmamıştı. Medine şehrinde destek bulabilmek amacıyla Medine urbanına da mektuplar yazmıştı. İdris, mektubun içeriğinde Medine halkını kendi itikadına davet ediyordu. Lâkin Medine ahalisi, İdris'in davetine kayıtsız kalmıştı.²³² Mektupla beraber bölgeye gönderilen adamları yakalanarak cezalandırıldı.²³³ Fakat İdris, kısa bir süre sonra Hicaz'a başka bir adamını yollayarak, bölgedeki aşiretlerden kendisine tabii olmalarını talep etmiş ise de bu teşebbüsünde de başarılı olamamıştır.²³⁴ İdris bu faaliyetlerinin dışında, Yemen'de bazı söylentilerin yayılmasına da sebebiyet vermişti. 30 Aralık 1909 tarihinde Yemen Vilâyeti'nden İstanbul'a gönderilen bir yazıda İdris tarafından çıkarılan söylentiye göre: "İstanbul'da ulema ve sadatın (seyyitlerin) asılmakta olduğu, camilere ulema yerine köpeklerin sokulduğu ve Yemen'i İngilizler alırsa dinlerine taarruz edilmeyeceği" iddiası Yemen'e yayılmıştı.²³⁵

İdris'in diğer yerel güçlerden farkı ve cesurca faaliyetlere girişmesinin sebebi yabancı bir devlet tarafından doğrudan desteklenmesiydi. Bu devlet ise Eritre'ye yerleşen ve 1896 Habeş yenilgisinden sonra gözünü Arap Yarımadasına diken İtalya idi. İtalya, İdris'e silah ve mühimmat yardımında bulunarak Yemen'de karışıklık çıkarmak istiyordu. Öyle ki İtalyanların İdris'e verdiği destek, o dönemde herkes tarafından bilinen bir durumdu.²³⁶

İtalya-İdrisi ittifakı, Trablusgarp Savaşı sırasında iyice ayyuka çıktı. Dönemin İtalya Başbakanı Giovanni Giolitti, savaş sırasında Osmanlı'nın olası bir Eritre saldırısını önlemek ve Senûsîlere silah kaçırmasına engel olmak için Kızıldeniz'deki Osmanlı limanlarını savaş döneminde abluka altına aldı. İtalyanlar bununla yetinmeyerek İdris'in emrine on bin tüfek ve üç batarya top da gönderdi. Giolitti, İdris'e yapılan silah yardımının maksadını anılarında şöyle açıklamıştı:

²³¹ BOA, DH.MUİ, nr:106/17, 3 Zilhicce 1327/ 16 Aralık 1909.

²³² BOA, DH.MUİ, nr:1-11/14, 1.4, 1 Haziran 1326 / 8 Nisan 1910.

²³³ BOA, DH.MUİ, nr: 84-2/21, 1.1, 29 Mart 1326 / 11 Nisan 1910.

²³⁴ BOA, DH.MUİ, nr: 1-11/14, 1.1, 24 Receb 1328 / 1 Ağustos 1910.

²³⁵ BOA, DH.MUİ, nr:106/40, 1.2, 17 Zilhicce 1327 / 30 Aralık 1909.

²³⁶ Emir Şekib Arslan, *Osmanlı'da İngiliz Yanlısı Araplara Sesleniş*, s.154.

‘İdris’in başlıca hedeflerinden biri Mekke ve Medine’yi zapt ederek oradaki Türk askerlerini kovmaktı. İdris bunu başarabilseydi, padişahın halifelik nüfuz ve kudretine büyük darbe indirilmiş olacaktı.’²³⁷

Giolitti’nin görüşlerine göre İdris’in isyanı, İtalya’nın Trablusgarp’ı ele geçirme planının bir parçasıydı. Osmanlı hükümeti, İtalya’nın planına karşı bir hamle olarak Mekke Şerifi Hüseyin ile ortak askerî harekât düzenleme kararı aldı. Şerif Hüseyin ve Osmanlı birliklerinin Asîr’de gerçekleştirdiği ortak harekât neticesinde, İdris büyük bir yenilgi aldı. Bu mağlubiyet İdris’in hâkimiyet alanını Sabya ile sınırladı. İtalya - İdrisi ittifakı Trablusgarp Savaşı sonrasında imzalanan Uşi Antlaşması’nda da kendini göstermişti. 15 Ekim 1911 tarihinde imzalanan gizli antlaşmanın bir maddesine göre; Osmanlı hükümeti, İdris ve taraftarları için yedi gün zarfında umumi af ilân edecekti. Böylelikle İtalya, İdrisi hareketini himâye altına aldığını doğrulamaktaydı.²³⁸

1904 yılından itibaren Osmanlı idaresine karşı isyan hâlinde olan Seyyid İdris, Kızılderiz’deki silah kaçakçılığı faaliyetlerine en çok katılan yerel güçlerden biri olmuştur. Asîr bölgesinin denetimsiz sahillerinden, kendi hâkimiyet alanına silah kaçırarak İdris, isyan hareketini uzun yıllar boyunca devam ettirmişti.

2.3.4 Diğer Yerel Güçler ve Kabileler

Kızılderiz coğrafyası önceki bölümlerde ele alındığı gibi Mekke Şerifliği, Yemen İmamlığı ve Asîrli İdrisi hareketinin dışında birçok yerel gücün de kendini gösterdiği bir sahaydı. Orta Arabistan’ın hâkimi konumunda olan İbnürreşid dahi, Akabe ile Yenbû arasındaki boş sahillere iskele kurarak silah temin etmekteydi.²³⁹ Çoğu zamanda Osmanlı hükümeti, yerel müttefiki olan İbnürreşid’in satın aldığı silah ve mühimmatın, nakliyatının yapılmasında aracı olmaktaydı.²⁴⁰ Bu silah nakliyatı aynı zamanda İbnürreşid’i silah kaçakçılığından uzaklaştırarak, Orta Arabistan’da Osmanlı otoritesini temsil etmesini sağlayan bir faaliyetti. Orta Arabistan’da potansiyel bir tehlike olan İbn Suud’a karşı İbnürreşid’in desteklenmesi Bâbiâli için önemli bir mevzuuydu.²⁴¹

²³⁷ Giovanni Giolitti, *Trablusgarp’ı Nasıl Aldık?*, Haz. Tahsin Yıldırım, Dün Bugün Yayınları, İstanbul 2012, s.122.

²³⁸ Uşi Antlaşması’nın gizli ve açık maddeleri için bkz: Giovanni Giolitti, *Trablusgarp’ı Nasıl Aldık?*, s.18, 19.

²³⁹ Süleyman Şefik Söylemezoğlu, *Hicaz Seyahatnamesi*, s.198.

²⁴⁰ BOA, Dâhiliye Nezareti Tesri Muamelat ve Islahat Komisyonu Muamelat (DH.TMIK.M), nr:224/71, 1.1, 26 Rebiyülevvel 1324/ 20 Mayıs 1906.

²⁴¹ BOA, DH.MKT, nr:2679/63, 11 Zilhicce 1326 / 4 Ocak 1909. Sadrazam Kâmil Paşa, Dâhiliye Nezareti’ne yazdığı yazısında, Suudların muhalifi olan İbnürreşid’e silah ve cephaneye verilmesi hâlinde, Suudların bölgede sorun çıkartamayacağını belirtmişti. Bu konuyla ilgili Hicaz, Basra, Bağdat ve Suriye Vilâyetlerinin de bilgilendirmesi talimatını vermişti.

Aden ve Taiz arasındaki Nevâhi-i Tis'a bölgesinde bulunan Lahic Şeyhi de bölgesel bir güce sahipti. İngiltere, Aden'i ele geçirdikten sonra limanın hinterlandını genişletmek amacıyla kuzeye doğru ilerlemiş ve Lahic Şeyhi'ni himâyesi altına almıştı.²⁴² Lahic Şeyhi bölgesindeki diğer şeyhlere karşı güçsüz düşmemek için silah kaçakçılığı işine dâhil olmuştu. Tüm bu güçlerin dışında Yemen sahillerindeki küçük iskelelerin her biri o bölgede yaşayan kabileler tarafından tutulmaktaydı. Üstelik bu kabileler %2.5 oranında gümrük vergisi de almaktaydı. Rüştü Paşa boş sahillerden silah kaçırıldığını şöyle ifade etmişti:

“İsteyen istediği kadar kaçak mal ve cephaneyi bu iskelelerden Yemen'e sokup çıkarıyor ve böylece devletimizin hukuku çiğneniyor. Sahilin yukarıda zikrettiğimiz noktaları dışında hiçbir yerinde hükümet otoritesinden eser yok.”

Rüştü Paşa'nın dışındaki devletin üst düzey yöneticileri de Yemen'in denetimsiz bırakılan sahillerini bir problem olarak kabul etmekteydi. Dönemin Dâhiliye Nazırı olan Memduh Paşa, 1904 yılında Sadrazam Ferit Paşa'ya yazdığı arzında, Yemen'in boş sahillerinden şöyle bahsetmekteydi:

“Hudeyde sahillerinde yaşayan Zeranik Kabilesi azgınlıkta pek ileri gitti... Boş olan sahillerden silah ve cephane kaçakçılığı yapmaktan çekinmediler.”

Gerçekten de Zeranik kabilesi, bağımsız bir şekilde hareket etmekteydi ve uzun zamandır Hudeyde sahillerinin bir kısmını elinde tutuyordu. Ayrıca Zeranik kabilesi Hudeyde-Zebîd arasında korsanlık yaparak bölge ticaretini de durdurmuşlardı. Silah kaçakçılığı kabileyi güçlü tutan yegâne faaliyetti.²⁴³ Yemen sahillerinde yaşayan diğer kabilelerin de silah temin etmesinin başlıca amacı, merkezi hükümetten bağımsız hareket edebilmektir. İlâveten kabilelerin elinde bulunan tüfeklerin birçoğunun menzili, Osmanlı askerlerinin kullandıkları tüfeklerin menziline daha iyi durumdaydı. Merkezi idareye karşı çıkan kabileler vergi de ödememekteydi. 1904 yılına gelindiğinde Taiz ahalisinin %40'ı, San'a'nın %50'si, Hudeyde'nin %70'i ve Asîr'de yaşayanların %80'i vergilerini ödememişti.²⁴⁴

Kabilelerin silahlanmaya gitmesinin diğer bir sebebiyse, Yemen'deki kabileler arasında her zaman bir çatışma çıkma potansiyelinin bulunmasıydı. Zaman zaman bu durum, potansiyel tehlike olmaktan çıkarak silahlı çatışmaya dönüşmekteydi. Örneğin, Yemen Vilâyetine bağlı Luhayye şehrinde, 1901 yılında meydana gelen iki kabile

²⁴² Rüştü Paşa, *Yemen Hatırası*, s.42.

²⁴³ John Baldry, *The Idrisi Emirate of South East Arabia*, s.64.

²⁴⁴ Mehmed Memduh Paşa, *Yemen Kitası Hakkında Bazı Mütalaât*, s.15, 16.

arasındaki çatışmada 16 kişi hayatını kaybetmişti.²⁴⁵ Yine bir yıl sonra aynı bölgede gerçekleşen çatışmada 60'a yakın ölü ve yaralı olduğu bilinmekteydi.²⁴⁶ Modern silahlara sahip kabileler başka bir kabileye kolaylıkla üstünlük sağlayabilmekteydi. Bu yüzden kabileler, etki alanlarını genişletebilmek için Cibuti'den silah satın alarak, Osmanlı topraklarına kaçak olarak sokmaları oldukça sık görülen bir hâdiseydi.²⁴⁷ Kabileler arasında çekişmenin yanı sıra Yemen'deki mezhep ayrılıkları da kabilelerin silahlanması için mühim bir nedendi. Asırlardır birbirleriyle çatışma içerisinde olan Zeydi ve Şafii kabileler de birbirlerine karşı üstün gelmek amacıyla silahlanma yoluna gittiler.²⁴⁸

2.4 Kızıldeniz'de Silah Kaçakçılığı Vakaları Nasıl Gerçekleşmekteydi?

Hicaz ve Yemen coğrafyasında bulunan yerel güçler ve kabileler sahip oldukları silahları birçok yolla temin edebilmekteydi. Evvela kıyılara yakın yerlerde yaşayan kabileler zambuklar vasıtasıyla Kızıldeniz üzerinden, Doğu Afrika kıyılarına ulaşmaktaydı. Doğu Afrika kıyılarına ulaşan kişiler Eritre, Cibuti gibi sömürgelerin limanlarından silah temin etmekteydiler. Satın alınan silahlar yine Kızıldeniz üzerinden kaçak bir yolla Osmanlı topraklarına getirilmekteydi. Kızıldeniz'deki Reji vapurlarına ve Osmanlı devriye gemilerine fark edilmeden silahları karaya çıkaran kaçakçılar, getirdikleri silahları büyük limanlara değil de boş sahillere çıkartmaktaydı. Böylece kaçakçılar liman gümrüklerine yakalanmaktan da kaçmış oluyorlardı. Neticede, silah temin etmek isteyen kişiler yahut kabileler, Kızıldeniz'in batı sahillerine geçerek satın aldığı silahları kendi hâkimiyet alanına getirmekteydi.

Kaçak silahlara ulaşmak için diğer bir yol ise aracılar üzerinden silah temin etmektir. Hicaz ve Yemen sahillerindeki her sahil noktasının denetim altında tutulması neredeyse imkânsızdı. Bu yüzden büyük liman yerleşimlerinin dışındaki çoğu sahil denetimsiz bırakılmıştı. Sahillerde mevcut olan denetimsizlik hâli yüzünden birçok sahil kasabası, o bölgede yaşayan kabileler tarafından kontrol edilmekteydi. Bu kabileler de bir geçim kaynağı olarak deniz haydutluğu yahut kaçakçılık faaliyetlerine girişiyorlardı. Kaçak tömbeki, silah, tütün vb. gibi malları Osmanlı topraklarına çıkartan kaçakçılar, sonradan bu ürünleri iç bölgelere satıyorlardı. Böylece kıyıdan başlayarak iç kısımlara doğru uzanan bir kaçakçılık ağı oluşmaktaydı. Çoğu zamanda boş iskelelere silah çıkaran

²⁴⁵ BOA, DH.ŞFR, nr:258/48, 26 Mart 1317 / 8 Nisan 1901.

²⁴⁶ BOA, DH.MKT, nr:472/64, 29 Zilhicce 1319 / 8 Nisan 1902.

²⁴⁷ BOA, DH.ŞFR, nr:345/69, 25 Mayıs 1321/ 7 Haziran 1905.

²⁴⁸ BOA, DH.ŞFR, nr:345/23, 4 Mayıs 1321/ 17 Mayıs 1905.

kimseler, yabancı devletlerin bandırasını gemilerine veya zambuklarına çekerek herhangi bir denetime uğramadan Osmanlı sahillerine silah kaçırabiliyordu.²⁴⁹ Hülasa, Yemen ve Hicaz coğrafyasındaki ahali, silah temin etmek için Kızıldeniz'in batı sahillerine ulaşmak mecburiyetindeydi.

1890 yılından sonra kayıtlara geçen ilk silah kaçakçılığı faaliyeti de yukarıda sözü edildiği şekilde gerçekleştirilmişti. Kaçakçılık faaliyeti, eski Mekke Şerifi Abdülmuttalib'in yakın çevresi tarafından yapılmıştı. Yemen Valisi Hasan Edip Paşa, olayın öncesinde eski şerifin ailesinin hareketlilik içinde olduğunu sadarete bildirmişti.²⁵⁰ İhbardan kısa süre sonra, eski şerifin maiyetinde bulunan Musa Bağdadi'nin, dört kölesi ile zambukla Kızıldeniz'e açılarak birçok silah ve mühimmatla Cizan iskelesine geri döndüğü istihbaratı alınmıştı.²⁵¹ Bu hareketliliğin Dâhiliye Nezareti'ne bildirilmesinin sonucunda, Musa Bağdadi ve köleleri hakkında yakalama kararı çıkartılmıştı.²⁵² Bu dönemde yine Hicaz Vilâyetin'de iki kişinin silah ihraç ettiği ve bölgelerinde imalata başladıkları için tahkikat da yapılmıştı.²⁵³

Kısa süre içerisinde Osmanlı Arap coğrafyasındaki silah kullanımı, kaçakçılık vakalarının çoğalmasıyla beraber doğal olarak artmıştı. Süleyman Şefik Paşa, Hicaz Seyahatnamesi adlı eserinde mevcut durumdan şöyle bahsetmekteydi: "Bu günlerde Arap Yarımadası'nda bulunanların onda üçü yeni silahları edinebilmiş olduklarından, bu silahları dâhi fevkalâde bir maharetle kullanmaktadırlar." ifadesinde bulunarak Arap coğrafyasındaki silah kullanımının yaygınlaşmasına dikkat çekmiştir.²⁵⁴ Hicaz ve Arap coğrafyasında yaşayan ahalinin, Kızıldeniz'in batı sahillerinden silah satın alarak Osmanlı topraklarına kaçak yolla sokması, bir süre sonra Osmanlı'nın bölgedeki yüksek dereceli görevlilerin de dile getireceği bir durum olmuştur. 1894 yılında Hicaz Valisi Ahmed Ratib Paşa, Osmanlı topraklarından Kızıldeniz'in karşı kıyısında bulunan sömürge topraklarına uzanan silah kaçakçılığı güzergâhını şöyle tarif etmişti:

"Sevâkin, Musavva, Tacur, Assab (Cibuti) tarafından Yemen sahillerinin her tarafına ve özellikle Meydi ve Luhayye iskelelerine zambuklar vasıtasıyla silahların ve cephanenin gönderildiği ve kayıkların dönerken Meydi ve Luhayye iskelelerinden bakır ve deri aldıkları buraca ve Yemence malumdur."²⁵⁵

²⁴⁹ Rüştü Paşa, *Yemen Hatırası*, s.48.

²⁵⁰ BOA, Y.A.HUS, nr:253/138, 1.2, 16 Teşrinisani 1307 / 28 Kasım 1891.

²⁵¹ BOA, İ.DH, nr:1253/98311, 18 Teşrinisani 1307 / 30 Kasım 1891.

²⁵² BOA, İ.DH, nr:1253/98323, 20 Teşrinisani 1307 / 2 Aralık 1891.

²⁵³ BOA, DH.MKT, nr:1973/104, 29 Safer 1309 / 4 Ekim 1891.

²⁵⁴ Süleyman Şefik Söylemezoğlu, *Hicaz Seyahatnamesi*, s.83.

²⁵⁵ BOA, Yıldız Perakende Umûm Vilâyetler (Y.PRK.UM), nr:29/84, 17 Nisan 1310 / 29 Nisan 1894.

Bunun dışında Ahmed Ratib Paşa, Eritre ve Cibuti'deki limanlardan da bahsederek, mevcut kaçakçılık güzergâhını da gözler önüne sermiştir. Rüştü Paşa da Ahmed Ratib Paşa'nın görüşlerine açıklık getirerek Osmanlı topraklarına yapılan silah kaçakçılığını şu şekilde yorumlamıştı:

“Yemen’de silah ticareti İtalyanlar ve Fransızların pek hoşuna gitti. Biz de böylece Kızıldeniz’in karşı sahilinin kaptırmanın kötülüğünü görmüş olduk. Arap yarımadasında silahların dağılması, olağanüstü bir hızla gerçekleşti.”²⁵⁶

Bu bağlamda bölgede görev yapan Osmanlı vali ve subayları silah kaçakçılığı tehlikesini önemsemiş ve güzergâhına hâkim olacak derecede bu olguyla yakından ilgilenmişlerdi. Artık Osmanlı topraklarına sokulan silahların büyük bir kısmının Cibuti ve Eritre’den geldiği kesinlik kazanmıştı.

2.4.1 Cibuti’nin Silah Ticaretinin Merkezi Hâline Gelmesi

1889 yılında İtalyanlar, Habeşistan’ı mağlup etmiş ve bir sene sonra Eritre’de sömürge idaresini kurmuştu. Elbette İtalyan-Habeş çekişmesi, bölgede hareketliliğin oluşmasına sebebiyet vermişti. İtalyanların, Habeşistan üzerinden Afrika içlerine ilerlemesi Fransa’nın çıkarlarına aykırıydı. Orta Afrika’ya doğru genişleyen bir İtalya, Fransa’nın sömürge bölgelerini doğrudan tehdit edebilecekti. Fransa bu bağlamda Habeş İmparatoru IV.Johannes ile irtibat kurarak, 1880 yılından itibaren Habeşistan’a silah satmaya başladı. 1885 yılında 14 milyon Maria Theresa Doları (MTD)²⁵⁷ değerinde Fransız yapımı Gras tüfeği²⁵⁸ Habeş İmparatorluğu’na satıldı. Habeşistan’ın ödemesi gereken meblağ ise 1885 yılından 1894 yılına kadarki sürece yayıldı.²⁵⁹ Satın alınan silahların nakliyatı, Fransa’nın sömürgesi olan Cibuti üzerinden gerçekleştirmekteydi. Doğu Afrika’da, Fransa ve Habeşistan arasında yapılan silah ticareti, Hicaz ve Yemen coğrafyasında gerçekleşecek olan silah kaçakçılığını başlatan bir domino etkisi yarattı.

Kısa süre içerisinde ivme kazanan Afrika’ya yapılan silah ticareti meselesi, 1890 yılında toplanan Brüksel Konferansı’nda da tartışılmıştı. Hattâ konferans sonucunda imzalanan Brüksel Senedi’nin, içeriğine silah ticaretiyle ilgili olarak 7 madde eklenmişti.

²⁵⁶ Rüştü Paşa, *Yemen Hatırası*, s.44.

²⁵⁷ Maria Theresa Doları: Kutsal Roma Cermen İmparatoriçesi ve Avusturya Arşidüşesi olan Maria Theresa adına ilk kez 1741 yılında basılan gümüş para birimidir. XIX. Yüzyıla gelindiğinde Arap dünyasında ve özellikle Etiyopya’da yaygın olarak kullanılan para birimidir. Maria Theresa Taleri (MTT) veya Doları (MTD) şeklinde ifade edilir.

²⁵⁸ Dönemin Türkçe kaynaklarında *Girra* olarak geçen 1874 yapımı Fransa menşeli tüfeklerdir.

²⁵⁹ Peter P.Garretson, *A History of Addis Abäba from Its Foundation in 1886 to 1910*, Harrasswitz Verlag, Wiesbaden 2000, s.123. İtalyan arşiv verilerinin kullanıldığı verilere göre; 1880 yılında 20 milyon MTD, 1885 yılında 14 MTT ve 1890 yılında 5 MTD değerinde silah satışı Fransa’dan Habeşistan’a yapılmıştı.

Brüksel Senedi'nin 8. Maddesine göre, hem köle ticaretinin engellenmesi hem de kabileler arasındaki çatışmanın azalması için önemliydi. Bu sebeple Afrika'ya devletler nezdinde yapılacak olan silah ticaretine bazı kısıtlamalar getirildi. Silah ticaretiyle ilgili olarak yapılacak ikili anlaşmalardan diğer ülkeler haberdar edilecekti. Yapılacak olan silah ticareti başka ülkenin toprakları üzerinden transit olarak geçerken, o ülkenin emniyetini ihlal ederse o ülke anlaşmaya karşı çıkabilecekti.²⁶⁰ 9. Madde'ye göre, Afrika'da sömürgeci olan devletler, anakarasından sömürgelerine bazı sınırlamalar dâhilinde silah nakliyatı yapabilecekti. 9. Madde, kısıtlamalara rağmen silah ticaretinin devam edeceğinin habercisiydi. 14. Madde içerisinde de Afrika'ya silah ticaretine sınırlama getiren maddelerin 14 yıl süreyle geçerli olduğu ifade edilmişti.

Silah ticaretinin bölgede ortaya çıkması ve müteakiben devletlere bazı kısıtlamaların getirilmesi, silah ticaretine ilgi duyan tüccarlar için âdeta bir fırsat yaratmıştı. Silah tüccarlarının bölgede aktif bir hâlde olması, sömürgeci devletlerin de tercih ettiği bir durumdu. Böylelikle sömürgeci güçler, diplomasi sahasında gelecek olan baskılardan kurtularak, arzu ettikleri politik hamleleri silah tüccarları üzerinden gerçekleştirecekti. İşte bu sebeple, silah tüccarları bölgeyle yakından ilgilenmeye başladılar.

2.4.2 Cibuti'ye Silah Ticaretini Getiren Tüccar: Serkiz Terziyan

Cibuti'de faaliyet gösteren silah tüccarlarından ilki Osmanlı vatandaşı olan Ermeni asıllı tüccar Serkiz Terziyan'dı. 1868-1915 yılları arasında yaşayan Serkiz Terziyan, XIX. yüzyılın sonlarında ve XX. yüzyılın başlarında Habeşistan'da faaliyet gösteren varlıklı bir tüccardı. 1875 yılında Rauf Paşa komutasındaki Mısır Ordusu'nun, Harar'a girmesiyle beraber ordusundaki bazı Ermeniler, şehre yerleşme kararı aldı. Kevork Terziyan bu isimlerden biriydi. Şehre yerleşen Kevork Terziyan, yeğeni Serkiz Terziyan'ı 1882 yılında yanında çalışmak üzere Harar'a getirdi. Serkiz Terziyan, kısa süre sonra amcasının işlerini idare etmeye başladı ve Habeş topraklarında yerel bir idareci olan Harar emirinin himâyesine girdi. Serkiz Terziyan, 1887 yılından itibaren 1889 yılında Habeşistan İmparatoru olacak Menelik'in hizmetine girerek, onunla çalışmaya

²⁶⁰ Abdullah Özdağ, "Afrika'da Esir Ticaretinin Yasaklanması: Brüksel Konferansı (1890)", *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, c.2, sayı.1 (2018), s.249, 251. 1890 Brüksel Senedi'nin Türkçe transkripsiyonu makale içerisinde "264-299" sayfalar arasında bulunmaktadır.

başladı.²⁶¹ Öyle ki Menelik²⁶², imparator olunca Terziyan'ı, Biakaboba şehrine vali olarak atayacak kadar onunla yakın bir münasebet kurmuştu. Terziyan bu sayede Habeş topraklarında avcılıkla elde ettiği fildişi ve kürkleri Cibuti limanı aracılığıyla Fransa'ya götürmekteydi. Bu bağlamda kendince bir ticaret ağı oluşturmuştu. 1892 yılında Avrupa'ya 1.600 kilo fildişi ve 300 kilo misk kedisi kürkü getirerek, Paris ve Londra'da satarak büyük bir servet sahibi oldu. Terziyan sattığı ürünlerden elde ettiği paraların bir kısmıyla farklı bir alana yatırım yapma kararı aldı. 80 bin Frank değerindeki Gras tüfeklerini Belçika'daki fabrikalardan satın alarak Habeş İmparatoru II.Menelik'e sattı.²⁶³ Terziyan bu faaliyetiyle devletlerarası yapılan anlaşmaların haricinde ilk defa bir tüccar olarak bölgedeki bir ülkeye silah satabilmişti. Böylece, II. Menelik'e silah temin eden baş adamı konumuna geldi. Belçika'nın Liege şehrindeki silah fabrikalarından satın alınan silahlar, önce Belçika'nın Anvers limanına oradan da deniz yoluyla Marsilya'ya ulaşıyordu. Akdeniz'den Kızıldeniz'e gemilerle taşınan silahlar, gemilerin son durağı olan Cibuti'ye naklediliyor ve oradan da Habeş topraklarına ulaştırılıyordu.²⁶⁴

Terziyan'ın oluşturduğu silah ticareti güzergâhı zamanla Osmanlı makamları tarafından da doğrulanmıştır. 1 Eylül 1893 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Marsilya Başkonsolosu'ndan gelen istihbarata göre, Serkiz Terziyan'ın Liege'de silah satın alarak, bu silahların bir kısmını Marsilya'da faaliyet gösteren komisyoncu Simon Mirza Yapah'a sevk ettiği bildirilmişti.²⁶⁵ Sonradan bahsi geçen silahlar Mirza Yapah tarafından Marsilya'dan Cibuti'ye gönderilmesi için Mesajeri Maritim şirketinin vapuruna yüklenmişti.²⁶⁶ Osmanlı'nın Paris Büyükelçiliği tarafından elde edilen istihbarata göre Serkiz Terziyan'ı, bu meselede önemli hâle getiren Cibuti'nin önde gelen silah ve fildişi tüccarı olmasıydı.²⁶⁷ Bu hareketlilik göz önüne alındığında Terziyan'ın denizyoluyla Liege - Marsilya - Cibuti doğrultusunda bir silah ticareti güzergâhı oluşturduğu söylenilebilir.

²⁶¹ Avedis Terzian, "Memories of Ethiopian-Armenian Relations", *International Journal of Ethiopian Studies* Vol. 8, No. 1&2 (2014), s.133, 134, 135.

²⁶² II. Menelik (1844-1913): 1889-1913 yılları arasında Habeşistan İmparatorluğu'nu yönetmiştir. Habeş topraklarındaki emirlikleri teker teker ele geçirerek günümüz Etiyopya'sının bugünkü sınırlarına ulaştırmıştır. Aynı zamanda ülkesini İtalyan istilasına karşı korumak için silahlanmaya ve modernleşmeye önem veren bir lider konumundadır.

²⁶³ Richard Alan Caulk, *Between the Jaws of Hyenas: A Diplomatic History of Ethiopia (1876-1896)*, Harrasswitz Verlag, Wiesbaden 2000, s.322, 397, 398, 451.

²⁶⁴ Jonathan A.Grant, *Rulers, Guns, and Money: The Global Arms Trade in the Age of Imperialism*, s.62, 63.

²⁶⁵ BOA, Y.A.HUS, nr:281/53, 20 Ağustos 1309 / 1 Eylül 1893.

²⁶⁶ BOA, HR.TO, nr:350/23, 16 Ekim 1893.

²⁶⁷ BOA, Y.A.HUS, nr:283/85, 1.1, 28 Rebiülahir 1311 / 8 Kasım 1893.

Uluslararası alanda da tanınırlığı artan Terziyan, Fransa’da çıkarılan *Le Monde Illustré* dergisine 1897 yılında haber olmuştu. Dergi haberinde, Terziyan, Habeşistan’ın eski valisi olarak tanıtılmış ve İmparator II. Menelik ile kurmuş olduğu yakın ilişkiden bahsedilmiştir.²⁶⁸ Terziyan, silah tüccarı kimliğinin dışında Cibuti ve Habeşistan arasındaki ulaşımın güçlenmesine de yardımcı oldu. Daha önce katırlarla götürülen silahlar, 1898 yılında Cibuti-Habeşistan arasında inşa edilen 90 kilometrelik demiryoluyla Habeşistan içlerine taşınmaya başlandı.²⁶⁹ Şüphesiz ki bu demiryolunun inşası Terziyan’ın arzu ettiği bir şeydi. 1898 yılına gelindiğinde de Terziyan’ın, Cibuti’ye getirdiği silahların Yemen içlerine kadar kaçırıldığı Osmanlılar tarafından da bilinen bir durum hâline gelmişti.²⁷⁰ Netice olarak Terziyan, kendi çabalarının yanı sıra kurduğu bağlantılar sayesinde bölgedeki silah ticaretinde tekel oldu ve bu sayede 2 milyon MTD değerinde servet edindi. Serkiz Terziyan, 1892’den 1906 yılına kadar Habeşistan İmparatoru’nun silah ticaretini yönetti. Habeş İmparatoru II. Menelik, İngiltere tarafından gelen diplomatik baskıların etkisinde kalarak Habeşistan’a getirilecek silahlar konusunda imtiyazı Terziyan’dan alarak İngiliz Humphreys’e vermişti.²⁷¹

Elbette Terziyan dışında bölgede faaliyet gösteren başka silah tüccarları da zaman içerisinde ortaya çıkmıştı. Bu bakımdan 1896 yılı ayrı bir önem taşımaktaydı. 1896 yılında İtalya-Habeşistan Savaşı patlak vermiş ve Habeşlilerin Adva Savaşı’nda İtalyanları mağlup etmesi sonucunda bölgeye yapılan silah nakliyatı hem devletler hem de tüccarlar nezdinde artmıştı. 1898 yılında Rus Çarı II. Nikola, 30 bin Berdan tüfeğini ve 5 Milyon fişeği Habeşistan’a satmıştı. Bunu 1900 yılında Fransa’nın 350 binlik silah satışı takip etmişti. Habeş topraklarına yollanan bu silahlar, Cibuti üzerinden Harar-Adis Ababa doğrultusunda bölgeye ulaşmaktaydı.²⁷²

Devletlerin resmi silah satışının dışında, ilerleyen yıllar içerisinde farklı silah tüccarları da bölgede faaliyet göstermeye başladı. Zamanla üç şirket Cibuti’ye yapılan silah nakliyatında ön plana çıktı. Bunlar; Comptoir de Jibuti, Kevorkoff ve Garigue’di. Fransa hükümetinin silah satın alma imtiyazını verdiği şirketler ve şahıslar, Fransa ve Belçika’daki fabrikalardan silah satın alarak, Mesajeri Maritim Kumpanyasına ait gemiler

²⁶⁸ “Au Harar”, *Le Monde Illustré*, 22 Mayıs 1897, 334. Bkz: Ek 3.

²⁶⁹ Sadık el Müeyyed, *Habeş Seyahatnamesi*, s.45.

²⁷⁰ BOA, DH.MKT, nr:2123/83, 9 Cemaziyelahir 1316 / 25 Ekim 1898.

²⁷¹ Peter P.Garretson, *A History of Addis Abäba from Its Foundation in 1886 to 1910*, s.131, 132.

²⁷² Jonathan A.Grant, *Rulers, Guns, and Money: The Global Arms Trade in the Age of Imperialism*, s.65.

yahut farklı taşıyıcılar vasıtasıyla Avrupa limanlarından Cibuti'ye silah nakliyatı yapmaktaydılar.²⁷³

2.4.3 Avrupa'dan Afrika'ya Yapılan Silah Ticaretinin Uluslararası Soruna Dönüşmesi

İngiltere, bir süre sonra Avrupa'dan Cibuti'ye yapılan silah sevkiyatının artmasından son derece rahatsız oldu. Çünkü bu silah ticareti ağı İngilizlerin denetiminde olan bir güzergâh değildi. İngiltere, 1900 yılından itibaren Fransa'ya 1890 Brüksel Senedi'ndeki silah ticaretiyle ilgili maddelere uymadığı konusunda uyarılarda bulundu. Bu tarihten sonra Avrupa'dan Cibuti'ye yapılan silah ticareti, büyük devletler arasında diplomatik sorunların oluşmasına sebebiyet verdi.²⁷⁴ Brüksel Senedi'nin imzalandığı tarihten 14 yıl sonraya kadar geçerli olan silah ticaretiyle ilgili maddelerin süresinin dolmasından dolayı Afrika'ya yapılan silah ticareti çözümlenmesi gereken bir konu hâline geldi. Nihayetinde İngiltere, Fransa ve İtalya arasında silah ticareti hususunda 13 Aralık 1906 tarihinde üçlü bir antlaşma imzalandı.²⁷⁵ Antlaşmaya göre; Aden Körfezi, Kızıldeniz, Hint Okyanusu ve Habeşistan'a yapılacak olan silah sevkiyatının bilgileri devletler arasında paylaşılacaktı. Silah ticaretiyle ilgili olarak yapılan üçlü antlaşma, Osmanlı diplomatlarının da ilgisini çeken bir hâdiseydi. Osmanlı'nın Paris Büyükelçiliği, Londra'da imzalanan antlaşmanın 12 yıl süreliğine geçerli olduğunu Cibuti, Zeyla, Berbera, Perim ve Musavva iskelelerinde gerçekleşecek silah ticaretinin teftiş ve nezaret altına alındığını Hariciye Nezaretine bildirmişti.²⁷⁶ Osmanlı İmparatorluğu, silah ticaretine karşı icra edilen antlaşmadan haberdar olmasına karşın, mukaveleye dâhil olmak maksadıyla herhangi bir diplomatik girişimde bulunmadı.

1907 yılında bölgedeki İngiliz diplomatlar, Cibuti'de hiçbir şeyin değişmediği İngiltere'ye rapor ettiler. İtalyanlar da durumun farkındaydı, aynı yıl Habeşistan İmparatoru'na ulaştırılması için Marsilya'dan 30 bin tüfek gönderilmişti.²⁷⁷ Yaşanan hareketlilik, bölgeye yapılan silah nakliyatının hız kesmeden devam ettiğinin bir göstergesiydi. Bu nedenle İngiltere'nin girişimiyle, Afrika'ya yapılan silah ticaretine karşı Brüksel'de toplanmak üzere bir konferansın düzenlenmesi kararlaştırıldı. 1907'nin

²⁷³ Jonathan A. Grant, *Rulers, Guns, and Money: The Global Arms Trade in the Age of Imperialism*, s.67.

²⁷⁴ Karen Jones, *A Cultural History of Firearms in the Age of Empire*, Routledge Taylor & Francis Group, New York 2016, s.173.

²⁷⁵ Rose Parfitt, *The Process of International Legal Reproduction: Inequality, Historiography, Resistance*, Cambridge University Press, Cambridge 2019, s.260.

²⁷⁶ BOA, DH.MKT, nr:1142/62, 1.6, 26 Ağustos 1907.

²⁷⁷ Jonathan A. Grant, *Rulers, Guns, and Money: The Global Arms Trade in the Age of Imperialism*, s.65-69.

Aralık ayında toplanan konferansa Osmanlı İmparatorluğu da kayıtsız kalmamıştı. Viyana Büyükelçisi Mahmut Paşa ile büyükelçi müsteşarı Asım Bey konferansa katılması için Brüksel'e gönderilmişti.²⁷⁸ Konferansta yer alan Osmanlı heyeti, Osmanlı'nın kaçakçılığın her türlüsüne karşı olduğunu ve silah kaçakçılığı ile mücadele ettiğini vurgulamıştı. Yine Osmanlı heyeti konferans sırasında silah kaçakçılığı konusunda umumi bir sözleşme imzalanmasından yana tavır almıştı.²⁷⁹ Osmanlı İmparatorluğu, 13 Aralık 1906 yılında Afrika'ya yapılan silah ticareti konusunda imzalanan üçlü antlaşmanın dışında kalmasından sonra silah ticaretine engel olunabilmesi için toplanan Brüksel Konferans'ında hazır bulunması ayrı bir önem arz etmekteydi. Bu bağlamda Afrika'dan Osmanlı topraklarına yapılan silah kaçakçılığının önüne geçebilmek amacıyla genel bir sözleşme imzalanması Osmanlı heyetinin arzu ettiği bir durumdu.

Konferans sırasında Avrupa limanlarından, Afrika'ya yapılan silah ve mühimmat nakliyatının yanında silah kaçakçılığı konusu da ele alındı. Bu bağlamda Avrupa'da silah üretimi yapan fabrikaların ürettiği silah miktarının sınırlandırılması gibi çözüm önerileri de gündeme getirildi.²⁸⁰ Silah kaçakçılığına karşı Kızıldeniz'de bir teftiş noktası oluşturulması da ele alınan konulardan biriydi. Fakat teftiş noktasının neresi olacağı konusunda birtakım anlaşmazlıklar yaşanmıştı.²⁸¹ Yaklaşık 6 ay süren konferans neticesinde mutabakata varılamadı. İngiltere ve Fransa birçok konuda anlaşmazlığa düşmüştü. Anlaşmazlığa sebep olan en mühim meseleyse, Fransa'nın Basra Körfezi'ni de antlaşma sınırlarının içine dâhil etmek istemesiydi ki İngiltere bu konuya pek yanaşmadı.²⁸² Şüphesiz ki Kızıldeniz aracılığıyla Afrika'ya yapılan silah ticaretinden Fransa hem siyasi hem de ekonomik olarak fayda sağlamaktaydı. Bu yüzden İngiltere'nin nüfûz bölgesi olan Basra Körfezini 'de antlaşma içine dâhil etmek istedi. Bu teklif İngiltere'nin, kabul etmek istemeyeceği türdendi. Netice itibariyle konferans beklenen sonucu vermedi ve Avrupa'dan Afrika'ya yapılan silah ticareti I. Dünya Savaşı'na dek çözümlenemeyen bir problem olma özelliğini korudu.

2.4.4 Kızıldeniz'den Avrupa'ya Uzanan Silah Ticareti Güzergâhı

Kızıldeniz'in batı sahillerinden, Osmanlı topraklarına yapılan silah kaçakçılığı ağları zaman içerisinde öğrenilebilmişti. Ancak Cibuti'deki silah bolluğunun nereden

²⁷⁸ BOA, BEO, nr:3214/241036, 18 Zilkade 1325 / 23 Aralık 1907.

²⁷⁹ BOA, HR.İD, nr:2112/74, 1.1, 2 Ocak 1908.

²⁸⁰ BOA, HR.İD, nr:2112/74, 1.1, 30 Aralık 1907.

²⁸¹ BOA, BEO, nr:3307/247990, 1.2, 10 Rebiyülahir 1326 / 31 Mayıs 1908.

²⁸² Karen Jones, *A Cultural History of Firearms in the Age of Empire*, s.173.

kaynaklandığı ise Osmanlı makamlarınca yıllar içerisinde çözümlenecek bir konuydu. Kaçakçılık güzergâhının ortaya çıkarılmasında, Osmanlı İmparatorluğu'nun Fransa ve Belçika'da yer alan büyükelçi ve konsoloslarının payı büyüktür. Bu bölümde Avrupa'daki Osmanlı diplomatlarının Bâbîâli'yi bilgilendirmesinin ardından, Hicaz ve Yemen Vilâyetlerinin silah kaçakçılığına karşı harekete geçirilmesinin örnekleri üzerinde durulacaktır.

Avrupa'da bulunan Osmanlı diplomatlarının, silah ticaretiyle ilgili Bâbîâli'yi uarması ilk defa 1893 yılında gerçekleşmişti. Serkiz Terziyan'ın Liege'deki fabrikalardan temin ettiği silahlar Marsilya-Cibuti hattıyla bölgeye getirmesi, Marsilya Başkonsolosluğu ve Paris Büyükelçisi'nin faaliyetleri sonucunda öğrenilebilmişti.²⁸³ Elbette Osmanlı diplomatlarından, Bâbîâli'ye yapılan istihbarat paylaşımı Terziyan'ın silah ticareti vakasıyla sınırlı kalmamıştı. 5 Aralık 1893 tarihinde Osmanlı'nın Brüksel Büyükelçiliği, 2 Temmuz – 3 Kasım 1893 tarihleri arasında Belçika'nın Anvers limanından, Osmanlı limanlarına yapılan silah ticaretine dair bir cetveli Hariciye Nezareti'ne göndermişti. Cetvel içerisinde, silahları taşıyan gemilerin ismi, geminin hareket günü, silahların numaraları, silahların türü ve adetleri gibi bilgileri içermekteydi. Buna göre cetvel içerisinde toplam 2.731 tüfek ve 600 revolverin Osmanlı limanlarına ulaşması için yola çıktığı görülmekteydi. Sözü edilen cetvelse Brüksel'de bulunan Osmanlı diplomatlarının girişimi sayesinde Belçika Dış İşleri Bakanı tarafından Osmanlı elçiliğine verilmişti.²⁸⁴

Yaklaşık üç ay sonra Brüksel Büyükelçiliği, Hariciye Nezareti'ni benzer bir şekilde bilgilendirmişti. Anvers'ten yola çıkan bir gemide 1306 adet tüfek olduğu ve bunların Osmanlı limanlarına çıkarılacağı bilgisini edinen büyükelçilik, durumu derhâl Hariciye Nezareti'ne bildirmişti.²⁸⁵ Şüphesiz ki bu istihbaratların elde edilmesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Brüksel Büyükelçisi Etyen Karatodori Efendi'nin büyük bir rolü bulunmaktadır. 1875 yılından itibaren bölgede büyükelçi unvanıyla görev yapan Etyen Efendi'nin kurduğu bağlantılar sayesinde Bâbîâli, Osmanlı topraklarına yapılacak olan silah ticaretinden önceden haberdar olabilmişti. Böylelikle gerekli bakanlıklar ve vilâyetler uyarılarak, kaçak silahların Osmanlı topraklarına girmesine karşı önlem alınabilecekti. Bu bağlamda Etyen Efendi'nin temin etmiş olduğu bilgiler, silah ticareti

²⁸³ BOA, YA.HUS, nr:281/53, 20 Ağustos 1309 / 1 Eylül 1893.

²⁸⁴ BOA, BEO, nr:327/24505, 1.3, 23 Teşrinisani 1309 7 5 Aralık 1893.

²⁸⁵ BOA, BEO, nr:343/25720, 1.4, 1 Mart 1894.

güzergâhının öğrenilmesi ve Osmanlı devlet kurumlarının silah kaçakçılığına karşı önceden tedbir alabilmesi açısından önem arz etmekteydi.

Tıpkı Osmanlı'nın Brüksel Büyükelçiliği'nin faaliyetleri gibi Paris Büyükelçiliği'nin İstanbul'a ulaştırmış olduğu bilgiler önceki istihbarat paylaşımlarını güçlendirecek ve çeşitlendirecek nitelikteydi. 20 Temmuz 1901 tarihinde Paris Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezaretine ulaştırılan istihbarata göre, 22 Haziran'da hareket eden İngiliz Afrikander Vapuru'nda, Liege'de bulunan silah fabrikalarından temin edilen 200 tüfek bulunmaktaydı ve adı geçen İngiliz vapuru Maskat'a doğru yola çıkmıştı.²⁸⁶ Yine üç ay sonra buna benzer bir bilgi paylaşımı yapılmıştı. Yalnız bu bilginin kaynağı öncekilere göre farklılık göstermekteydi. Bilginin kaynağı bir konsolosluktu. Osmanlı'nın Marsilya Başkonsolosluğu 25 Eylül 1901 tarihinde, Mesajeri Maritim Kumpanyasına bağlı olan Melbourne Vapuru'nun silah yüklü olarak Cibuti'ye hareket ettiğini, Paris Büyükelçiliği'ne bildirmişti. Melbourne Vapuru'nun içerisinde, Liege'de üretilen 650 adet Mauser tüfeği bulunduğu verilen bilgiler arasındaydı.²⁸⁷ Paris'ten gelen istihbaratı dikkate alan Bâbîâli, silahların Yemen'e kaçak olarak sokulmaması için Bahriye, Rüsumat ve Dâhiliye Nezaretlerini de mevcut hareketlilikten haberdar etmişti.²⁸⁸ İlerleyen yıllarda da benzer ihbarlar, elçilikler tarafından İstanbul'a yapılmaya devam etmişti. 1903 yıllarının sonunda da Mesajeri Maritim Kumpanyasına ait bir vapura, yüklenen silahların Cibuti'ye gönderildiği bilgisi İstanbul'a verilmişti.²⁸⁹ Konsolosluklar edindiği bilgileri bağlı oldukları büyükelçiliklere ulaştırıyordu. Büyükelçiler ise rapor hâline getirdikleri istihbarat verilerini en kısa zamanda Hariciye Nezareti'ne bildirmekteydi. Hariciye Nezareti ise istihbaratını almış olduğu konuyu ilgili nezaretlere iletmekteydi. Nezaretlerin de konuyu vilâyetlere bildirmesiyle istihbarat verisi merkezden taşraya doğru ulaşmış oluyordu. İşte kaçakçılık güzergâhını ortaya çıkaran diplomatik ve bürokratik bilgi akışı bu şekilde işlemekteydi.

Gelen istihbarat bilgileri iki tür güzergâhı ortaya çıkarmıştı. İlk güzergâhın başlangıç noktası Belçika'nın Liege şehriydi. Silahlar, 1889 yılında Liege yakınlarında kurulan *Fabrique Nationale Herstal (FN Herstal)* silah fabrikasından temin edilmekteydi.²⁹⁰ FN Herstal silah fabrikasında, Alman menşeli 1889 model Mauser

²⁸⁶ BOA, BEO, nr:1699/127380, 1.3, 20 Temmuz 1901.

²⁸⁷ BOA, BEO, nr:1729/129654, 1.2, 22 Eylül 1317 / 5 Ekim 1901.

²⁸⁸ BOA, BEO, nr:1729/129654, 1.1, 23 Eylül 1317 / 6 Ekim 1901.

²⁸⁹ BOA, HR.İD, nr:2130/1, 11 Kasım 1903.

²⁹⁰ <https://www.fnherstal.com/about-us/fn-herstal> (Erişim Tarihi: 11/01/2019). FN Herstal firması günümüzde de faaliyetlerine iki kıtada devam etmektedir. Fabrikanın 1897 yılına ait bir afişi için bkz: Ek 4.

tüfekler üretilmekteydi. Liege'den satın alınan silahlar Belçika'nın Anvers (Antwerp) limanındaki gemilere nakledilmekteydi. Bu gemiler bazen Anvers Kumpanyası bazen de Mesajeri Maritim Kumpanyası'na ait nakliyat gemileriydi.²⁹¹ Anvers limanından hareket eden bir nakliyat gemisi 6 gün sonra Marsilya limanına ulaşabilmekteydi.²⁹² Marsilya limanına ulaşan nakliyat gemileri, uzun bir sefer güzergâhına sahipse limana uğrayarak yoluna devam etmekteydi. Eğer ki gemi Anvers-Marsilya hattında işliyorsa, içindeki yükleri Marsilya limanındaki bir başka nakliyat gemisine aktarması gerekiyordu. Marsilya limanından Doğu Afrika'ya yani Cibuti limanına hareket eden gemilerin büyük bir kısmı Mesajeri Maritim Kumpanyasına aitti. Mesajeri Maritim Kumpanyası'nın, Marsilya limanındaki nakliyat gemilerinin büyük çoğunluğuna sahip olmasının en önemli sebebi, Fransa tarafından verilen maddi destekti. Fransa Hükümeti'nin, 3 Haziran 1886 tarihinde Mesajeri Maritim Kumpanyası ile yapmış olduğu anlaşmaya göre, şirketin Doğu Afrika'ya yapacağı seferlerde mil başına 20 Frank sübvansiyon verilecekti.²⁹³ Bu maddi teşvikle Doğu Afrika ve Uzakdoğu coğrafyasına seferlerini arttıran şirket, Cibuti'de bir acente binası ve kömür deposu inşa etmişti. 1904 yılına gelindiğinde Sadık el Müeyyed'in ifadesine göre:

“Mesajeri Maritim Kumpanyası vapurlarından üçü Süveyş'ten güneye giderken, üçü de güneyden kuzeye giderken ayda birer kere Cibuti'ye uğrar. Güneyden kuzeye gidenlerin ikisi Madagaskar, biri Hindîçin hattına mensuptur.”

Böylelikle ayda üç Mesajeri Maritim vapuru Avrupa'dan Cibuti'ye ulaşmaktaydı.²⁹⁴ Bu sefer sayısı, o dönem baz alındığında hatırı sayılır bir sefer sıklığıydı. Marsilya'dan direkt olarak Cibuti'ye yahut Cibuti üzerinden Uzakdoğu'ya hareket eden nakliyat gemileri Süveyş Kanalı'nı geçerek Kızıldeniz'e giriyor ve Cibuti limanına ulaşıyordu. Marsilya'dan hareket eden nakliye gemileri, Cibuti limanına 8 gün sonra varmaktaydı.²⁹⁵ Özetle Anvers'den yola çıkan silahlar 15 gün sonra Cibuti'ye ulaşmaktaydı.

²⁹¹Süleyman Uygun, *Mesajeri Maritim Kumpanyası ve Osmanlı Devleti'nde Fransız sömürgeciliği (1851-1914)*, s.169, 261.

²⁹²<https://www.searoutes.com>. Bahsedilen tahmini varış süreleri bu site vasıtasıyla hesaplanmıştır. Limanlar arasındaki mesafeler araştırma eserlerinde ve gazetelerde birbirinden farklı yolculuk süreleri verildiği için koordinatlı harita üzerinden bir hesaplama yoluna gidilmiştir. Anvers- Marsilya arasındaki mesafe 2106 deniz mili olup, saatte 15 deniz mili hızıyla 5.8 günde yolcuğunu tamamlamaktadır.

²⁹³ Süleyman Uygun, *Mesajeri Maritim Kumpanyası ve Osmanlı Devleti'nde Fransız sömürgeciliği (1851-1914)*, s.73. Fransa tarafından MMK'na verilen desteğin önemli bir sebebi, şirketin Fransa'nın sömürgeci politikalarında bir araç olarak kullanılmasıydı.

²⁹⁴ Sadık el-Müeyyed, *Habeş Seyahatnamesi*, s.47, 49.

²⁹⁵ <https://www.searoutes.com>. Marsilya-Cibuti arasındaki mesafe 2941 deniz miliydi ve bu mesafe, saatte 15 deniz mili hızıyla hareket eden bir gemiyle 8.2 günde tamamlanmaktaydı.

İkinci güzergâhın başlangıç noktasıysa Fransa'nın St.Etienne şehriydi. 1864 yılında St.Etienne şehrinde *Manufacture d'armes de Saint-Étienne* (MAS) silah fabrikası kuruldu.²⁹⁶ Altı bin işçinin çalıştığı MAS fabrikası kısa sürede, yılda 300 bin parça üretim yapabilecek kapasiteye ulaştı.²⁹⁷ 1874 yılından itibaren Fransa'nın yerli üretimi olan Gras tüfeklerinin, St.Etienne'de üretilmeye başlamasıyla MAS fabrikası, Avrupa silah endüstrisinde önemli bir yere sahip oldu. Bu sebeple bahsettiğimiz ikinci güzergâh, Fransız menşeli Gras tüfeklerinin Cibuti'ye ulaştırılmasını sağlayan bir yoldu. Aynı zamanda St.Etienne şehrinin, Marsilya limanına karayoluyla 300 km uzaklıkta bulunması silahların ihraç edilmesine de büyük kolaylık sağlamıştı. Marsilya limanına ulaşan Gras tüfekleri ve mühimmatları Cibuti'ye giden gemilere yükleniyor ve nakliyat gemileri birinci güzergâhta olduğu gibi Süveyş Kanalı'ndan geçerek Cibuti'ye ulaşıyordu.

Avrupa'daki fabrikalardan Cibuti'ye gerek devletler tarafından gerekse silah tüccarlarınca satın alınan silahlar sözü edilen bu iki hat üzerinden Cibuti'ye getirilmekteydi. Güzergâhları farklı kılansa silahların menşeydi. Gras tüfeklerinin St. Etienne'den, Mauser tüfeklerinin ise Liege'deki fabrikalardan temin edilmesi iki farklı güzergâhın oluşmasına sebebiyet vermişti. Böylelikle Cibuti, Avrupa'dan getirilen silahlarla bölgedeki en önemli silah ticareti merkezi oldu. Süveyş Kanalı'ndan geçen ticaret ve nakliyat gemilerinin Cibuti'ye uğramasıyla bölge cazip bir hâle geldi. 1897 yılında Marsilya'dan Akabe yoluyla Cibuti'ye telgraf hattının döşenmesiyle Cibuti, hem deniz yoluyla hem de iletişim yoluyla Fransa'ya eklenmiş oldu.²⁹⁸ Böylece Fransa anakarasıyla doğrudan haberleşen Cibuti'de faaliyet gösteren Fransız şirketleri daha hızlı ve sistemli bir biçimde faaliyet göstermeye başladı. Cibuti'nin, Kızıldeniz'deki silah ticaretinin merkezi hâline gelmesiyle, bölgeden Hicaz ve Yemen'e yapılan silah kaçakçılığı vakaları görülmeye başlayacaktı.

2.5 Hicaz ve Yemen'e Yapılan Silah Kaçakçılığı

Avrupa'da faaliyet gösteren Osmanlı diplomatlarının faaliyetleri neticesinde Avrupa'dan Kızıldeniz'e yapılan silah ticaretinin güzergâhı öğrenilebilmişti. Lâkin bu sefer de sömürgeci güçlerin hâkimiyeti altına bulunan Kızıldeniz'in batı sahillerinden, Osmanlı topraklarına yapılan silah kaçakçılığı faaliyetlerinin güzergâhları da zamanla oluşmaya başlamıştı. Hicaz ve Yemen Vilâyetlerine kâğıt üzerinde bağlı ama merkezî

²⁹⁶ MAS fabrikasının 1895 tarihli afişi için bkz: Ek 5.

²⁹⁷ Frederick Martin, *Commercial Handbook of France*, Longmans, Green, London 1867, s.231.

²⁹⁸ BOA, Yıldız Perakende Posta ve Telgraf (Y.PRK.PT), nr:16/85, 8 Cemaziyelahir 1315 / 5 Ekim 1897. Bkz: Ek 6.

denetimden uzak olan sahiller, silah kaçakçılığının yapılması için biçilmiş kaftandı. 1890 yılında Bahriye Nezareti'nden Hudeyde Bahr-ı Ahmer Komodorluğuna gönderilen yazıya göre yapılan durum tespiti şöyleydi:

“Yemen Vilâyeti'nin merkez sancağı ile Asîr arasındaki âsî kabilelerin gerçekleştirdiği silah ve gümrük kaçakçılığının önü alınması için bahsedilen sahillerde teftiş maksadıyla ara sıra dolaşacak donanmanın sevk edilmesi gerekmektedir.”²⁹⁹

Merkezî idareye bağlı olmayan ve devlete vergi vermeyen âsî kabilelerin idaresinde altında olan bu sahiller, kaçakçılığın yapılmasına gayet müsait konumdaydı. Aynı zamanda hem Hicaz hem de Yemen Vilâyeti'nin uzun sahil şeridinde sahip olması, sahillerin kontrolünü sıkıntıya sokmaktaydı. Bu doğrultuda, 1891 yılında Yemen Valisi Hasan Edip Paşa, Yemen sahillerinin muhafazası için dört parça küçük vapura ihtiyaç duyulduğunu İstanbul'a bildirmişti. Fakat zamanla donanmaya bağlı gemilerin sahillerde gezdirilmesi de kaçakçılıkla mücadele için yeterli olmayacaktı. Bilhassa Asîr bölgesindeki sahiller, Osmanlı memurlarının ve askerlerinin kontrolünün dışındaki bölgelerdi. Kontrolsüzlük hâli bir süre sonra bölgedeki kaçakçılık faaliyetlerinin giderek artmasına sebebiyet verecekti.

1891 yılının sonlarında Yemen Vilâyeti'ndeki mevcut durum Yıldız Sarayı'na şu şekilde arz edilmekteydi: “Benî Mervan ve Muha tarafındaki iskeleler açıktır. Oralarından silah ihracatı daima yapılmakta olduğundan sahillere inzibat altına almak gereklidir.”³⁰⁰ Görülmektedir ki bahsi geçen açık yani boş sahiller sadece Asîr bölgesiyle sınırlı değildi. Yemen Vilâyeti'nin güney noktasında bulunan Muha iskelesinin civarı da aynı durumdaydı. Bu kontrolsüzlük hâli önü alınamayan bir durumdu. Sözü edilen bölgede yaşayan Benî Mervan kabilesi kısa sürede Meydi sahillerinde yaptığı silah kaçakçılığıyla ün kazanacaktı.³⁰¹ Öyle ki kabilenin yapmış olduğu silah kaçakçılığı faaliyetleri Şûrâ-yı Bahriye'nin de dikkatini çekmişti. 31 Mayıs 1894 tarihinde alınan Şûrâ-yı Bahriye kararına göre, Hudeyde'ye 10 mil uzaklıkta ikamet eden Benî Mervan kabilesinin bulunduğu sahiller abluka altına alınacaktı.³⁰² Kararın alındığı aynı günde Bahr-ı Ahmer Komodorluğuna, Necm-feşân Gambotu'nun ve Utarid Korveti'nin ablukaya katılması tâlimatı verilmişti.³⁰³ Yapılan bu hamleyle, Yemen kıyılarından San'a'ya kadar uzanan silah kaçakçılığı ağının kesintiye uğratılması amaçlanıyordu.

²⁹⁹ DTA, MKT, nr:630/33, 2 Safer 1308 / 17 Eylül 1890.

³⁰⁰ BOA, Y.PRK.UM, nr:23/43, 27 Teşrinisani 1307 / 9 Aralık 1891.

³⁰¹ John Baldry, *The Idrisi Emirate of South East Arabia*, s.64.

³⁰² DTA, MKT, nr:858/14, 12 Muharrem 1312 / 16 Temmuz 1894.

³⁰³ DTA, MKT, nr:858/15, 12 Muharrem 1312 / 16 Temmuz 1894.

Hicaz Valisi Ahmed Ratib Paşa da Asîr'in boş sahillerinde silah kaçakçılığının yapıldığını İstanbul'a bildirmişti.³⁰⁴ Boş sahillerde kontrolün sağlanamaması üzerine silah kaçakçıları ilerleyen yıllarda Asîr sahillerinde daha rahat bir şekilde hareket etmeye başladılar. Öyle ki boş sahillerde kaçak silah ile yük hayvanları dahi takas ediliyordu.³⁰⁵ Bölgedeki Osmanlı idarecileri, kaçakçılık olaylarından haberdar olmalarına rağmen kaçakçılık vakalarına engel olamıyorlardı.

Kızıldeniz üzerinden Hicaz ve Yemen'e yapılan silah kaçakçılığı haricinde, Nevâhi-i Tis'a Şeyhleri de Aden üzerinden silah kaçakçılığı yapmaktaydı.³⁰⁶ Bu bağlamda ele alındığında Yemen Vilâyeti, hem batı sahillerinde hem de güney topraklarında silah kaçakçılığının görüldüğü bir coğrafyaydı. Bu durum 1890'lı yılların sonuna doğru giderek artmaya başlayacaktı. Kaçırılan silahların sayısı da artmaya başlamıştı. 1897 yılında Yemen Valisi Ahmed Feyzi Paşa, 2 bin adet silahın Muha civarına çıkarıldığına dair bir istihbarat almıştı.³⁰⁷ Lâkin Hudeyde'de bulunan korvet, kömür yetersizliğinden dolayı olay yerine hareket edememişti. Bu tip lojistik yetersizlikler de silah kaçakçılığının Osmanlı sahillerinde artmasına fırsat tanımaktaydı.

2.5.1 Hüseyin Hilmi Paşa'nın Valiliği Döneminde Yemen'de Silah Kaçakçılığı ve Konu Hakkındaki Değerlendirmeleri

1898 yılında Yemen Valisi Hüseyin Hilmi Paşa, bölgede artan silah kaçakçılığıyla ilgili Dâhiliye Nezareti'ne silah kaçakçılığının, nasıl geliştiğini ve kaçakçılığa karşı nasıl önlem alınabileceği konusunda layiha niteliğinde bir yazı göndermişti.³⁰⁸ Hüseyin Hilmi Paşa'nın silah kaçakçılığıyla ilgili beyanı şu şekildeydi:

“ Yemen'deki kabileler yeni silahların temin edilmesine birkaç seneden beri rağbet göstermeye başladılar. Bu silahlar evvela yabancı askerlerin elinde olan Martini ve Mauser tüfekleridir. Silahlar Fransa ve İtalya'nın hükmü altında olan Tacura ve Cibuti'deki Franız tüccarlar tarafından 100 kuruş kadar fiyatla Yemen kabilelerine satılmaktaydı. Yemen sahillerini gözetlemesi için Hudeyde'de bulunan iki korvet kömür olmadığından dolayı sahilleri teftiş edemeyerek silahların girişine engel olmadığını gibi tamirat için Süveyş'e bile gidemiyordu...”

³⁰⁴ BOA, Y.PRK.UM, nr:29/84, 1.6, 21 Nisan 1310 / 3 Mayıs 1894.

³⁰⁵ BOA, DH.MKT, nr:2262/111, 23 Cemaziyelahir 1317 / 29 Ekim 1899.

³⁰⁶ BOA, BEO, nr:695/52089, 1.2, 25 Rebiülahir 1313 / 15 Ekim 1895.

³⁰⁷ BOA, BEO, nr:968/72570, 1.2, 11 Haziran 1313 / 23 Haziran 1897.

³⁰⁸ BOA, Yıldız Perakende Dâhiliye Nezareti Maruzâtı (Y.PRK.DH), nr:10/22, 21 Zilkade 1315 / 13 Nisan 1898.

Hüseyin Hilmi Paşa'nın layihasının bu bölümündeki dikkate değer kısım, silahların yok pahasına denecek biçimde ucuz bir fiyata satılmasıdır. İlginçtir ki Yemen'de uzun yıllar görev yapan Rüştü Paşa da silahların Yemen'e ucuz fiyata satılmasına değinmiştir. Rüştü Paşa silahların ucuz fiyata satılması konusunda şu görüşe sahiptir:

“Yemen'de bugün, bir Gras tüfeği 130 kuruşa, bir fişek 20 paraya satılıyor. Bu silahların Marsilya ve İtalya'dan Cibuti'ye ve Musavva'ya kaçak olarak gelip Yemen'e çıkarılarak birkaç el değiştirmesine rağmen bu fiyata satılması dikkat çekicidir. Fabrika çıkışı yok pahasına olmalı ki bu kadar mesafe aşmış bu silahlar bu ücrete temin edilebilsin. Böyle olamayacağına göre, Yemen'in elimizden çıkmasını arzu eden bir devletin maddi yardımlarından bahsetmek gayet tabiidir.”³⁰⁹

Rüştü Paşa'ya göre, silahların bu denli ucuz satılması İtalya yahut Fransa'nın Yemen'e yönelik planlarıydı. İtalya'nın, Asîrli İdris'e silah yardımı yaptığı bilinen bir gerçektir. Aynı zamanda İtalya'nın, Kızıldeniz'in karşı kıyısına geçmek yahut ona bağlı olan bir gücü orada güçlendirmek gibi bir amacı bulunmaktaydı. Ancak konuyu Fransa özelinde değerlendirdiğimizde, Fransa'nın Yemen üzerinde siyasi bir amacı olmadığı aşikârdır. Hâlihazırda Cibuti'deki silahlar, Fransız tüccarlar tarafından satılmaktaydı. Silahların düşük fiyata satılması, Fransız tüccarların uzun vadede daha fazla gelir kazanmak istemesinden kaynaklanmaktaydı. Şöyle ki, Osmanlı coğrafyasındaki yerel güçlere ve kabilelere ucuza satılan silahları satın alanlar, her daim silahlarda kullanılmak üzere fişeklere ihtiyaç duyacaklardı. Cibuti'deki tüccarlar mevcut satış stratejisiyle, silahları alanları bağımlı tüketici konumuna getirerek, uzun vade de gelir elde etmeye devam edecekti. Hüseyin Hilmi Paşa maruzatının devamında İngilizlerin Aden üzerinden Yemen'e silah satmasından da şu şekilde bahsetmiştir:

“...İngiliz hükümeti silahları ticarete uygun görerek satılmasını men etmemiştir. Bundan istifade ederek silah ticaretini şu sıralarda Aden ahalisiyle icra etmektedir. Hattâ alınan son haberlere göre Taiz-Aden arasındaki pazarlarda koyun, keçi gibi hayvanlarla silahlar mübadele edilmektedir.”³¹⁰

Bu bilgi doğrultusunda Kızıldeniz üzerinden Osmanlı topraklarına yapılan silah kaçakçılığı güzergâhı haricinde, İngiliz kolonisi olan Aden üzerinden Yemen'e yapılan silah kaçakçılığı hattı da belirginleşmiş oluyordu. Hâlihazırda bölgede Gras ve Mauser tüfeklerinin dışında İngiliz menşeli olan Martini Henry tüfeklerinin de bulunması Aden-Yemen hattının gerçekliğini ortaya koymaktadır.

³⁰⁹ Rüştü Paşa, *Yemen Hatırası*, s.49.

³¹⁰ BOA, Y.PRK.DH, nr:10/22, 21 Zilkade 1315 / 13 Nisan 1898.

Aden-Lahic-Yemen arasında silah kaçakçılığı güzergâhının ortaya çıkması sonrasında Osmanlı'nın Londra Büyükelçiliği, güzergâhı İngiliz makamlarına bildirmişti. İngilizler ise Aden'de silah ihracına delalet eden bir vaka olmadığını belirtmiş ve mevcut silahların Cibuti'den ithal edildiğini cevabını vermişti.³¹¹ İngiltere cevabıyla, Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgedeki dikkatini başka bir yöne çekmesini amaçlamıştı. Dâhiliye Nezareti, İngiltere'nin bu cevabına rağmen Yemen Vilâyeti'ni, Lahic üzerinden yapılan silah kaçakçılığı konusunda uyarmıştı. Hattâ Lahic'e bağlı bir bölgeye, memur göndererek silahların alınıp satıldığına şahit olunmuştu. Bu sebeple Yemen Vilâyeti'nin, Lahic Emiri'ne durumu bildirilmesi yönünde de tâlimat gönderilmişti.³¹²

Hüseyin Hilmi Paşa, silah kaçakçılığı faaliyetleri neticesinde 60 bin adet silahın Yemen Vilâyeti'ne sokulduğu tahmininde bulunmuştur. 1898 yılında, 60 bin adet yeni model silahın Yemen'de bulunduğu tahmin edilmesi vahim bir tabloydu. Üstelik bölgede yeni bir uğraş olarak ortaya çıkan silah kaçakçılığının çok kısa zamanda, bu denli etkili olması şaşırtıcı bir durumdu. Hüseyin Hilmi Paşa, maruzatının son kısmında Kızıldeniz üzerinden Osmanlı topraklarına yapılan silah kaçakçılığı hakkındaki bazı görüşlerine ve kaçakçılığa karşı alınması gereken önlemlerden bahsetmişti. Hüseyin Hilmi Paşa, şu çıkarımlarda bulunmuştu:

“Sahillerin açık bulunmasından dolayı silah kaçakçılığının tamamen mâni olunması mümkün değildir. Hiç olmazsa sahillere yakın iki bölgede iki müdüriyet teşkil edilmesi ve karakollar inşa edilmesi mühimdir. Denizden iki ufak karakol vapurunun gezdirilmesi de gerekmektedir. Bu talepler defaatle sadarete ve seraskerliğe bildirilmesine rağmen şu ana kadar cevap alınmamıştır. Sahiller bu şekilde zapturapt altına alınmazsa silah kaçakçılığının engel olunamayacaktır.”³¹³

Paşa, silah kaçakçılığı konusuna gerçekçi bir bakış açısıyla yaklaşarak bazı taleplerinin İstanbul tarafından değer bulmadığına da dikkat çekmiştir. Bu konuda Merkez-Taşra uyumsuzluğunun olduğunu söylemek de gayet mümkündür. Kaçakçılık vakalarının yarattığı olumsuz etkileri gören Hüseyin Hilmi Paşa aynı yıl içerisinde Yemen Vilayeti sahillerinde vuku bulan kaçakçılık faaliyetlerini bir harita üzerinde göstererek Yıldız Sarayı'na iletmişti.³¹⁴ Sonuç olarak Hüseyin Hilmi Paşa 13 Nisan 1898 tarihindeki maruzatında, Kızıldeniz üzerinden yapılan silah kaçakçılığının nasıl

³¹¹ BOA, DH.MKT, nr:2231/66, 1.1, 1 Rebiülahir 1317 / 9 Ağustos 1899.

³¹² BOA, DH.MKT, nr:2231/66, 1.2, 2 Rebiülahir 1317 / 10 Ağustos 1899.

³¹³ BOA, Y.PRK.DH, nr:10/22, 21 Zilkade 1315 / 13 Nisan 1898.

³¹⁴ BOA, Y.PRK.UM, nr:44/83, 10 Kanunuevvel 1314 / 22 Aralık 1898. Hüseyin Hilmi Paşa'nın kaçakçılıkla ilgili hazırladığı harita için bkz: Ek 7.

geliştiğini ve bu tarihten sonra neler yapılması gerektiğine dair geniş bir bakış açısı sunmuştur.

2.5.2 Silah Kaçakçılığının Yemen’de Yarattığı Asayiş Problemi (1898-1902)

1898 yılından sonra da alınan tedbirlere rağmen yapılan silah kaçakçılığı faaliyetinin ardı arkası kesilmedi. Hattâ silah kaçakçılığının ivme kazanarak devam ettiğini de söylemek mümkündür. Vilâyetlerden ve yurt dışında bulunan elçiliklerden, Kızıldeniz üzerinden Yemen ve Hicaz’a silah kaçakçılığı yapıldığı haberleri gelmekteydi.

26 Nisan 1898 tarihinde Osmanlı’nın Londra Büyükelçiliği, Cibuti bölgesinden Yemen’e Martini Henri tüfeklerinin kaçırıldığının istihbaratını, Hariciye Nezaretine ile paylaşmıştı.³¹⁵ Yurtdışından gelen haberler böyle iken yurtiçinden İstanbul’a gelen haberler de bu doğrultuydu. 2 Temmuz 1899 tarihinde Hüseyin Hilmi Paşa, Kızıldeniz kıyısında yaşayan Benî Mervan kabilesinin Luhayye - Cizan arasındaki sahillerde silah kaçakçılığı yaptığını, bölgeye acilen bir müdürlüğün teşkili ve kışlanın inşa edilmesinin gerekli olduğunu Sadaret’e bildirmişti.³¹⁶ Yine Yemen Vilâyeti, 1899 yılının Temmuz ayında Asîr’e 20 bin fişeğin çıkarılacağına istihbaratını alarak, Hicaz Vilâyeti’ni konuyla ilgili uyarılmıştı.³¹⁷ Hüseyin Hilmi Paşa’nın Yemen Valiliği döneminde, Kızıldeniz üzerinden Osmanlı toprakları yapılan silah kaçaklığı İstanbul’da gündem oluşturmaya başlamıştı. Hüseyin Hilmi Paşa, Asîr bölgesine kaçak silah sokulduğu hakkında Bâbîâli’yi bilgilendirmekteydi.³¹⁸ Gelişen hâdiseler üzerine Serasker Rıza Paşa, Asîr’e yapılan silah kaçakçılığı faaliyetleriyle ilgili şu yorumda bulunmuştu: ‘‘Asîr sancağının boş iskelelerinden hayli silah çıkarıldığından dolayı Asîr ahalisinin, Yemen ahalisi gibi silahlanmış olacağı anlaşılmıştır...’’ Asîr bölgesinin büyük bir kısmının silahlanacağını öngören Rıza Paşa, Kızıldeniz’de kaçakçılığa karşı daha fazla tedbir almasını Bahriye Nezaretinden talep ediyordu.³¹⁹

Öyle ki ilerleyen yıllarda da bölgedeki vakalar Bâbîâli’nin gündemini meşgul etmeye devam etti. 1901 yılında Cibuti’den getirilen silahların dışında iki topun da Osmanlı topraklarına kaçırıldığının istihbaratı alınmıştı. Yaşanan olayın haberi, Serasker Rıza Paşa’ya kadar ulaşmıştı. Rıza Paşa her ne kadar Binbaşı Cemil Bey’i 450 askeriyle beraber Taiz dışına topları bulmak için görevlendirmesine karşın yapılan teftiş sonucunda

³¹⁵ BOA, HR.İD, nr:2124/39, 26 Nisan 1898.

³¹⁶ BOA, DH.MKT, nr:2217/92, 22 Safer 1317 / 2 Temmuz 1899.

³¹⁷ BOA, DH.MKT, nr:2224/124, 16 Rebiyülevvel 1317 / 25 Temmuz 1899.

³¹⁸ BOA, DH.ŞFR, nr:251/62, 6 Eylül 1316 / 19 Eylül 1900.

³¹⁹ BOA, BEO, nr:1554/116537, 1.2, 4 Cemaziyelahir 1318 / 29 Eylül 1900.

toplara ulaşılamamıştı.³²⁰ Tüm bu vakalara rağmen 1904 yılında İmam Yahya'nın San'a'yı kuşatırken Osmanlı askerlerine karşı top kullanması, yerel güçlerin silahların dışında topları da kaçak yolla elde edebildiğinin bir göstergesiydi.³²¹

Silah kaçakçılığı sonucunda, Yemen ahalisinin büyük çoğunluğunun silahlı hâle gelmesi, birtakım asayiş problemlerini de ortaya çıkardı. 1902 yılına gelindiğinde kabilelerden vergi toplamak üzere tahsilata çıkan Osmanlı askerlerine, bölgedeki kabileler karşı koymaya başladılar. İsyankâr tavır gösteren kabileler ellerindeki Fransız silahlarıyla, Osmanlı askerleriyle çatışmaktaydı.³²² Bu yüzden kaza idarecisi olan kaymakamlar, askerlerle beraber tahsilata çıksa da vergileri toplayamıyordu. 1902 Şubat ayında Konfide Kaymakamı, jandarma taburuyla kabilelerden vergi almak maksadıyla tahsilata çıkmasına karşın kabilelerle çatışarak Konfide'ye geri dönmek zorunda kalmıştı.³²³ Silah kaçakçılığının böylesine artması bölgedeki Osmanlı askerî hareketliliğini de arttırmıştı. Nitekim bu hareketlilik bir süre sonra, imparatorluk adına olumlu sonuçlar doğuracak olaylara neden oldu. Aynı günlerde Taiz'de yaşayan Zeranik kabilesine mensup olan silah kaçakçıları takibe alan Osmanlı askerleri, 13 kaçakçıyı Cibuti'ye gitmek üzere iken Bâb'ül Mendeb'de yakalamayı başardı. Kaçakçıları yakalayan Mülâzım Ali ve Ahmed Efendilerin başarılarından dolayı rütbeleri yükseltildi ve ele geçirilen 3700 Riyalin bir kısmı da kendilerine ihsan olarak verildi.³²⁴ Yine 1902 yılının Kasım ayında Cibuti'den yola çıkan silah yüklü bir zambuk, Muha sahillerinde Osmanlı memurları tarafından yakalanmıştı. Derdest edilen zambukta, 123 adet tüfek ve 12 sandık cephaneye bulunmaktaydı.³²⁵ Yakalanan silah ve mühimmatın miktarı, Osmanlı İmparatorluğu'nun Yemen coğrafyasında isyan çıkarmaya yetecek güçteydi.

Kaçakçılara karşı bu gibi başarı örnekleri görülmesi rağmen yakalanan kaçakçı sayısı çok az sayıdaydı. Dönemin Bahriye Nazırı Hasan Hüsnü Paşa, reji idaresi vapurlarının Kızıldeniz'de çok sayıda kaçakçı yakalarken, bölgede faaliyet gösteren Osmanlı gemilerinin kaçakları yakalayamamasından şikâyetçiydi. Bu bağlamda Hasan Hüsnü Paşa, kaçakçı takibinde askerlerin teşvik edilmesine önem vermişti.³²⁶ Bazı durumlarda kaçakçıları yakalayan subayların rütbeleri arttırıldı. Lâkin bu rütbe taltifi belirli bir kesinlik içerisinde gerçekleşmezdi. Rütbelerin arttırılması, vilâyetin yahut

³²⁰ BOA, BEO, nr:1705/127869, 1.2, 23 Rebiülahir 1319 / 9 Ağustos 1901.

³²¹ Hasan Muhiddin Paşa, *Ah O Yemen & 1904 İsyani*, s.38.

³²² BOA, DH.MKT, nr:2585/115, 29 Şevval 1319 / 8 Şubat 1902.

³²³ BOA, DH.MKT, nr:2592/97, 16 Zilkade 1319 / 24 Şubat 1902.

³²⁴ BOA, DH.MKT, nr:2589/97, 9 Zilkade 1319 / 17 Şubat 1902.

³²⁵ BOA, DH.MKT, nr:623/32, 1.1, 26 Şaban 1320 / 28 Kasım 1902

³²⁶ DTA, Komodorluklar Evrakı, nr:15/5, 24 Zilhicce 1319 / 3 Nisan 1902.

nezaretin önerisi neticesinde gerçekleşirdi.³²⁷ Bu yüzden bölgedeki Osmanlı görevlilerin, kaçakçı takibinde teşvik edilmesi için daha fazlası gerekmekteydi. Subay ve memurların kaçakçılığa karşı daha etkin hareket etmesi konusu Şûrâ-yı Devlet'in de dikkatini çekmişti. 28 Nisan 1904 tarihinde Yemen Vilâyeti'ne bildirilen karara göre, Yemen'de tömbeki ve silah kaçakçılığına engel olunması için yakalanan kaçakçılara verilen nakit para cezasının yarısının bu konuda hizmet gösteren memurlara verilmesi kararlaştırılmıştı.³²⁸ Bu kararla birlikte Osmanlı memur ve subaylarının kaçakçılığa karşı daha etkin bir mücadele sergilemesi amaçlanmıştı. Mevcut kararın Yemen Vilâyetin'deki görevlileri kapsamaması ise Kızıldeniz üzerinden Yemen topraklarına yapılan kaçakçılık faaliyetlerinin çok sık olarak yaşandığının bir göstergesiydi. Bâbiâli de durumun ciddiyetini anlayarak, böyle bir karara imza atmıştı.

2.5.3 Silah Kaçakçılarının Akıbeti ve Hukukî Düzenlemeler

Kaçakçıları yakalayan memurlar yahut subaylar ödüllendirilirken silah kaçakçıları hakkında nasıl bir tutum sergilendiği de 1900 yılından itibaren belirginleşen bir hâl aldı. 7 Ağustos 1900 tarihli Meclis-i Vükelâ kararına göre, Yemen'e silah ve patlayıcı sokaş şahısların Ceza Mahkemelerinde yargılanmasına dair Yemen Vilâyeti'ne yazılı bir emir gönderildi. Karara ilâveten, Yemen'de silah kaçakçılığı yapmış üç kişinin acilen mahkemeye çıkarılması için de tâlimat gönderilmişti.³²⁹ Bu tarihten itibaren silah kaçakçılarının yargılanıp cezalandırılması işlemi giderek hız kazandı. 1902 Ağustos'unda Hudeyde'nin Zebîd Sancağı'nda ikamet eden ve Hoha kabilesine mensup olan 10 kişi silah kaçakçılığı yaptıklarından dolayı yakalanmıştı. Divan-ı Harp tarafından mahkemesi görülen bu kişilerin üçü 10 sene olmak üzere Rodos'ta, yedisi 4 sene müddetle Hudeyde'de küreğe konma ceza almıştı.³³⁰ Ceza Kanunnamesinde silah kaçakçılığına yönelik bir madde olmadığından dolayı cezai işlemler, kanunnamenin 27. maddesine göre yapılmıştır.³³¹ Yine de buna rağmen silah kaçakçılara verilen cezalar, insan kaçakçılarının³³² verilen cezalara kıyasla daha ağır bir ceza uygulaması olmuştur. Bu farklılığın temel sebebi silah kaçakçılığının, Hicaz ve Yemen'deki asayişini olumsuz yönde

³²⁷ BOA, DH.MKT, nr:623/32, 1.2, 19 Ramazan 1320 / 20 Aralık 1902. Silah kaçakçılarını yakalamakta gayretleri görülen Muha Kaymakam Vekili Ahmed Efendi, Yüzbaşı Ahmed ve Mülâzım Cemil Efendi'nin rütbeleri yükseltilmişti. Rütbelerin yükseltilmesi Dâhiliye Nezareti'nin, Sadaret'e durumu arz etmesi üzerine gerçekleşmişti.

³²⁸ BOA, DH.MKT, nr:728/71, 1.3, 12 Safer 1322 / 28 Nisan 1904.

³²⁹ BOA, DH.MKT, nr:2385/127, 10 Rebiülahir 1318 / 7 Ağustos 1900.

³³⁰ BOA, DH.MKT, nr:555/41, 1.3, 2 Cemaziyülevvel 1320 / 7 Ağustos 1902.

³³¹ BOA, DH.MKT, nr:555/41, 1.4, 22 Receb 1320 / 25 Ekim 1902.

³³² 16 Aralık 1889 tarihinde "Üsera-yı zenciye ticaretinin men'ine" dair yapılan 10 maddelik kanunun beşinci maddesine göre: Zenci esir ticaretinde bulunan ve zenci esir taşıyan geminin kaptanı birer yıl hapis ile cezalandırılacaktı. Suçun tekrarında hapis cezası misliyle artacaktı.

etkilemesiydi. Gerek kabileler gerekse Osmanlı'nın merkezi idaresine alternatif oluşturan yerel güçler, kuvvetlerinin kaynağını kaçakçılıkla temin ettikleri silahlardan almaktaydı. Nitekim bölgedeki kabilelere ve silah kaçakçılığına girişecek kişilere hukukî yolla gözdağı verilmiş oldu. Silah kaçakçılarında verilecek cezalar ise ilk defa 1903 yılında Ceza Kanunnamesinde yer aldı. Yapılan düzenlemeye göre kanunnamenin 166. Maddesinde: "Nizama aykırı olarak barut ve fişek imal ve kaçakçılık suretiyle ithal edenler 3 sene müddetle küreğe konulacaktır." ifadesi yer almıştır.³³³

Daha sonraki yıllarda silah kaçakçılarında verilecek olan cezalar Şûrâ-yı Devlet toplantılarında gündem konusu olacaktı. Yemen ve Hicaz'daki mahkemelerin kaçakçılara verdiği cezaları yeterli görmeyen Şûrâ-yı Devlet üyeleri, konuyu müzakere ederek bir tasarı hazırladı. 10 Şubat 1905 tarihinde hazırlanan tasarıya göre, Yemen sahillerinde silah alıp satanlara nakit ödenmek sûretiyle para cezası, hapis cezası ve müsadere uygulanacaktı. Hazırlanan tasarı padişah tarafından da onaylanmıştı.³³⁴

Öte yandan silah kaçakçılığı meselesinin daha teferruatlı bir şekilde Ceza Kanunnamesinde yer alması ise II. Meşrutiyet sonrasında gerçekleşecekti. Şûrâ-yı Devlet'in 1905 yılında hazırladığı tasarıya göre, Yemen sahillerinde silah kaçakçılığı yapanlara hangi cezaların verileceğini belirlenmişti. Ancak silah kaçakçılığıyla ilgili tüm ülkeyi kapsayan ve sınırları belirli olan ceza maddelerinin oluşturulması gerekiyordu. Bu bağlamda Şûrâ-yı Devlet, 14 Ekim 1909 tarihinde Ceza Kanunnamesi'nin 166. faslına, 4 madde eklenmesi yönünde bir kanun tasarısı hazırlamıştı.³³⁵ Kanun tasarısına göre, silah kaçakçılarında yönelik hangi cezai işlemler yapılacağıyla ilgili olan dört madde şu şekildeydi:³³⁶

1. **Madde:** Silah kaçakçılığı yapan yahut buna vasıta olan veya bir mahalde kaçak silahları saklayan şahısların suçuna göre 3 ila 2 seneye kadar hapis cezası verilecektir.
2. **Madde:** Kaçak barut saklayarak yangına sebebiyet veren kişilere 1 seneden 3 seneye kadar hapis cezası verilecektir.
3. **Madde:** Kaçak silahları kullanan kişi ateş ederse, bir kişiyi dahi katletmemesine rağmen 5 seneden fazla olmamak kaydıyla kürek cezasına çarptırılacaktır.
4. **Madde:** Bir şahsın elinde kaçakçılık suretiyle olmayarak, yasak bir silah bulunursa bahsi geçen silah müsadere olunmakla beraber, o kişi hakkında 1 haftadan 6 aya kadar hapis cezası uygulanacaktır.

³³³ Düstur, I. Tertib, c.7, s.1086.

³³⁴ BOA, İ.DH, nr:1445/2, l.2, 4 Zilhicce 1322 / 10 Şubat 1905.

³³⁵ BOA, ŞD, nr:2789/5, l.1, 29 Ramazan 1327 / 14 Ekim 1909.

³³⁶ BOA, ŞD, nr:2789/5, l.3.

Lâkin tasarı, yaklaşık 10 ay sonrasında İbrahim Hakkı Paşa hükümeti tarafından kabul edilerek kanunlaştığında ise ilk hâlimden oldukça farklı bir görünüm alacaktı. 24 Ağustos 1910 tarihinde Ceza Kanunnamesinin 166.maddesine yapılan ilavelerin maddeleri şöyleydi:³³⁷

- 1. Madde:** Her kim ruhsat almaksızın, Osmanlı topraklarına barut, patlayıcı madde (eczâ-i nariye), yasak silah (esliha-i memnûa) ve fişek imal eden; yabancı ülkelerden Osmanlı topraklarına barut, patlayıcı madde, yasak silah, fişek ithal ederek ve türlü kaçakçılıkla vasıta olarak veyahut Osmanlı topraklarındaki bir bölgeden diğer bir bölgeye kaçak barut, patlayıcı madde, yasak silah ve fişeği nakil ve ithal edenler müsadere olunacak ve bunu yapanlar 2 aydan 2 yıla kadar hapis ve 5 liradan 50 liraya kadar para cezası ile cezalandırılacaktır.
- 2. Madde:** Ruhsatsız olarak fişek, silah, barut ve patlayıcı madde taşıyanlar ve satanlar dahi 1 aydan 6 aya kadar hapis ve 1 liradan 50 liraya kadar para cezası ile cezalandırılacaktır.
- 3. Madde:** Kanunen yasak silahlardan kastedilen, silahın namlusu, fişeği, yatağı dâhil olduğu hâlde 15 santimetreyi aşan revolverdir.

Yapılan kanun düzenlenmesi birçok sorunu ortadan kaldırmıştı. Hangi silahın yasak olduğu yahut olmadığı vilâyetler ile Bâbîâli arasında çeşitli yazışmalara vesile olmuş bir problemdi. Daha önce bir sorun olarak konuşulan, yasak silahlardan kastedilenin ne olduğu kanunun içeriğinde açıkça ifade edilmişti. Düzenlenmenin 3.Maddesi ile küçük tabancalar haricindeki tüfeklerin yasak silah kapsamına girdiği netlik kazanmıştı. Yoğun bir şekilde kaçakçılığı yapılan Henry Martini, Berdan, Gras, Mauser tüfeklerinin tamamı yasak silah kapsamına alınmıştı. Ayrıca yasak silahlara uygun olan fişeklerin yasaklanması da ayrı bir önem arz etmekteydi. İlâveten başlarda bir ceza uygulaması olarak kullanılan küreğe konma cezası da değişen zaman çerçevesinde tamamıyla hapis cezasına dönüşmüştü.

Böylelikle yapılan hukukî düzenlemeyle yıllardır süregelen silah kaçakçılığı olaylarındaki ceza uygulamalarına bir standart getirilmiş oldu. Aynı zamanda İstanbul ile vilâyetler arasında uzunca yazışmalara sebebiyet veren konular, mevcut kanunî düzenlemeyle çözüme kavuştu. Artık silah ve patlayıcı maddelerin imal edilmesi, kaçırılması, Osmanlı topraklarında bir bölgeden diğer bir bölgeye nakledilmesi kanunen cezaya tabi tutulan faaliyetlerdi.

³³⁷ Düstur, II. Tertib, c.2, s.666.

2.5.4 Hicaz Vilâyeti'ndeki Silah Kaçakçılığı Faaliyetleri

Kızıldeniz üzerinden Osmanlı topraklarına yapılan silah kaçakçılığı faaliyetinin büyük bir bölümü Yemen Vilâyeti'ne yapılmaktaydı. Lâkin bu durum, Hicaz bölgesinde silah kaçakçılığının yapılmadığı anlamına gelmemektedir. Özellikle Asîr'e yapılan silah kaçakçılığının her iki vilâyeti de doğrudan etkilemekteydi. Asîr, kâğıt üzerinde Yemen Vilâyeti'ne bağlı olsa da Hicaz bölgesine yakınlığından dolayı silah kaçakçılığı faaliyetlerine karşı, her iki vilâyet daima irtibat hâlindeydi. Öte yandan Bahr-ı Ahmer Komodorluğu, Cidde ve Hudeyde üzerinden kaçakçılığa karşı mücadele vermektedir. Hicaz Vilâyeti'nde görülen silah kaçakçılığı vakalarının, Yemen'e göre sayıca az olmasının birkaç nedeni bulunmaktaydı. Bunların ilki Hicaz'ın ayrıcalıklı konumuydu. Bilindiği üzere kutsal topraklarda hayatının idame ettiren kabilelerden vergi alınmamaktaydı. Hattâ Hicaz'daki şeyhler, her yıl düzenli olarak bölgeye gönderilen Surre-i Hümayun'dan pay almaktaydı.³³⁸ Oysa Yemen Vilâyeti'nde vergi muafiyeti gibi bir durum yoktu. Bu bağlamda Yemen'deki bazı kabileler vergi vermemek adına silahlarına sarılıyorlardı. Yahut kabileler, bölgedeki yerel güçlere bağlı kalarak onlara, zekât adı altında ödemeler yapıyordu. Bu yerel güçlerden kastedilen Asîr'de Seyyid İdris, Yemen içlerinde ise İmam Yahya hareketiydi. Hicaz'da ise Osmanlı'nın merkezi gücünün yanı sıra II. Abdülhamid'e sadakatle bağlı olan Medine şeyhleri ve Mekke'de Osmanlı'ya bağlı bir hâlde mevcudiyetini sürdüren Mekke Emiri bulunmaktaydı. Mekke ve Cidde'deki şeyhler zaman zaman padişaha hürmetlerini göstermek için Yıldız Sarayı'nı ziyaret etmekteydi.³³⁹ Hicaz'daki yerel güçler, Yemen'deki durumun aksine merkezi idareye sadakatle bağlıydı.

Bütün bu farklılıklara rağmen 1890'ların başından itibaren Cidde merkezli olmak üzere silah kaçakçılığı faaliyetleri görülmektedir. Bu vakalardan en dikkat çeken Cidde'de gerçekleşmişti. 21 Eylül 1904 tarihinde Hicaz Vilâyeti, Çalatlî Kumpanyası tarafından Cidde'ye silah kaçırıldığını İstanbul'a bildirilmişti.³⁴⁰ Hicaz Valisi Ahmed Ratib Paşa, vakanın ardından iki gün sonra II. Abdülhamid'e, gerçekleşen kaçakçılık vakasını teferruatıyla izah etmişti.³⁴¹ Buna göre Çalatlî Kumpanyasının müdürü olan

³³⁸ BOA, BEO, nr:1089/81617, 15 Şevval 1315 / 9 Mart 1898. Akabe civarındaki şeyhlere dağıtılmak üzere defterler düzenlenmekteydi. Bu defterlerden kime ne kadar cins ve miktarda verilecek bakiyeler yazılıydı. Akabe civarındaki şeyhlere dağıtılan bu ihsan, sadece bir örnekti. II. Abdülhamid bölgedeki şeyhlerin ve aşiretlerin hoş tutulması için özen gösteren bir politika izlemekteydi.

³³⁹ BOA, DH.MKT, nr:2556/112, 5 Şaban 1319 / 17 Kasım 1901. 1901 Kasım ayının başlarında Mekke ve Cidde urbanının önde gelen isimleri padişahı ziyaret etmişti.

³⁴⁰ BOA, BEO, nr:2415/181060, 11 Receb 1322 / 21 Eylül 1904.

³⁴¹ BOA, Y.A.HUS, nr:478/101, 1.1, 13 Receb 1322 / 23 Eylül 1904.

İngiliz bir şahıs, daha önce Reji'nin Cidde müdürlüğü görevinde bulunmuş ve Reji'yi zarar uğrattığı gerekçesiyle işten kovulduktan sonra Hudeyde'de ticari faaliyetlerine devam etmişti. Nihayetinde bu kişi, sonraki yıllarda Cidde'ye silah kaçırma faaliyetlerine girişmişti. Bahsi geçen tüm bu bilgilerse Cidde Rus Konsolosu ve Cidde Kaymakamı'nın ihbarıyla öğrenilmişti.³⁴²

Başta basit bir silah kaçakçılığı olayı gibi görünmesine rağmen bu vaka bazı yönleriyle dikkate değerdir. Öncelikle verdiği istihbaratlarla Fransa-Cibuti-Yemen güzergâhını ortaya çıkarılmasında rol oynayan İngiltere'nin, kendi vatandaşı olan bu şahsın faaliyetlerinden haberdar olmama ihtimali çok düşük bir olasılıktı. Bu olasılığın yanı sıra İngiltere, Aden-Yemen doğrultusunda gerçekleşen silah kaçakçılığı faaliyetlerini de yalanlıyordu. İngiltere, bölgedeki tüccarlarını ve ona bağlı olan kişileri, her ne şekilde faaliyet gösterirse gösterecek koruma yoluna gitmişti. Bir İngiliz silah kaçakçısının, Rus Konsolosu tarafından ihbar edilmesiyle bölgedeki güçlerin zaman zaman nasıl bir çekişme içine girdiklerinin göstergesiydi. Bölgedeki güçlerin birbiriyle nüfûz mücadelesine girmesi, zikredilen örnekte olduğu gibi Osmanlı'nın lehine neden olan sonuçlara yol açabilmekteydi.

2.5.5 1908 Yılında Cibuti'de Silah Kaçakçılığını Anlatan Bir Hafiyeye Raporu

II. Abdülhamid'in hafiyeleriyle bir istihbarat ağı kurduğu bilinen bir gerçektir. Aynı yöntem, geçte olsa silah kaçakçılığı hususunda da bazı görevlendirmelere vesile olmuştur. Kaçak suretle Yemen sahillerine getirilen silahlar hakkında tahkikat yapmak üzere bölgenin lisanına aşına olan Ali Asaf Bey, 1905 yılında Cibuti'ye gönderilmişti. Ali Asaf Bey'in herhangi bir raporuna ulaşılmaya da böyle bir görevlendirmenin olduğu bilinmektedir.³⁴³ Cibuti'ye ikinci kez hafiyeye gönderilmesiyse 1908 yılında gerçekleşecekti. Hudeydeli Süleyman Abdülbari Efendi, silah kaçakçılığı hususunda tahkikat yapması için Aden, Cibuti ve Musavva'ya gönderilmişti.³⁴⁴ Üç şehre de uğrayan Abdülbari Efendi, Kızıldeniz'in batı sahillerinde silah ticareti merkezlerini ve yapılan ticareti ayrıntılarıyla raporunda anlatmıştı. Abdülbari Efendi'nin raporu şu şekilde başlamaktaydı:

“Aden'den Cibuti'ye geçtim, orada silah ve cephane mahzenlerinin mevcut olduğunu gördüm. Bu silah ve cephaneler Fransa'dan Marsilya'ya gönderilerek oradan da Mesajeri

³⁴² BOA, Y.A.HUS, nr:478/101, 1.1, 16 Receb 1322 / 26 Eylül 1904.

³⁴³ BOA, Y.A.RES, nr:133/9, 14 Cemaziyelahir 1323 / 16 Ağustos 1905.

³⁴⁴ BOA, DH.MKT, nr:2677/50, 1.2, 29 Ramazan 1326 / 25 Ekim 1908.

Kumpanyasının vapurları ile Cibuti'ye getirilmekteydi. Bu silahlar Cibuti'de bulunan Fransız tebaasından olan Geldah, Marniac ve Kevorkoff'ın marifetiyle satılmaktadır. Bu üç kişinin hanesi eski Cibuti şehri dâhilindedir. Cibuti'de Fransa'dan silah celp etmek isteyenlere mâni olunmuyor. Çünkü her silah yüz fişegiyle 5 frank vergiye tabiidir...''

Süleyman Abdülbari Efendi raporunun bu kısmında hemen hemen herkesçe bilinen bir güzergâhı o dönemde çok net bir şekilde tarif etmekteydi. Bunun yanı sıra Cibuti'de satılan her silah için Fransız idaresine 5 Frank vergi ödenmesi ilgi çekici bir bilgiydi. Böylelikle silah ticareti merkezi hâline gelen Cibuti'de, Fransızlar daima gelir getirecek bir vergi kalemi oluşturmuştu. Fransa'nın, silah ticareti üzerinden elde ettiği gelirinin yanında bir takım siyasi endişeleri de hesaba katıldığında, Afrika'ya yapılan silah ticaretine engel olmak için toplanan Brüksel Konferanslarında genel bir senedin imzalanmasına neden yanaşmadığı daha iyi bir şekilde anlaşılmaktadır.

Süleyman Abdülbari Efendi raporunun devamında satılan silahların markasından ve fiyatlarından şöyle bahsetmekteydi: '' Martini tüfekleri 35 Riyal ve Mauser tüfeği 100 fişegiyle beraber 50 Riyal, bir sandık Mauser fişegiye 70 Riyal'e satılıyordu.'' Genellikle Gras ve Mauser tüfeklerinin satıldığı yer olan Cibuti'de, İngiliz yapımı Martini Henry tüfeklerinin satılması da ilginç bir bilgiydi. Bu demek oluyor ki zamanla Martini tüfekleri de bölgeye getirilmeye başlanmıştı. Böylelikle Cibuti hemen hemen her tüfek markasının bulunduğu bir yer hâline dönüşmüştü.

Süleyman Abdülbari Efendi'nin raporunun son kısmıysa, silahların Cibuti'den Osmanlı topraklarına nasıl getirildiğine yönelikti. Süleyman Abdülbari Efendi, silahların satın alınması ve nakil işlemlerini kısaca şu şekilde anlatmıştı:

''Evvelce müşteri olanlar satın aldıkları silahları Afrika sahilleri ve Arabistan'dan başka istedikleri yere silah götürmek için imtiyaz alabilmişti. 6 sene evvel Cibuti'den Somali taraflarına silah ihracatı men edilmiş. Şimdi silah bayileri alınacak silahın cinsini, miktarını ve nereye ihraç edileceğini hükümetten ruhsat aldıktan sonra, silahı satın alan kişiye polis nezaretinde teslim etmekteydi... Zambuklarla Arabistan tarafından gelenlerin çoğunluğu silah ticaretiyle meşgul olup, limanda kaydı bulunmamaktaydı. Sabya (Asır) ahalisinden olan kişiler silahları zambuklara yükleyerek ithal etmekteydi. Silahları satın alanlar Sabya, Ebu Ariş, Gamid, Zeranik taraflarına silah sevki ve satın alımıyla meşgul olan kaçakçılar devriye vapurlarından gizli bir şekilde kaçarak vilâyete silah sokmaktaydı.'' ³⁴⁵

Abdülbari Efendi raporunun son kısmı bazı çıkarımlar da bulunmamızı sağlamaktadır. Cibuti ilk olarak, Fransızların İtalyan yayılcılığı önlemek amacıyla

³⁴⁵ BOA, DH.MKT, nr:2677/50, I.1. Abdülbari Efendi'nin raporu için bkz: Ek 8.

Habeşistan'a silah satmak için bir silah ticareti merkezi hâline getirilmişti. Lâkin değişen siyasi şartlar neticesinde, Cibuti'den satın alınan silahların yönü batıya değil, doğuya yani Osmanlı topraklarına yönelmişti. Zamanla değişen bu durum, Osmanlı Arap coğrafyasındaki devlet otoritesini sarsmakla kalmamış, yerel güçlerin mahallî idarelerini kuracak güce sahip olmalarını da sağlamıştır. Aynı zamanda Kızıldeniz'in batı sahillerinde sömürgeleri bulunan İtalya, Fransa ve İngiltere yaptıkları üçlü antlaşmalara Osmanlı İmparatorluğu'nu dâhil etmeyerek kaçak silah ticaretinin devam etmesine imkân sağlamışlardı. İşte tam da bu yüzden, Cibuti'de gerçekleşen silah ticaretinin yönü batı tarafından doğu sahillerine kaymıştı. Süleyman Abdülbari Efendi'nin raporunu değerlendiren Dâhiliye Nezareti, Cibuti'den Hicaz ve Yemen'e çok miktarda silah getirildiğine kanaat getirerek, konuyla ilgili Fransa hükümetiyle irtibata geçilmesini Hariciye Nezareti'ne bildirmişti.³⁴⁶ Bu istihbarat raporu, ilerleyen yıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nun silah kaçakçılığına karşı dış politikasını şekillendirmesine ve gösterdiği zafiyetlere karşı öz eleştiri yapmasına imkân sağlayacaktı.

2.5.6 II. Meşrutiyet Sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'nun Silah Kaçakçılığı Konusundaki Tutumu

II. Meşrutiyet sonrasında, Kızıldeniz üzerinden Osmanlı topraklarına yapılan silah kaçakçılığı vakalarında, bir azalma olmamakla beraber iktidar değişiminin hemen sonrasında önemli sayılacak bazı olaylar da yaşanmıştı. Meşrutiyetin ilân edilmesiyle birlikte II. Abdülhamid'in uzun yıllar boyunca kullandığı devlet kadrosunun neredeyse tamamı tasfiye edilmişti. Devletin üst düzey görevlerinde yaşanan kadro değişimi kısa süre içerisinde, kaçakçılığa yönelik farklı yorumların getirilmesine sebebiyet vermişti. Bu yorumlara, 1909 Şubat'ında Hariciye Nazırlığı'na getirilen Mehmed Rifat Paşa'nın görüşleri örnek olarak gösterilebilir. Mehmed Rifat Paşa, geçmişe yönelik bir eleştiri yaparak silah kaçakçılığının, bu raddeye ulaşmasına dair yorumlarda bulunmuştu. Paşa'ya göre, bölgedeki silah kaçakçılığının artmasındaki en büyük sebeplerden biri, 1890 yılında imzalanan Brüksel Senedi'ydi. Brüksel Senedi'ne göre, anlaşmayı imzalayan devletlerin Kızıldeniz'de devriye faaliyetlerinde bulunması, Osmanlı karasularının ihlal edilmesini sıradan bir hâle getirmişti. Silah kaçakçıları da yaratılan bu boşluk sayesinde, rahatça Osmanlı kıyılarına girip-çıkabilmekteydi.³⁴⁷ Gerçekten de

³⁴⁶ BOA, DH.MKT, nr:2677/50, 1.3, 24 Ramazan 1326 / 20 Ekim 1908.

³⁴⁷ BOA, BEO, nr:3617/271228, 1.2, 16 Safer 1327 / 9 Mart 1909.

Mehmed Rifat Paşa'nın ileri sürdüğü görüşünde doğruluk payı bulunmaktaydı. İtalya, Fransa ve İngiltere'ye bağlı savaş gemileri Kızıldeniz'de devriyede dolaşmaktaydı. Bu devriyeler, bazen iki devletin katılımıyla da gerçekleşmekteydi.³⁴⁸ Yemen'deki Osmanlı idaresi zaman zaman devriye faaliyetlerinden duyduğu rahatsızlığı Bâbiâli'ye bildirilmekteydi.³⁴⁹ Ancak mevcut statükonun bozulmaması için Osmanlı donanması, yabancı devletlerin donanmasına karşı bölgede boy gösteremedi.

Brüksel Senedi'ndeki bazı maddelerin silah kaçakçılarında avantaj sağladığı ortadaydı. Lâkin silah kaçakçılığına sebebiyet veren tek zafiyet, Osmanlı karasularının düzenli olarak ihlal edilmesi değildi. Kıyıların boş bırakılması problemi hâlâ devam etmekteydi. Yemen Vali ve Kumandanı olan Hasan Tahsin Paşa, Hudeyde'de ikamet eden Zeranik kabilesinin Cibuti'den silah sipariş ettiğini Dâhiliye Nezareti'ne bildirmişti. Hasan Tahsin Paşa, konuyla ilgili Fransız elçiliğine bir teşebbüste bulunulmasını da talep etmişti.³⁵⁰ Paşa'nın bu isteği, İstanbul'da bazı gelişmelere yol açmıştı. Dönemin Dâhiliye Nazırı Ferit Paşa, Cibuti'den Osmanlı topraklarına kaçırılan silahlara mâni olmak için Fransa ve Osmanlı hükümetleri arasında bir antlaşma imzalanmasının gerekliliğini dönemin sadrazamı olan Hüseyin Hilmi Paşa'ya belirtmişti.³⁵¹ Ortaya atılan bu fikir daha önce, Osmanlı makamları tarafından dile getirilmemişti.

Bahsi geçen öneri Hariciye Nezaretine de bildirilmişti.³⁵² Buna karşın dönemin Hariciye Nazırı Mehmed Rifat Paşa, silah ticaretine karşı yeniden toplanacak olan Brüksel Konferansı'nda, silah kaçakçılığı meselesinin müzakere edileceğini öne sürerek Fransa hükümeti nezdinde herhangi bir teşebbüs yapılmasına gerek duymamıştı.³⁵³ Hariciye Nazırının bu tutumu neticesinde, olası bir Fransa-Osmanlı antlaşmasının ön görüşmeleri dahi yapılamamıştı. Öneri aşamasında kalan bu fikirse, ilerleyen yıllarda da nihayete ulaşmayacaktı.

Afrika'ya yapılan silah ticaretine karşı 1909 yılının Aralık ayında yeniden toplanan Brüksel Konferansı'na, Osmanlı hükümetini temsilen gönderilen Petersburg Büyükelçiliği'nin maslahatgüzarı Ragıp Raif Bey, silah kaçakçılığı konusunda şu

³⁴⁸ BOA, DH.MKT, nr:512/27, 1.3, 17 Safer 1320 / 26 Mayıs 1902. 1902 Mayıs ayında Fransa – İtalya gemileri korsanlık ve insan kaçakçılığına karşı Kızıldeniz'de ortak şekilde devriye atmıştı.

³⁴⁹ BOA, BEO, nr:1993/144963, 11 Receb 1320 / 14 Ekim 1902. İngiliz Harbor isimli savaş gemisinin insan kaçakçılarının peşinde olduğunu bildirmesine rağmen Osmanlı'nın bölgedeki limanlarına uğrayarak egemenlik haklarını taciz etmekteydi. Bahsi geçen mesele kısa sürede Said Paşa'ya iletilmişti.

³⁵⁰ BOA, BEO, nr:3638/272777, 1.2, 5 Nisan 1325 / 18 Nisan 1909.

³⁵¹ BOA, BEO, nr:3638/272777, 1.3, 21 Mayıs 1325 / 3 Haziran 1909.

³⁵² BOA, BEO, nr:3638/272777, 16 Cemaziyülahır / 5 Temmuz 1909.

³⁵³ BOA, BEO, nr:3514/263509, 1.3, 17 Cemaziyülahır 1327 / 6 Temmuz 1909.

görüşlere sahipti: “Yemen’e yapılan silah ithalatının men edilmesi konferans haricinde bir itilaf-ı mahsusa antlaşmasıyla elde edilebilir.” Ragıp Raif Bey de silah kaçakçılığı meselesinin umumi bir sözleşmeyle değil de iki devlet arasında yapılacak olan antlaşma ile engelleneceği kanaatindeydi.³⁵⁴

Brüksel’de yeniden toplanan Afrika’ya yapılan silah ihracatı konulu konferansta, Hicaz, Yemen ve Basra bölgelerinin konferansın kapsamının dışında tutulmasından dolayı, mevcut sorunlar Osmanlı temsilcisi tarafından dile getirilememişti. Büyük devletlerin de görüş ayrılığı yaşaması nedeniyle, bir öncekinde olduğu gibi Brüksel Konferansı katılan devletler genel bir anlaşma metnine imza atmamışlardı. Konferansa katılan Ragıp Raif Bey, Bâbîâli’ye yazmış olduğu yazısında daha önce zikrettiği gibi silah ihracatı mevzusunun ikili anlaşmalarla çözüleceğini ve bunun için gayret gösterilmesinden bahsetmişti.³⁵⁵

Özet itibariyle II. Meşrutiyet’in ilânından sonra göreve gelen hükümetler, silah kaçakçılığına karşı önemli girişimlerde bulunmuştu. 24 Ağustos 1910 tarihinde silah kaçakçılığıyla ilgili ceza maddeleri, Ceza Kanunnamesine eklenmişti. Buna ilaveten Bâbîâli, Afrika’ya yapılan silah ticaretine karşı Brüksel’de yeniden tertip edilen konferansa da bir heyet göndermişti. Tüm bunlara rağmen gerek II. Abdülhamid döneminde gerekse II. Meşrutiyet döneminde, insan kaçakçılığına karşı sağlanan başarı, silah kaçakçılığı konusunda elde edilememişti. Bu durumun temel sebeplerinden biri, Osmanlı İmparatorluğu’nun silah kaçakçılığı hususunda uluslararası alanda sömürgeci devletlerle çıkar çatışması yaşamasıydı. Köle ticaretine ve bilahare insan kaçakçılığına engel olunması konusunda İngiltere ile beraber hareket eden Osmanlı İmparatorluğu’nun çabaları neticesinde, 1910 yılına gelindiğinde Afrika’dan Osmanlı topraklarına yapılan insan kaçakçılığı tükenme noktasına gelmişti. Buna karşın silah kaçakçılığı faaliyetleri 1890 yılından itibaren ivme kazanarak artmıştı. Silah kaçakçılığı meselesinde tıpkı insan kaçakçılığı konusunda olduğu gibi başka bir devletle birlikte hareket edilmemişti. Bu hususta Osmanlı İmparatorluğu’nun Fransa, İngiltere ve İtalya gibi ülkelerle bölgesel bazda yaşadığı problemlerin payı büyüktü. İngiltere ile hem Mısır hududunda hem de Aden-Yemen sınır hattında bazı problemler yaşanmaktaydı. İngiltere, Aden limanının hinterlandını genişletmek için Nevâhi-i Tis’a şeyhlerini himâyesi altına almıştı. Öte yandan yayılmacı politika izleyen İtalya, Kızıldeniz’de Osmanlı’ya karşı saldırgan bir

³⁵⁴ BOA, BEO, nr:2678/275792, 1.3, 8 Ağustos 1909.

³⁵⁵ BOA, BEO, nr:2678/275792, 3 Kânunuevvel 1325 / 16 Aralık 1909.

politika izliyordu. İtalyanlar, desteklediği Asîrli İdris aracılığıyla Osmanlı'nın bölgedeki gücünü zayıflatıyordu. Fransa içinse silah ticaretinden elde ettiği maddi kazanç önem taşımaktaydı. Aynı zamanda silah ticaretinin kesintiye uğraması maddi kayıptan ziyade, Fransa'nın Habeş politikasına zarar verecekti.

Tüm bu dış etkiler göz önüne alındığında, silah kaçakçılığı faaliyetleri 1890'lı yıllardan başlayarak 1910'lu yılların başına dek hız kazanarak devam etti. Bahsettiğimiz dış etkenlerin haricinde Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgede gösterdiği zafiyetler de kaçakçılığın artmasında büyük bir rol oynamıştı. Bir sonraki bölümümüzde bu konu detaylarıyla ele alınarak tartışılacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KIZILDENİZ'DE KAÇAKÇILIĞA SEBEBİYET VEREN ZAFİYETLER VE OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN ALDIĞI ÖNLEMLER NELERDİR?

3.1 Osmanlı İmparatorluğu'nun Kızıldeniz'de Gösterdiği Zafiyetler Nelerdi?

Kızıldeniz üzerinden Osmanlı topraklarına yapılan kaçakçılık faaliyetlerini 1890'lı yıllardan itibaren ele almaya başladığımızda, bu faaliyetlerin daha önce hiç olmadığı kadar çeşitlendiği ve arttığı görülmektedir. Elbette bu artışın gerçekleşmesinde daha önce de ele aldığımız gibi; Avrupalı devletlerin, Kızıldeniz'in batı sahillerinde sömürge idareleri kurmalarının payı büyüktü. Bu sayede Osmanlı İmparatorluğu'nun Hicaz ve Yemen Vilâyetlerinde yaşayan ahalinin muhatap alacağı yeni bir sınıf ortaya çıkmıştı. Bu sınıf, Kızıldeniz'in batı sahillerinde bulunan yabancı tüccarlardı. Hicaz ve Yemen ahali kısa süre içerisinde bu tüccarlarla irtibat kurmaya başladı. Öyle ki söz konusu irtibatın gerçekleşmesinin ardından Hicaz ve Yemen ahali, günlük hayatlarında kullandıkları ürünleri dahi, bu tüccarlardan temin eder oldu. Tuz, tömbeki ve tütün gibi ürünleri satın alabilmek için Fransız, İtalyan ve İngiliz tüccarlarla ticaret yapmaya başladılar. Elbette bu tüccarlarla, ticarî münasebet kuran kişiler, sadece bölge ahali değildi. Bölgedeki Osmanlı memurları da Yemen merkezli VII. Ordu'nun iaşesini temin edilebilmek için yabancı tüccarlarla ticaret yapmaktaydı.³⁵⁶

Yukarıda bahsedilen örneklerde görüldüğü gibi, yabancı tüccarlarla bölge ahalesinin münasebeti zaman içerisinde oluşmuştu. Kızıldeniz'in batı sahillerinden elde etmek istedikleri ürünleri alan kişi ya da kişiler bunu iki yolla Osmanlı topraklarına getirmekteydi. Birinci yol, yasal olarak ticaret yapan ve gümrük vergisi ödeyen tüccarlar üzerinden geliyordu. Bu tüccarlar getirdikleri ürünler için devlete vergi ödemekteydi. Cidde, Hudeyde gibi limanlarda bu husus için tesis edilmiş olan rüsumat idareleri bulunmaktaydı. İkinci yol, satın alınan ürünlerin gümrük denetimi olmayan Hicaz ve Yemen'in boş sahillerine çıkarılmasıydı. Bahsi geçen bu ikinci yol, kaçakçılıktan ibâretti. Bu işe girişen kaçakçılar, bazen yasal olmayan insan ve silah ticareti yaptıklarından dolayı limanları kullanmazdı. Lâkin tütün, tuz, tömbeki gibi ticareti serbest olan ürünleri Osmanlı topraklarına sokan kaçakçıların gayesi, gümrüklerden kaçarak malları alıcılara

³⁵⁶ BOA, BEO, nr:1643/123164, 1.3, 1 Ramazan 1318 / 23 Aralık 1900. Yedinci Ordu'nun ihtiyacı için Hudeyde'de bayisi bulunan bir İtalyan şirketinden pirinç erzakı satın alındı. Bahsi geçen belgede satın alınan erzakla ilgili şirkete ödenmesi gereken borcun 506 bin kuruş olduğu görülmektedir.

teslim etmekte. Kaçakçılar, gümrük vergisi ödemeyerek, daha fazla kâr elde etmeyi amaçlıyorlardı. Bu yüzden kısa süre içerisinde Kızıldeniz'in batı sahilleri ile Osmanlı sahilleri arasındaki bölge, kaçakçı zambuklarının cirit attığı bir yer hâline geldi.

Tüm bu bahsettiğimiz nedenler dışında, Kızıldeniz üzerinden Osmanlı topraklarına yapılan kaçakçılık faaliyetlerinin artmasının temel bir sebebi bulunmaktaydı. Sözü edilen bu temel sebep, Osmanlı İmparatorluğu'nun Hicaz ve Yemen sahillerinde askerî, idarî ve malî denetim kurumlarını tam olarak kuramaması ve işletmemesiydi. Yani, Hicaz ve Yemen sahillerinde tam bir denetimsizlik hâli hüküm sürmekteydi, âdeta bu sahiller boş bırakılmıştı. Bu denetimsizlik hâli, kısa vadede kaçakçılığa karşı bir takım zafiyetlerin oluşmasına sebebiyet vermişti. Devlet otoritesinin bölgede etkin bir biçimde var olmaması, kaçakçıların daha rahat hareket etmesini sağlamaktaydı. Bu bağlamda ele aldığımızda, Osmanlı İmparatorluğu'nun Hicaz ve Yemen'de gösterdiği zafiyetler neticesinde, kaçakçılık faaliyetleri ivme kazanarak artmıştı. Zafiyetleri ise tek bir boyutta değerlendirmek mümkün değildi. Bu sebeple Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgede sahip olduğu zafiyetler, aşağıda başlıklar hâlinde ele alınarak incelenecektir. Bir devletin bölgedeki otoritesi, oradaki idarî, askerî ve malî kurumlarının gücüyle doğru orantılı olduğundan dolayı, zafiyetlerin başlıkları bu doğrultuda belirlenmiştir. Aynı zamanda Hicaz ve Yemen Vilâyetlerinde gösterilen zafiyetler, ana konumuz olan insan ve silah kaçakçılığı bağlamında ele alınacaktır. Bahsi geçen zafiyetlerin yanında Osmanlı İmparatorluğu'nun, Kızıldeniz'de meydana gelen silah kaçakçılığı faaliyetlerine karşı bölgedeki devletlerle ortak bir şekilde hareket edememesi de ayrı bir başlık altında tartışılacaktır.

3.2 İdari Zafiyetler

Osmanlı İmparatorluğu'nun Hicaz ve Yemen'e yapılan kaçakçılık faaliyetlerini katî bir şekilde engellememesinin temel sebeplerinden biri, idarî açıdan gösterdiği zafiyetlerdi. Bir devletin bünyesinde bulunan vilâyetindeki otoritesi, o bölgede görev yapan yüksek dereceli memurlarının kabiliyeti ve nüfuzu sayesinde kendini gösterebilmekteydi. Aksi takdirde her alanda olduğu gibi vilâyet yönetiminde otorite eksikliği meydana gelirdi. Uzun vadede bu otorite eksikliği kronik bir hâle geldiğinde ise o vilâyette bir istikrarsızlık hâli vücut bulurdu. Vilâyetin en ücra köşesine kadar yayılan bu otoritesizliğin birçok sebebi bulunmaktaydı.

Kimi zaman vilâyet yapısındaki görev dağılımının işleyişi aksatması, kimi zaman da merkez-taşra uyumsuzluğunun yaşanması vilâyetlerde ortaya çıkan zafiyetin temelini oluşturmaktaydı. Bu duruma ilâveten, İstanbul'dan yahut vilâyet merkezinden gelen emirleri uygulayacak olan alt kademedeki memurların yetersizliği de zafiyeti arttıran faktörlerden biriydi. Sözü edilen yetersizlik, yalnızca memurların niteliğiyle alâkalı bir durum değildi. Bilhassa Hicaz ve Yemen'e tayin edilen memurların isteksizliği de büyük bir etkendi.

3.2.1 Vilâyet Yönetiminde Bir Problem: Valilik – Kumandanlık İkilemi

Tanzimat yenilikleri, idarî modernleşmenin yanı sıra pek çok alanda olduğu gibi, idarî mânâda da ikilik getirmiştir. Bu ikilik, vilâyetlerde hem vali hem de vilâyet kumandanının bulunmasıyla ilgiliydi. Mevcut sistemde, vilâyette idarî işlerden vali, askerî işlerden vilâyet kumandanı sorumluydu. Teoride uygulanması kolay gözükken sistem, pratikte bazı sorunların oluşmasına sebebiyet vermiştir. Askerî hareketliliğin fazlasıyla yaşandığı vilâyetlerde bu görev ayrımı, vilâyetlerin idaresine olumsuz yansımıştır. Özellikle isyanların sık olarak yaşandığı Yemen Vilâyeti'nde bu ikilik, hem görüş ayrılıklarının yaşanmasına hem de görev alanlarının çakışmasına sebep olmuştur.

Söz konusu duruma örnek verecek olursak 1895-1908 yılları arasında Hicaz Valiliği görevini yürüten Ahmed Ratib Paşa *vali kumandan* unvanıyla vilâyeti idare etmiştir.³⁵⁷ Ele aldığımız dönemde Hicaz Vilâyeti'nde ikilik problemi görülmemesine karşın Yemen Vilâyeti için aynı durum geçerli değildi. 1891-1898 yılları arasında Yemen Vilâyeti'nde, vali kumandan olarak görev yapan Ahmed Feyzi Paşa'dan sonra, sadece vali unvanıyla göreve getirilen Hüseyin Hilmi Paşa döneminde ciddî mânâda bu ikilik yaşanmıştır. 1898 tarihinde bir dizi reform yapması için Yemen'e gönderilen Hüseyin Hilmi Paşa'nın dört yıl süren Yemen valiliği döneminde, hem reformları uygulamaya çaba gösterdi hem de yetki çatışmasının gölgesinde görevini sürdürebildi.³⁵⁸ Hüseyin Hilmi Paşa valiliği sırasında, Yemen Vilâyet Kumandanı olan Müşir Abdullah Paşa ile birçok konuda fikir ayrılığı yaşadı. Bunlardan birinde Müşir Abdullah Paşa, Yemen isyanına katılan 400 kişiyi Trablusgarb'a sürgün etmek istemişti. Ancak Hüseyin Hilmi Paşa bu karara karşı çıktı. Yine Hüseyin Hilmi Paşa, Yemen ahalisine askerleri hoş

³⁵⁷ Auler Paşa, *Hicaz Demiryolu İnşa Edilirken –I*, Çev. Eşref Bengi Özbilen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s.17. Ahmed Ratib Paşa aynı zamanda 16. Piyade Tümeni (Hicaz Tümeni) kumandanıydı.

³⁵⁸ Yahya Yeşilyurt, "Hüseyin Hilmi Paşa'nın Yemen Valiliği ve Ona Yapılan Suikast", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*, sayı 34 (2015), s.271.

göstermek için Osmanlı subaylarına fes yerine, Yemen sarığı giydirmek istemesine de Abdullah Paşa buna muhalefet etti.³⁵⁹ Anlaşmazlık öyle bir raddeye gelmişti ki Bâbîâlî, Hüseyin Hilmi Paşa'yı uyarmak durumunda kalmıştı. 1 Haziran 1899 tarihinde Sadaret'ten Hüseyin Hilmi Paşa'ya gönderilen yazıda, Yemen'deki idarî işlerin aksamaması için kumandanlık ve valiliğin birbirlerinin işlerine müdahale etmemeleri talimatı verildi.³⁶⁰

İstanbul'dan gelen uyarı, problemin daha da derinleşmesine engel olamadı. Yemen'de vali-kumandan gerilimi öyle bir boyuta ulaşmıştı ki, 6 Haziran 1900 tarihinde Hüseyin Hilmi Paşa'ya karşı başarısız bir suikast girişimi yapıldı. Saldırıdan ağır yaralı olarak kurtulan Hüseyin Hilmi Paşa, konağının iyi korunmadığını gerekçe göstererek, suikast girişiminden Kumandan Abdullah Paşa'yı sorumlu tutmuştu.³⁶¹ Mevcut ikilik Hüseyin Hilmi Paşa'nın 1902 yılında valilikten alınmasına kadar devam etmişti.³⁶²

Görüldüğü gibi vilâyetlerdeki vali ve kumandanlık makamlarının farklı kişilere verilmesi vilâyetin idaresinde ikilik yaratmaktaydı. İkilik sorununa, çözüm olarak valilik ve kumandanlığın bir kişinin sorumluluğuna verilmesi en makul karardı. Rüştü Paşa da Yemen Vilâyeti'ndeki ikiliğe dikkat çekerek, sözü edilen çözüm önerisini şu şekilde ifade etmişti:

“Rumeli gibi mühim vilâyetlerin valilik ve kumandanlığı bir elde birleştiriliyor, sefaretlere askerlere veriliyor. Hâl böyleyken henüz tahrir girmemiş ve askerî takibattan kurtulmamış bir yerde bu müesseselerin birleştirilmesi elbette daha menfaatli olur.”³⁶³

Gerçekten de Rüştü Paşa'nın ifade ettiği gibi askerî hareketliliğin yoğun olarak yaşandığı vilâyetlerde valilik ve kumandanlığın birleştirilmesi faydalı bir uygulamaydı. Bu durum, zaman içerisinde Osmanlı memurları tarafından da tespit edilen bâriz bir probleme dönüşmüştü. Yemen'de Hüseyin Hilmi Paşa'dan sonra Yemen Valiliği ve Kumandanlığını yapan Abdullah Paşa döneminde, iki makam da onun uhdesine verilmişti. Genellikle vilâyetlere vali olarak atanan asker kökenli kişilere, iki yetki birlikte verilmekteydi. 1904 yılında Yemen Valiliği'ne getirilen Mehmed Tevfik Bey döneminde yine valilik ve kumandanlık yetkileri ikiye ayrılmıştı.³⁶⁴ Ancak bu dönemde İmam

³⁵⁹ Caesar E.Farah, *The Sultan's Yemen*, s.180.

³⁶⁰ Hüseyin Hilmi Paşa Evrakı (HHPE), nr:16/1029, 20 Mayıs 1315 / 1 Haziran 1899.

³⁶¹ Yahya Yeşilyurt, “Hüseyin Hilmi Paşa'nın Yemen Valiliği ve Ona Yapılan Suikast”, s.281.

³⁶² Mehmed Tevfik Biren, *Sultan II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Hatıraları*, s.383, 384. Mehmed Tevfik Bey, Hüseyin Hilmi Paşa'nın valilikten azledilerek, her iki makamın Müşir Abdullah Paşa'ya verilmesine karşı çıkmaktadır. Ona göre alınan kararın tam tersinin gerçekleşmesi daha uygundu. Tevfik Bey'in bu şekilde düşünmesinin gerekçesi ise Müşir Abdullah Paşa gibi kumandanlardan çok daha münasibinin bulunacağıydı.

³⁶³ Rüştü Paşa, *Yemen Hatırası*, s.99.

³⁶⁴ Hasan Muhiddin Paşa, *Ah O Yemen & 1904 İsyanı*, s.29.

Yahya'nın isyan ederek San'a şehrini ele geçirmesiyle, vali ve kumandanlık makamlarının farklı kişilere verilmesinin Yemen'in yönetimine yarar sağlamadığı açık bir biçimde görüldü. Bu yüzden Mehmed Tefvik Bey'in ardından, Yemen valisi olarak göreve getirilen Ahmed Feyzi Paşa döneminde (1905-08) ve Hasan Tahsin Paşa'nın valiliği döneminde (1908-10) bu makamların bir kişinin uhdesinde birleştirilmesine dikkat edilmişti.

3.2.2 Memurların İsteksizliği ve Görevlerini Kötüye Kullanmaları

Osmanlı otoritesinin idarî açıdan Yemen'de kendisini gösterememesinin tek sebebi valilik-kumandanlık ikilemi değildi. Hicaz ve Yemen'de görev alan Osmanlı memur ve subaylarının bazılarının görevlerini kötüye kullanmaları çok sık görülen bir durumdur. Osmanlı devlet mekanizmasında üst düzey memur ve subaylar, aileleriyle daha rahat bir hayat sürdürmek için merkezden çok uzakta olan bir vilâyette görev almaya sıcak bakmazlardı. En düşük rütbeli askerden, vilâyetin valisine kadar böyle bir durum söz konusuydu. Yemen çoğu kişinin nazarında âdeta bir sürgün bölgesiydi. Bu bakış açısını destekleyen birçok veri de bulunmaktaydı. Tefvik Bey'in 1905 yılında naklettiği polis kayıtlarına göre, Yemen Vilâyeti'nde toplam 15 memur ve asker sürgün olarak bulunmaktaydı. Bunlar bölgede görevlerine devam edebilmekteydi. Ancak bu kişilerin haricinde 3 kişi de kalebent cezasına çarptırılarak bir zindana kapatılmıştı.³⁶⁵ Gerçekten de Yemen Vilâyeti tıpkı Trablusgarb Vilâyeti gibi bir sürgün bölgesiydi ve tüm bunlar memurların ve askerlerin gözünde Yemen Vilâyeti'nin kötü bir şöhrete sahip olması için yeterli sebeplerdi. Yemen'in sahip olduğu kötü şöhret, bölgeye tayin edilen kişilere Yemen hakkında olumsuz bir önyargı getirmişti. 4 Temmuz 1904 tarihinde Yemen valisi olarak tayin edilen Mehmed Tefvik Bey, tayin kararına şöyle yorum getirmişti:

“Padişah beni zaten evvelce iki kere daha Yemen'e göndermek istemişti, lâkin iki defasında da kurtulmuşum. Bu sefer ise, kararın kat'i olduğu anlaşılmaqta idi.”³⁶⁶

Hattâ Mehmed Tefvik Bey, Yemen Valiliği'ne atanmasından dolayı Başkâtib Tahsin Paşa'ya şikâyetini belirterek, hiç olmazsa Trablusgarb'a atanmayı istemişti. Fakat isteği II. Abdülhamid tarafından kabul görmemişti. Tefvik Bey'in Yemen'e tayin edilmektense Trablusgarb'ı ehven-i şer olarak görmesi dikkate değer bir ayrıntıdır. Tefvik Bey'in, büyük bir isteksizlikle göreve başlaması valiliğine de yansımış ve yaklaşık bir yıl süren Yemen valiliği görevinden, yaşadığı başarısızlık neticesinde azledilmişti. Yemen'e

³⁶⁵ Mehmed Tefvik Biren, *Sultan II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Hatıraları*, s.381.

³⁶⁶ Mehmed Tefvik Biren, *Sultan II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Hatıraları*, s.301.

atanan memur ve askerlerin ön yargılı olması konusunda tek örnek gösterilecek kişi Mehmed Tevfik Bey değildi. II. Meşrutiyet sonrasında Yemen'e binbaşı olarak tayini çıkan Ahmet Nuri Bey de buna benzer bir tepkiyi vermişti.³⁶⁷ Yemen bölgesi, hem bürokrat hem de askerler için âdeta psikolojik bir eşikti. O eşik göreve bölgesine ulaşıldığında bazen geçiliyor, bazen de başarısızlıkla neticeleniyordu.

Aynı isteksizlik, Hicaz Vilâyeti valiliği için de söz konusuydu. Mart 1909'da Osman Fevzi Paşa, sonra da Ferid Paşa'ya Hicaz valiliği önerilmişti. Ancak iki isimden de olumsuz cevap alındı. Bilahare Kosova Valisi Hadi Paşa göreve atandı. Fakat bu karar da kâğıt üzerinde kaldı. Temmuz 1909'da Fuad Paşa bölgeye vali olarak gönderilmişti. Lâkin Fuad Paşa da valilik görevinde birkaç hafta kalabilmişti. Tüm bu olaylar sadece 5 ay içerisinde yaşanmıştı. Hicaz'a atanan valiler ya buldukları bölgedeki görevlerinde kalmak istiyor ya da atandıktan kısa süre sonra yerlerinin değiştirilmesini talep ediyordu.³⁶⁸

Osmanlı yönetimi bu durumun önüne geçmek için bazı önlemler almıştı. Meselâ Harbiye Mektebi'nden teğmen olarak çıkan subaylar, Yemen'e gittiklerinde iki derece terfi ile yüzbaşı rütbesine yükseltilirdi.³⁶⁹ Bazı teşviklerin olmasına rağmen Yemen ve Hicaz gibi merkezden uzak bölgelere genellikle İstanbul tarafından, merkezden uzakta tutulması düşünülen kişiler yahut pek de nitelikli olmayan memurlar atanırdı. Bu atamaya tabî tutulan memurlar ya mevcut görevlerinden azledilmek amacıyla yahut menfaat sağlamak için görevlerini kötüye kullanırdı.

Yukarıda bahsedilen memurların görevlerini kötüye kullanması özellikle Yemen Vilâyeti'nde çok sık görülen bir durumdu. Örneğin, 1892 yılında Hudeyde Mutasarrıfı Feyzi Paşa, yolsuzluğa bulaştığı için görevinden azledilmişti.³⁷⁰ Hattâ daha sonradan öğrenildiği kadarıyla Feyzi Paşa'nın, Zebîd'de bir şahsı döverek ölümüne sebebiyet verdiği de ortaya çıkmıştı.³⁷¹ Bu gibi örnekler çokça görüldüğü için Dâhiliye Nezareti, görevini kötüye kullanan yahut halkın gözünde kötü olarak tanınan memurların, eski görev bölgelerine tekrar tayin edilmemesi hususunda Yemen Vilâyeti'ni uyarmak

³⁶⁷ Ahmet Nuri Diriker, *Cephelerde Bir Ömür*, s.40. Ahmet Nuri Diriker, bir alaya memuriyeti çıktığını haber aldığı anda verdiği tepki şöyleydi: "Yemen olmasın da her yere gideriz."

³⁶⁸ Hasan Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar*, s.71.

³⁶⁹ Süleyman Şefik Paşa, *Hatıratım, Başıma Gelenler ve Gördüklerim*, Haz. Hümeysra Zerdecî, Arma Yayınları, İstanbul 2004, s.7.

³⁷⁰ BOA, DH.MKT, nr:2037/3, 11 Cemaziyelahir 1310 / 31 Aralık 1892.

³⁷¹ BOA, DH.MKT, nr:2054/7, 3 Şaban 1310 / 20 Şubat 1893.

durumunda kalmıştı.³⁷² Bölgedeki memurların suçları sadece şiddet yahut kötü şöhretten kaynaklanan faaliyetler değildi. Bazı memurlar kaçakçılık faaliyetlerine de bulaşmışlardı. Mesela, Yemen Vilâyeti'ne bağlı Kamaran Tahaffuzhanesinin muhasebecisi olan Tahir Efendi, kaçakçılıkla meşgul olmasından dolayı yargılanmıştı.³⁷³ Aynı zamanda Yemen'deki gümrük vergilerinden sorumlu olan vergi memurlarının da kaçak tömbekilerden kendilerine pay aldığı bilinmekteydi.³⁷⁴ Yolsuzluk faaliyetleri, çoğu zaman memurların görevlerinden azledilmesinden sonra açığa çıkardı. Hicaz'da 13 yıl boyunca vali-kumandanlık görevini yürüten Ahmed Ratib Paşa, 31 Mart Vakası'ndan sonra İstanbul'dan sürülünce evinden binlerce kilo gümüş çıkmıştı. Paşa bu gelirini, Hicaz'daki görev süresi boyunca aldığı rüşvetler sayesinde elde etmişti.³⁷⁵

Tüm bu nedenler dolayı II. Abdülhamid, Osmanlı Arap Vilâyetlerinde görevlendirilen memurların o bölgenin ahalisinden yetiştirilmesi amacıyla 1892 yılında Aşiret Mektebini kurmuştu. Ayrıca 1896'da Mülkiye'de, önde gelen Arap şeyhlerinin erkek çocuklarının okutulması için sınıflar açmıştı. Bu atılımların yapılmasındaki temel maksat, Arap ve yerli bir memur sınıfı yaratmaktı.³⁷⁶ Memleketinden İstanbul'a getirilen çocuklar, şehirdeki okullardan mezun edilerek, Osmanlı'nın Arap Vilâyetlerine memur olarak gönderilecekti. Böylelikle hem bölgedeki aşiretlerin İstanbul'a olan bağlılığı artacak hem de taşrada memur kalitesi arttırılabilecekti. Bu tip uygulamalarla uzun vadede mevcut duruma çözüm sağlanabilmesi planlanıyordu. Nitekim, 1903 yılında Aşiret Mektebi'nden mezun olarak Mülkiye Mektebi'nde eğitimini tamamlayan 7 Yemenli mezun, bağlı olduğu vilâyete atanmıştı.³⁷⁷ Yine aynı yıl içerisinde Yemen'den 83 çocuk eğitimi için İstanbul'a gönderilerek muhtelif okullara dağıtılmıştı. Üstelik çocuklardan 22'si Aşiret Mektebine, 12'si Kuleli Askeri Lisesi'ne yazılmıştı. 34 öğrencinin devletin nitelikli insan kaynağını yetiştiren askerî ve mülkî mekteplere gönderilmesi, uzun vadede devletin amaçladığı politikanın da bir göstergesiydi.³⁷⁸ Ancak bu faaliyetler de uzun yıllara yayılamadı. Aşiret Mektebi'nin kapatılmasının ardından İstanbul'a gelen öğrenci sayısında ciddi sayıda azalma meydana geldi. Netice itibariyle,

³⁷² BOA, DH.MKT, nr:2245/65, 21 Ramazan 1318 / 12 Ocak 1901. Dâhiliye Nezareti, Konfide Kaymakamı Ahmet Bey ve Luhayye Kaymakamı Hüseyin Ali Bey'in kötü bir şöhrete sahip olması nedeniyle bahsi geçen kişilerin tayinlerini doğru bulmamış ve bu kişilerin başka vilâyetlere de nakledilemeyeceğini Yemen Vilâyeti'ne bildirmişti.

³⁷³ BOA, DH.MKT, nr:2261/36, 19 Cemaziyelahir 1317 / 25 Ekim 1899.

³⁷⁴ BOA, BEO, 2177/163204, 2 Receb 1321 / 24 Eylül 1903.

³⁷⁵ Abdurrahman Şeref Efendi, *Son Vak'antivis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi*, Haz. Bayram Kodaman ve Mehmet Ali Ünal, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1996, s.138.

³⁷⁶ Hasan Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar*, s.59.

³⁷⁷ BOA, İ.DH, 1.3, 5 Şevval 1320 / 4 Ocak 1903.

³⁷⁸ BOA, İrade Maliye (İ.ML), nr:54/70, 14 Rebiülevvel 1321 / 1 Haziran 1903.

imparatorluğun bu alandaki politikaları uzun vadeye yayılmadan sonra erdiğinden ötürü, bahsedilen çözüm girişimleri tam mânâsıyla hayata geçirilemedi.

3.2.3 Merkez – Taşra Uyumsuzluğu

Yemen ve Hicaz Vilâyetlerindeki istikrarsızlık hâlinin diğer bir sebebiyse, belirli bir usûle bağlı olunmaksızın yapılan vali değişiklikleriydi. Ahmed Muhtar Paşa'nın Yemen Seferi'nden sonraki dönemi baz aldığımızda, 1872-1910 yılları arasında Yemen Vilâyeti'ne 17 kez vali ataması gerçekleşmişti. Hicaz Vilâyeti'nde de bahsi geçen yıllar içerisinde 17 vali görev yapmıştı.³⁷⁹ Oysa İngiliz kolonisi olan Aden'i ele aldığımızda 1872-1910 tarihleri arasında 10 valinin Aden'de görev yaptığı görülmektedir.³⁸⁰ Üstelik İstanbul'dan tayin edilen bir valinin, merkezden uzak olan Yemen ve Hicaz Vilâyetine ulaşarak, görevine başlamasının yaklaşık iki-üç ayı bulduğunu da göz önüne aldığımızda, Osmanlı valililerinin görev başındaki süreleri bir nebze daha kısalmaktadır.³⁸¹ Bunun yanında valiler görev bölgelerine ulaştıklarında, Bâbiâli ile Yıldız Sarayı arasındaki iktidar çatışmasıyla da uğraşmak zorunda kalacaktı.³⁸² II. Abdülhamid devrinde vilâyetlerin genel politikaları Yıldız Sarayı'ndan idare edilmesine rağmen, vilâyetler her hâlükârda Bâbiâli'ye bağlı olan nezaretlerle de ilişki kurmak durumundaydı. Hattâ valiler ve bazı memurlar, II. Abdülhamid devrinde oluşturulan Mabeyn Şifre Kâtipliği ile irtibat kurarak, problemlerini Bâbiâli'yi es geçerek doğrudan Yıldız Sarayı ile çözmeye çalışıyorlardı. İşte bu durum, vilâyetlerde yaşanan vali-kumandanlık ikileminde olduğu gibi vilâyetlere gelen emirler için de bir ikilik yaratmaktaydı.

Mevcut duruma ek olarak II. Meşrutiyet'in ilân edilmesi bölgeye yeni bir ikilik sorununu getirmişti. Bu da meşrutiyet yanlısı askerler ve saltanat yanlısı idarî memurların bölgede birbirlerine karşı mücadele etmesiydi. II. Abdülhamid'e sadakatle bağlı olan Hicaz Valisi Ahmed Ratib Paşa, meselenin büyüklüğünü idrak edemeyerek meşrutiyet yanlısı subaylara karşı âdeta savaş ilân etti. Mekke Şerifi Ali Paşa da Kanun-ı Esasi hakkında konuşanların kamçılanması hakkında emir vermişti.³⁸³ Yaşanan mücadele neticesinde hem Ahmet Ratib Paşa hem de onunla beraber hareket eden Mekke Şerifi Ali Paşa da görevinden azledildi.³⁸⁴ Hicaz'da gerçekleşen saltanatçı ve meşrutiyetçi kanat

³⁷⁹ Sinan Kunalp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922)*, İSİS, İstanbul 1999, s.32, 42.

³⁸⁰ R.J. Gavin, *Aden Under British Rule 1839-1967*, s.444.

³⁸¹ Mehmed Tevfik Biren, *Sultan II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Hatıraları*, s.301, 313, Mehmed Tevfik Bey, 4 Temmuz 1904 tarihinde Yemen Valiliği'ne atanmasına rağmen görev bölgesine 29 Ağustos'ta ulaşabilmişti.

³⁸² François Geogon, *Sultan Abdülhamid*, Çev. Ali Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul 2016, s.248.

³⁸³ Hasan Kayalı, *Jöntürkler ve Araplar*, s.73.

³⁸⁴ George Stitt, *Şerif Ali Haydar Paşa Anlatıyor*, s.104.

arasındaki nüfuz mücadelesi, uzun sürmese de bölgede geçici bir otoritesizlik hâlinin yaşanmasına sebebiyet vermişti.

3.3 Askerî ve Malî Zafiyetler

Kızıldeniz’de meydana gelen kaçakçılık vakalarına karşı mücadele eden başlıca unsur Osmanlı ordusuna bağlı birliklerdi. Her ne kadar 1890’lı yıllardan itibaren kaçakçılığa karşı hamleler yapılsa da, bunların büyük bir kısmı malî yetersizliklerden dolayı hayata geçirilemedi. Bu bağlamda bölgede ortaya çıkan askerî zafiyetlerin büyük kısmı, maddi yetersizlikten kaynaklandığı için her iki durumun birlikte ele alınması daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

Hicaz ve Yemen Vilayetlerinde bulunan askerî birlikler çok farklı sorunlarla karşılaşmıştı. Öncelikle askerlerin sağlığı için iâşe temini önemli bir meseleydi. Öte yandan Kızıldeniz’de faaliyet gösteren Osmanlı donanması, kaçakçıları takip edebilmek için kömüre ihtiyaç duymaktaydı. Sözü edilen hususlarda birtakım eksikliklerin yaşanması, Osmanlı yönetiminin kaçakçılıkla mücadelesinde enerji kaybetmesine sebebiyet veriyordu. Özellikle iâşe ve kömür temininde yaşanan problemler, Osmanlı İmparatorluğu’nun Kızıldeniz sahillerinde kaçakçılığa karşı etkin bir şekilde mücadele vermesini önemli ölçüde engellemişti.

3.3.1 Malî Yetersizliğin Bir Sonucu: Erzak ve Kömür Temini Sorunu

Malî yetersizlikler, Osmanlı yönetiminin Kızıldeniz’de elini kolunu bağlamaktaydı. Siyaseten bir adım atıldığında bazı emirler ve talepler malî kaynak bulunamadığından dolayı hayata geçirilemiyordu. Malî eksiklikler, devlet otoritesinin bölgede kendisini gösterememesi ve dolaylı olarak da kaçakçılıkla etkin bir şekilde mücadele edilememesine kadar birçok sonucu beraberinde getiriyordu.

Hicaz ve Yemen’de görev yapan Osmanlı askerlerinin, hayatlarını sağlıklı bir şekilde sürdürebilmesi için erzak temini mühim bir meseleydi. Merkezden uzak ve tarımsal üretimin çok az miktarda olduğu bu vilâyetlerde askerlerin beslenmesi, her daim problem teşkil etmekteydi. Miralay Rüştü Bey (Rüştü Paşa), Asîr’de görev yaparken askerinin ununun kalmadığını İstanbul’a rapor ediyordu.³⁸⁵ Lâkin yazılan bu raporlara, olumlu bir geri dönüş yapılamıyordu. İstanbul’dan, Hicaz ve Yemen’e erzak gönderilmesi mevzusu bahis dahi edilemezdi. Zira, dönemin şartlarında İstanbul’dan yollanan bir

³⁸⁵ BOA, Y.PRK.ASK, nr:154/101, 10 Ağustos 1315 / 22 Ağustos 1899.

erzakın o bölgeye bozulmadan ulaşması imkânsızdı. Bu yüzden, Yemen'deki Osmanlı birlikleri için gerekli olan gıdanın Hudeyde'deki tüccarlardan satın alınması fiyatı itibariyle de daha uygundu. Bölgede faaliyet gösteren kumpanyalar, Hindistan'dan ithal ettikleri pirinç ve unu iç pazarda satardı.³⁸⁶ Osmanlı ordusu da bölgede faaliyet gösteren tüccarlar vasıtasıyla erzak satın alarak iaşesini temin ederdi.³⁸⁷ Fakat, bütçe yetersizliğinden dolayı erzak alımı, bölgedeki yabancı kumpanyalara borçlanılarak gerçekleştirildi. Yani alışverişin devam edebilmesi için mevcut borçların ödenmesi gerekmektedir. Ödemelerin aksatılması bölgedeki askerleri açlığa terk etmek demektir. Ödemeler bazen çok geç bir tarihte gerçekleşirdi. Bu gibi durumlar Yemen'de oldukça sık karşılaşılan bir hâdiseydi. Meselâ İtalyan bir şirketin alacağı, alışverişin gerçekleşmesinden yaklaşık 4 ay sonra ödenebilmişti.³⁸⁸ Erzak yetersizliğinden dolayı askerî harekâtlarda ciddî asker kayıpları veriliyordu. Yemen'de görev yapan Hasan Muhiddin Paşa, açlıktan ölen askerlerin varlığından bahsederken, açlık nedeniyle hayatını kaybeden bir subayın olmadığına da dikkatleri çekmiştir.³⁸⁹ Erzak meselesi öylesine ciddî bir mevzu idi ki, Yemen'deki isyanı bastırmak amacıyla toplanan orduya erzak temin edebilmek için Yemen Kumandanı Tevfik Paşa, ahalinin evlerinde bulunan zahireyi toplatmak hususunda emir vermişti.³⁹⁰ Bu karar üzerine 1904 yılında Asîr'deki kabilelerden yarı cebri şekilde erzak temin edilmesi, Asîr isyanının başlamasına yol açmıştı.³⁹¹ Aynı gerekçeyle, 1910 yılında İmam Yahya'nın zahire kuyularına el konulmasının sonucunda, Zeydiler yeniden isyan etmişlerdi.³⁹² Erzak meselesi sadece ordunun kıtlık tehlikesiyle karşı karşıya kalmasına sebebiyet vermiyordu, aynı zamanda bölgedeki potansiyel isyan tehlikesini de tetiklemekteydi.

Asîr gibi kaçakçılığın yoğun olarak yaşandığı bir coğrafyada bu tip zafiyetlerin meydana gelmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun askerî gücünü bölgede daha kuvvetli kullanmasını engelleyen faktörlerden biriydi. Malî yetersizlik yalnızca kara ordusu konusunda Osmanlı yönetimini güç duruma düşürmüyordu, donanmanın durumunu da etkiliyordu. Kızıldeniz'de faaliyet gösteren Osmanlı donanmasının en büyük problemi, yeterli miktarda kömürün olmamasıydı. 4 Haziran 1899 tarihinde Hicaz Vilâyeti'nden, Dâhiliye Nezareti'ne bildirilen rapora göre, Süveyş Kanalı'ndan geçen silah yüklü

³⁸⁶ Süleyman Şefik Paşa, *Hatıratım, Başıma Gelenler ve Gördüklerim*, s.213.

³⁸⁷ BOA, BEO, nr:1643/123164, 1.3, 1 Ramazan 1318 / 23 Aralık 1900.

³⁸⁸ BOA, BEO, nr:1643/123164, 1.4, 14 Zilhicce 1318 / 4 Nisan 1901.

³⁸⁹ Hasan Muhiddin Paşa, *Ah O Yemen & 1904 İsyani*, s.59.

³⁹⁰ Mehmed Tevfik Biren, *Sultan II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Hatıraları*, s.328.

³⁹¹ Rüştü Paşa, *Yemen Hatırası*, s.132, 133.

³⁹² Mahmud Nedim Bey, *Yemen Ellerinde Otuz Yıl*, s.203.

gemilerin, Osmanlı sahillerine silahları çıkarmaması için tedbir alınması gerektiği belirtilirken, Cidde ve Hudeyde limanlarındaki korvetlerin kömürsüzlükten hareket edemediğini de İstanbul'a bildirmişti.³⁹³ Yani bazen gerekli olan istihbarat bilgisi gerek yurtiçi gerekse yurtdışındaki kanallar vasıtasıyla temin edilse de kömürün olmamasından dolayı kaçakçılara karşı harekete geçilemiyordu.

Kızıldeniz'deki Osmanlı donanması için kömür temin edilmesi maliyetli bir işti. Evvelâ Kızıldeniz'deki donanmanın kömür ihtiyacı karşılanması için belirli vilâyetlere bir miktar para gönderilmekteydi.³⁹⁴ Vilâyetler kendilerine ayrılan bütçe ile kömürleri temin ediyordu. Bilâhare vilâyetlerden toplanan kömürler, birkaç gemiyle birlikte bölgeye gönderiliyordu. Tam da bu noktada, taşıma maliyeti devreye girmektedir. İstanbul ve Beyrut limanından hareket eden gemiler, Süveyş Kanalı'nı kullanmak için geçiş ücreti ödemekteydi.³⁹⁵ Kanal geçiş ücreti, basit bir konu gibi görünsede bazen bu konuda da birtakım problemler yaşanmıştı.³⁹⁶ Çünkü Kanal Şirketi, kanaldan geçen gemilerden ton üzerinden ücret almaktaydı. Buna ilâveten geminin taşıdığı her adam başına 10 Frank geçiş vergisi de tahsil edilmekteydi.³⁹⁷ Bölgeye yapılan bir kömür nakliyatının maliyetini ele alırsak, 1895 yılında Hudeyde ve Kamaran'a getirilen toplam 5 buçuk ton maden kömürü için 18 bin kuruş taşıma masrafı ödenmişti.³⁹⁸ Yani kömürün vilâyetler tarafından temin edilme süresini, işin toplam maliyetini ve çok az miktarda kömürün bölgeye gönderildiğini değerlendirirsek, Osmanlı Devleti'nin lojistik olarak büyük bir organizasyon eksikliğinin olduğu çok açıktır. Bu durum sadece Kızıldeniz coğrafyasıyla sınırlı bir mesele değildi, Osmanlı Arap Vilâyetlerinin tümünde görülen lojistik eksikliğinin bir parçasıydı. Bu gerekçeden dolayı kömür temini mevzusunu, tek başına malî nedenlerle açıklamak da mümkün değildir.

Malî yetersizlik nedeniyle yalnızca erzak ve kömür temininde sıkıntı yaşanmıyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun ihtiyacı olan liman, kışla ve hastane gibi temel yapıların teşkilinde de büyük sıkıntılar yaşanıyordu. 1899 yılına gelindiğinde

³⁹³ BOA, DH.ŞFR, nr:236/94, 23 Mayıs 1315 / 4 Haziran 1899.

³⁹⁴ DTA, Muhasebe Defter ve Evrak Fonu (MUH), nr:1901b/33, 6 Teşrinisani 1318 / 19 Kasım 1902. Kömür temin edilmesi amacıyla, Akdeniz Adaları'na ve Basra'ya 100'er bin, Beyrut ve Yanya'ya 50'er bin, ve son olarak Trabzon'a 70 bin kuruş gönderildi.

³⁹⁵ DTA, MKT, nr:881/38, 23 Rebiülevvel 1312/ 24 Eylül 1894.

³⁹⁶ Mehmed Tevfik Biren, *Sultan II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Hatıraları*, s.305-309. Meselâ Tefvik Bey, Yemen Valiliği'ne atandıktan sonra görev bölgesine ulaşmak için İstanbul'dan gemiyle yol çıkarılmıştı. Ancak kanal geçiş ücreti ve kömür parası kendisine sağlanmadığından ötürü 5 Ağustos 1904 tarihinden, 19 Ağustos'a kadar Port Said'de beklemek zorunda kalmıştı.

³⁹⁷ Süleyman Şefik Paşa, *Hatıratım, Başıma Gelenler ve Gördüklerim*, s.15.

³⁹⁸ DTA, MUH, nr:1483/12, 29 Nisan 1311 / 11 Mayıs 1895. Taşıma masrafları Hudeyde Gümrük gelirleri tarafından karşılanmıştı.

Hudeyde’de modern anlamda bir iskele ve liman bulunmamaktaydı. Kıyıya yaklaşan gemiler, ufak tekneler vasıtasıyla getirdikleri malları kıyıya çıkarabiliyordu. Bu yüzden Hudeyde’ye modern bir liman yapılabilmesi için belediye gelirleri karşılığında faizle Osmanlı Bankası’ndan borç alındı. Limanın inşası için de Fransız bir mühendis görevlendirildi.³⁹⁹ Limanın inşaatı devam ederken Yemen Vilâyeti, masrafları ödeyemediğini ve gerekli kaynağın sağlanabilmesi için borç alınması gerektiğini Bâbîâli’ye yazmıştı.⁴⁰⁰ Maliye Nezareti tarafından değerlendirilen konu hakkında Yemen Vilâyeti’ne olumsuz bir cevap verilmişti.⁴⁰¹ Böylelikle Hudeyde limanının inşası, malî nedenlerden dolayı yavaşlayarak uzun yıllar sonra tamamlanabilmişti.

Aynı maddi yetersizlik, askerî konularda da karşılaşılan bir problemdi. Asîr sahilllerinde kaçakçılığa karşı mücadele verilmesi amacıyla, inşa edilmesi planlanan kışlalar da yeterli kaynak ayrılmadığı için inşa edilememişti.⁴⁰² Askerler adına diğer önemli bir noktaysa, askerî harekâtın oldukça sık yaşandığı bu bölgelerde hastaneye duyulan ihtiyaçtı. Askeri operasyonlarda yahut kaçakçılık meşgul olan kabilelerle çatışmaya girildiğinde birçok asker yaralanmaktaydı. Oysa ne Hicaz’da ne de Yemen’de yeterli sayıda hastane ve doktor bulunmamaktaydı. Olanlar da yeterli gelmemekteydi. Çünkü Hicaz ve Yemen’de bulunan Osmanlı askerlerinin sayısı oldukça fazlaydı. Ayrıca hac dönemlerinde salgın hastalıkların⁴⁰³ Hicaz Vilâyeti’nde çok sık görülmesi, hastanelere duyulan gereksinimi bir kat daha arttırıyordu.⁴⁰⁴ Var olan hastanelerde de kaliteli bir tedavi verilememekteydi. Buna delil olarak gösterilecek en büyük örnek ise istatistiki verilerdi. Hicaz ve Yemen’de bulunan hastanelerdeki ölüm oranları, Osmanlı İmparatorluğu’nun diğer idarî birimlerine kıyasla en yüksek ölüm yüzdeleriydi. Bu veriler bölgede hem isyanlarla hem de kaçakçılarla mücadele eden Osmanlı ordusu için büyük bir dezavantaj yaratmaktaydı.

³⁹⁹ BOA, DH.MKT, nr:2205/37, 9 Muharrem 1317 / 20 Mayıs 1899.

⁴⁰⁰ BOA, BEO, nr:1572/117832, 1.1, 3 Receb 1318 / 27 Ekim 1900.

⁴⁰¹ BOA, BEO, nr:1572/117832, 1.2, 5 Receb 1318 / 29 Ekim 1900.

⁴⁰² BOA, BEO, nr:1497/112226, 6 Safer 1318 / 17 Haziran 1900.

⁴⁰³ Hac döneminde yaşayan salgın hastalıklar ve buna yönelik alınan önlemler için bkz: Gülden Sarıyıldız, *Hicaz Karantina Teşkilâtı (1865-1914)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1996.

⁴⁰⁴ BOA, Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi (A.).MKT.MHM), nr:574/12, 1.1, 11 Muharrem 1315 / 12 Haziran 1897. Hac ayından hemen sonra Cidde’de bir günde 18 kişi hayatını kaybetmişti. Bunların altısının ölüm nedeni ise vebaydı. Hac döneminden sonra hem Hicaz’da hem de Yemen’de salgın hastalıklar görülmüyordu. Bu durum her yıl görülen bir hâdiseydi.

TABLO 3.1: Tevfik Güran'ın araştırmasına göre, 1897 yılında Hicaz ve Yemen'de bulunan hastane ve burada görev alan doktor-görevli sayıları:⁴⁰⁵

1897	Hastane Sayısı	Doktor ve Cerrah	Toplam Görevli Sayısı
Yemen Vilâyeti	1	4	22
Hicaz Vilâyeti	1	3	14

TABLO 3.2: 1897 yılında Hicaz ve Yemen'deki hastanelerde tedavi gören hastaların ve burada tedavi görüp de hayatını kaybeden kişilere dair istatistiki veriler:⁴⁰⁶

1897	Hasta Sayısı	Ölüm Sayısı	Ölüm Oranı
Yemen Vilâyeti	764	290	%38.0
Hicaz Vilâyeti	85	24	%28.2

3.3.2 Kızıldeniz'de Görev Yapan Osmanlı Donanmasının Etkin Olamaması

Kızıldeniz'de görev yapan Osmanlı donanması, 1890 yılında 3 korvet, 1 gambot ve 1 vapur olmak üzere toplam 5 gemiden ibâretti. 1902 yılına gelindiğinde ise 3 korvet, 3 istimbot ve 5 vapurdan teşkil edilen 11 parçadan oluşan bir donanma Kızıldeniz'de faaliyet göstermekteydi.⁴⁰⁷ Osmanlı donanmasına ait gemilerin Kızıldeniz'deki sayıları nicelik olarak artmasına karşın, bu durum donanmanın niteliğine yansımada. Gemilerin hareket edebilmesi için gerekli olan kömür miktarının eksikliğinin dışında gemilerin bazıları teknik bakımları yapılmadığı için hareket edemeyecek durumdaydı. Ayrıca bu gemilerde görevli teknik personelin de yetersiz olduğu aşikârdı.

1899 yılında dönemin Yemen Valisi Hüseyin Hilmi Paşa doğrudan Yıldız Sarayı ile irtibata geçerek, Yemen'deki donanmanın yetersiz durumda olduğunu belirtmişti.⁴⁰⁸ Bunun üzerine kısa süre içerisinde Hudeyde Komodorluğu'na bağlı gemilerin sayısı artırılmıştı. Lâkin bu sayısal artış, Kızıldeniz'deki Osmanlı donanmasının daha etkin olacağı anlamına gelmiyordu. 1902 yılında Hudeyde Komodorluğu'nda görevli olan Ferik Hâdi Paşa'nın raporuna göre, Kızıldeniz'de faaliyet gösteren Nurulbahr

⁴⁰⁵ Tevfik Güran, *Resmi İstatistiklere Göre Osmanlı Toplum ve Ekonomisi*, s.78.

⁴⁰⁶ Tevfik Güran, *Resmi İstatistiklere Göre Osmanlı Toplum ve Ekonomisi*, s.80, 81.

⁴⁰⁷ Mehmet Korkmaz, *XX. Yüzyıl Başlarında Kızıldeniz'de Osmanlı Denizcilik Faaliyetleri*, s.194-198. Belirtilen sayfalarda, Osmanlı donanmasına bağlı olarak Kızıldeniz'de görev yapan gemiler 1867-1914 tarihleri aralığında listelenmiştir.

⁴⁰⁸ HHPE, nr:16/1027, 4 Teşrinievvel 1315 / 16 Ekim 1899.

Vapuru'nun tamirata muhtaç olduğu; Ziver-i Derya Vapuru'nun kızağa çıkarılması gerektiği ve Üsküdar Korveti'nin de hareket edemediği için karakol gemisine dönüştürüldüğü ifade ediliyordu. Sadece Mekke ve Galata İstimbotlarının seyrüsefere uygun olduğu belirtiliyordu.⁴⁰⁹ Yine rapora göre istimbotların saatte 7 mil (11.2km) hıza sahip olduğu da göz önüne alınırsa, bu gemilerin de kaçakçı takibinde pek de bir işe yaramayacağı aşikârdı. Kaçakçı zambukları hem bir zırha sahip olmadıkları hem de daha az yükü içinde bulundurmasının sağladığı avantajla, kolaylıkla yavaş hızdaki gemilerin takibinden kurtulmaktaydı. Bu yüzden, mevcut gemilerle Osmanlı sahillerinin korunamayacağı ve kaçakçı takibine çıkılamayacağı ortadaydı. İlerleyen yıllarda Yemen Vilâyeti'nden, Bâbiâli'ye yazılan bir mâruzata göre mevcut hâl şu şekilde ifade edilmişti:

“Yemen sahillerinin muhafazası ve silah kaçakçılığına engel olmak için görevlendirilen vapurlar için senede 1.800 kuruş harcandığı hâlde, sürat ve silah noksanlığı sebebiyle bunlardan istifade edilememektedir. Kaçakçılık devam etmekte ve bunun vilâyetin asayişini tehdit eden etkileri günden günde artmaktadır.”⁴¹⁰

Bu duruma karşı dönemin Yemen Valisi Tevfik Bey, silah kaçakçılığına karşı koyabilmek için donanmanın güçlenmesini talep etsede olumsuz malî koşullardan dolayı bu talep karşılık bulamadı.⁴¹¹ Yukarıda bahsedildiği gibi Kızıldeniz'deki Osmanlı donanmasının kaçakçılara karşı etkin bir şekilde kullanılamaması Yemen Vilâyeti'nin asayişini de dolaylı olarak etkilemekteydi. Hicaz Vilâyeti'nde de durum aynı şekildeydi. 1904 yılına gelindiğinde, Hicaz sahillerini koruyacak sağlam bir vapur bulunmadığından dolayı silah kaçakçılığı karşısında zor durumda kalındı.⁴¹² Hicaz Valisi Ahmed Ratib Paşa, 12 Haziran 1905 tarihinde Dâhiliye Nezaretine gönderdiği yazısında, bölgedeki Osmanlı donanmasının içinde bulunduğu olumsuz hâli gözler önüne sermekteydi. Paşa'nın ifadesiyle:

“Yemen sahillerini gözetlemeye uygun bir vapur bile mevcut olmadığından ve bir tane kömür dahi bulunmadığından dolayı korsanlık ve kaçakçılığa çare bulunamıyor.”⁴¹³

Yemen sahillerinde kaçakçılara karşı gösterilen zafiyet, Hicaz bölgesini de aynı derecede etkilemekteydi. Yine aynı yazıda Ahmed Ratib Paşa, Yemen ve Hicaz Vilâyetlerinde bulunan korvet ve gambotların işe yaramaz olması sebebiyle sahillerin muhafazası maksadıyla vapur ve kömür de talep ediyordu. Hicaz ve Yemen valileri

⁴⁰⁹ BOA, BEO, nr:1979/148370, 1.4, 7 Teşrinisani 1318 / 20 Kasım 1902.

⁴¹⁰ BOA, BEO, nr:2345/175814, 1.1, 20 Rebiyülevvel 1322 / 4 Haziran 1904.

⁴¹¹ BOA, DH.MKT, nr:802/31, 1.8, 20 Kânunuevvel 1321 / 2 Ocak 1906.

⁴¹² BOA, DH.ŞFR, nr:319/65, 17 Temmuz 1319 / 30 Temmuz 1903.

⁴¹³ BOA, DH.MKT, nr:967/62, 8 Rebiyülahir 1323/ 12 Haziran 1905.

mütemadiyen bu gibi taleplerde bulunuyordu. Ama çoğu zaman talepler, nezaretlerin nezdinde rağbet görmüyordu. Şüphesiz ki bu durumun oluşmasında Osmanlı Devleti'nin malî yetersizliği de büyük bir etkendi. Serasker Rıza Paşa hatıratında, askerî bütçeye ayrılan payın 7.5 milyon kuruş olmasına karşın, 5.5 milyon kuruşun bütçeye girdiğini ifade ediyordu.⁴¹⁴

Sadece Hicaz ve Yemen Valileri, Kızıldeniz'deki donanmanın yetersiz olduğunu dile getirmiyordu. Bahriye Nezareti de Kızıldeniz'deki durumun farkındaydı ve Sadareti'nde bu konuda harekete geçmesi için zaman zaman telkinde bulunuyordu.⁴¹⁵ Tüm bu girişimlere rağmen, ilerleyen yıllarda da gemilerin büyük kısmının kullanılamaz hâlde olması ve kömürsüzlük sorunu artarak devam etti. 1908 yılında Yemen Vilâyeti'nden, İstanbul'a rapor edilen gelişmelere göre; Süveyş'e tamire yollanan iki gemi bir senedir geri dönmemişti ve elde olan vapurlar da kullanılamaz hâldeydi.⁴¹⁶ Yani yıllar ilerledikçe Kızıldeniz'deki Osmanlı donanması adına her şey daha da kötüye gitmişti. Son olarak 3 Aralık 1908 tarihinde, Yemen Vilâyeti'nden Bahriye Nezareti'ne gönderilen yazıda, vapur talep edilirken ciddî bir durum tespiti de yapılmaktaydı.

“Bugün, Rüzgâr Vapuru'ndan başka bir vapur olmayıp bunun dahi sakat ve seyrüsefere uygun olmadığından, sahillerin lâyıkıyla güvenliğinin sağlanması ve silah kaçakçılığına mâni olunabilmesi için birkaç sürat vapurunun gönderilmesi gerekmektedir.”⁴¹⁷

Netice itibariyle Kızıldeniz'de bulunan Osmanlı gemileri, teknik bakımlarının tam anlamıyla yapılmaması sebebiyle kullanılamaz hâle gelmişti. Seyrüsefere uygun gemiler de lojistik destek alamayarak kömür ihtiyacını karşılayamadığından dolayı, kaçakçılara karşı etkin bir mücadele sergileyememiştir. Kömürsüzlük problemi, bir dönemle sınırlı kalmayıp ilerleyen yıllarda da yaşanan müzmin bir sorun haline gelmiştir.⁴¹⁸ Bu durum Osmanlı sahillerini diğer devletlerin ve kaçakçıların yaratacağı tehlikeye karşı savunmasız bırakmıştı. Kıyıların savunmasız kalmasıyla, Hicaz ve Yemen'e yapılan silah kaçakçılığının önüne geçilememiştir. Bununla bağlantılı olarak her iki vilâyetin asayişinde ciddî problemler yaşanmıştı. Zira, vilâyetlerin dört bir yanına ulaşan kaçak silahlar

⁴¹⁴ Rıza Paşa, *Hülasa-i Hatırat*, İstanbul: 1325, s.30. Aynı eserin ekler bölümünde 1891-1904 yılına kadar olan askerî bütçeler verilmiştir. 1891 yılında 5.06 milyon kuruş askerî bütçeye aktarılırken, 1904 yılında bu miktar 5.93 milyon kuruştur. Yani 13 yıl içerisinde Osmanlı İmparatorluğu'nun ayırdığı bütçe çok kısıtlı bir miktarda kalmış ve bilhassa merkezden uzak vilâyetlerin asayişinde büyük sıkıntılar yaşanmıştır.

⁴¹⁵ DTA, Daireler, nr:37/10, 6 Safer 1326 / 10 Mart 1908.

⁴¹⁶ BOA, DH.MKT, nr:2642/90, 6 Şevval 1326 / 1 Kasım 1908. Rüzgâr Vapuru'nun altı ay içerisinde yalnızca iki defa Konfide'ye gidebildiği de ifade edilmiştir.

⁴¹⁷ BOA, DH.MKT, nr:2706/40, I.2, 20 Teşrinisani 1324 / 3 Aralık 1908.

⁴¹⁸ DTA, Daireler, nr:37/21, 4 Nisan 1327 / 17 Nisan 1911. Yemen sahillerinin birçok yerine silah ve cephane çıkarılmakta olduğu ve gambotların kömürsüzlük yüzünden hareket edemediği Bahr-ı Ahmer Komodorluğu tarafından Bahriye Nezareti'ne bildirilmiştir.

sayesinde bölgedeki kabileler, hâkimiyet alanlarını genişletebilmek amacıyla birbirlerine karşı savaşıyordu. Hattâ kabileler zaman zaman dinî önderlerin himayesi altında Osmanlı İmparatorluğu'na isyan etmekten de geri kalmıyordu. İşte tüm bu etkileşim sonucunda, Hicaz ve Yemen Vilâyetlerindeki devlet otoritesi derinden sarsılmıştı.

3.4 Diplomatik ve Siyasi Bir Zafiyet: Kızıldeniz'deki Kaçakçılığa Karşı Bölgedeki Devletlerle Ortak Hareket Edilememesi

1890 yılında İtalya'nın, Kızıldeniz'in batı sahillerinde egemenliğini tesis etmesiyle birlikte Osmanlı İmparatorluğu, İngiltere ve Fransa'nın ardından İtalya ile Kızıldeniz'de komşu olmuştu. Bu durum Kızıldeniz'i birçok devletin ortak olarak kullandığı bir deniz hâline getirdi. Yani ortaya çıkan mevcut problemler bir devletin tek başına halledebileceği türden değildi. İngiltere, İtalya ve Fransa aralarında çıkan problemleri yaptıkları anlaşmalarla çözüme kavuşturmaktaydı.⁴¹⁹ Meselâ İngiltere ve İtalya, Aden Körfezi'ndeki nüfûz bölgelerini tayin etmek maksadıyla 1894 yılında bir antlaşma imzalamıştı. Yine 1899 yılında, Mısır Hıdivliği ile İtalya egemenliğinde olan Eritre arasındaki hududu belirlemek için İngiltere'nin de taraf olduğu bir antlaşma yapıldı.⁴²⁰ Bölgedeki problemleri ikili antlaşmalarla çözen devletler, sadece İtalya ve İngiltere değildi. Fransa da bölgedeki devletlerle anlaşma yapma yolunda bir dış politika izliyordu. Bu doğrultuda 1900 yılında, Fransa ve İtalya arasında Kızıldeniz'deki adaların paylaşımı konusunda bir anlaşma imzalandı.⁴²¹ Kızıldeniz coğrafyasındaki devletler, aralarındaki gerginliğin yükseldiği dönemlerde bile yapılan ikili antlaşmalarla mevcut sorunlarını çözüme kavuşturuyordu. Öyle ki İngiltere ve Fransa 1898 yılında meydana gelen Faşoda Krizi'nden⁴²² sonra bu yöntemi takip ederek, olası bir savaş hâlinin önüne geçmeyi başarmıştı.⁴²³

İngiltere, Fransa ve İtalya'nın arasındaki diplomatik ilişkiler yoğun bir şekilde sürerken, Osmanlı İmparatorluğu mevcut sorunları çözüme kavuşturmak maksadıyla,

⁴¹⁹ BOA, Yıldız Başkıtâbet Dairesi Evrakı (Y.PRK.BŞK), nr:36/63, 1.1, 7 Zilhicce 1311 / 11 Haziran 1894.

⁴²⁰ BOA, Y.MTV, nr:194/110, 1.1, 19 Eylül 1315 / 1 Ekim 1899.

⁴²¹ BOA, HR.SYS, nr:994/131, 31 Ocak 1900.

⁴²² Abdurrahman Çaycı, *Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911)*, s.93. Sudan'da meydana gelen Mehdi İsyanını bir fırsata dönüştürmek isteyen Fransa, Yukarı Nil Havza'sına yönelerek hâkimiyet sahasını genişletmeyi planlamaktaydı. Bu amaçla Fransa, 10 Temmuz 1898 tarihinde Güney Sudan'ın Faşoda şehrini ele geçirdi. İngiliz ordusu, Sudan'daki Mehdi isyanını bastırdıktan sonra Faşoda'ya doğru ilerledi ve böylelikle iki ordu 18 Eylül 1898 tarihinde Faşoda'da karşılaşmış oldu. Savaşın eşiğine gelen iki ülke diplomatik girişimler neticesinde anlaşma yoluna gitti. 3 Kasım 1898 tarihinde Fransa, Faşoda'dan çekildi. 21 Mart 1899 tarihinde İngiltere ve Fransa arasında yapılan antlaşma sonucunda Fransa, Yukarı Nil havzası üzerindeki iddialarından vazgeçti. İki devlet arasındaki husumete sebebiyet veren Faşoda şehrinin ismi de Kodak olarak değiştirildi.

⁴²³ Mekki Shibeika, *British Policy In The Sudan (1882-1902)*, s.391-403.

ikili antlaşmalar yapmak konusunda pek bir varlık gösterememişti. Oysaki Osmanlı İmparatorluğu'nun, Kızıldeniz coğrafyasındaki devletlerle çeşitli sorunları bulunmaktaydı. Örneğin, İngiltere ile Nevâhi-i Tis'a bölgesinde ciddi bir nüfûz sahası sorunu yaşanmaktaydı. İngiltere'nin ileriye dönük politikaları çerçevesinde hudutlarda hareketli olması 1901 yılında iki devlet arasında yaşanacak bir çatışmaya neden oldu.⁴²⁴ 27 Haziran 1901 tarihinde bölgedeki bir Osmanlı karakolu, Aden'den gelen İngiliz askerî birlikleri tarafından top atışına tutulmuştu.⁴²⁵ 350 kişiden oluşan Osmanlı birlikleri top atışının ardından kısa süre içerisinde bölgeden çekildi. Top atışının sebebi ise Osmanlı karakolunun, İngiliz himaye bölgesinde bulunmasıydı.⁴²⁶ Bu olayın yaşanmasının ardından 1903, 1904 ve 1905 yıllarında Nevâhi-i Tis'a'daki hudut sorununa yönelik protokoller yapılmasına rağmen kalıcı bir çözüm sağlanamadı. Nevâhi-i Tis'a meselesi, 6 Haziran 1914 tarihinde yapılan Osmanlı-İngiliz sınır antlaşmasıyla diplomatik mânâda neticelenmiş oldu.⁴²⁷

Öte yandan 1906 yılında Osmanlı-Mısır hudut bölgesinde meydana gelen ve tarihe *Akabe Meselesi* yahut *Taba Meselesi* olarak geçen olayla birlikte, İngiltere ve Osmanlı ilişkileri oldukça kötüleşmişti.⁴²⁸ İngiltere'nin, Akabe'nin karşısına kışla yapacağı istihbaratıyla harekete geçen Akabe Kumandanı Rüştü Paşa'nın bölgeye kışla inşa etmesi üzerine olaylar gelişti.⁴²⁹ Bu hamlenin üzerine, İngiliz askerî birlikleri de Taba'ya gelerek, Rüştü Paşa'nın yaptırdığı kışlanın tam karşısına kışla inşa etmeye başladı.⁴³⁰ Gerginlik öyle bir boyuta ulaştı ki İngiltere hükümeti, Mısır'da bir çatışma yaşanması hâlinde bölgede bulunan kraliyet gemilerinin verilecek emire hazır olduğunu belirterek, Osmanlı hükümetine bir nota verdi.⁴³¹ Öyle ki notadan 10 gün sonra İngiliz donanmasına ait Diana Zırhlısı, Akabe'nin karşısında gövde gösterisi niteliğinde atış talimi yaptı.⁴³² Neyse ki, bölgede artan gerginlik sıcak bir çatışmaya dönüşmeden, 1 Ekim 1906 tarihinde

⁴²⁴ Frederick F. Anscombe, *The Ottoman Gulf*, s.128. İngiltere'nin Yemen kıyılarındaki hareketliliği sadece o bölgede görülen bir durum değildi. Basra Körfezi sahillerinde de her iki devletin hudut sorunları yaşadığı görülmektedir.

⁴²⁵ Said Paşa, *Said Paşa'nın Hatıratı*, Sabah Matbaası, İstanbul 1328, II. Cilt, s.317.

⁴²⁶ R.J.Gavin, *Aden Under British Rule 1839-1967*, s.217.

⁴²⁷ Ali Akyıldız ve Zekeriya Kurşun, *Osmanlı Arap Coğrafyası ve Avrupa Emperyalizmi*, s.37-38. Nevâhi-i Tis'a meselesi ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi için aynı eserde bkz: s.283-319, Aden ve Nevahi-i Tis'a Meselesi bölümü.

⁴²⁸ Akabe Meselesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Ahmet Haluk Dursun, *Akabe Meselesi 1906 (Ortadoğu'da İngiliz-Osmanlı Rekabetine Bir Örnek)*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1994.

⁴²⁹ BOA, Yıldız Esas Evrakı (Y.EE), nr:119/19, 6 Şevval 1323 / 4 Aralık 1905.

⁴³⁰ BOA, Y.A.HUS, nr:498/140, 29 Zilkade 1323 / 25 Ocak 1906. Albay Said ve Remley yanlarına 6 asker alarak bölgeye gelerek, inşa faaliyetlerine başlamıştır.

⁴³¹ BOA, HR.SFR.3, nr:565/15, 14 Şubat 1906.

⁴³² BOA, Y.PRK.ASK, nr:237/14, 29 Zilhicce 1323 / 24 Şubat 1906.

yapılan hudut anlaşmasıyla mesele sona erdirildi.⁴³³ Antlaşmaya göre bölgedeki mevcut statüko korunmuştu. Lâkin İngiltere'nin Mısır hâkimiyeti de, bu antlaşmayla, dolaylı yoldan da olsa tasdik edilmişti. Netice itibariyle, Osmanlı İmparatorluğu hudut bölgelerindeki sorunlara yönelik İngiltere ile antlaşma yapmıştı. Ama her iki durumda da olaylar Osmanlı'nın istemediği şekilde neticelenmişti.

Yapılan antlaşmalar Osmanlı'nın istediği yönde sonuçlanmasa da mevcut sorunların bölgedeki devletlerle ikili antlaşmalar imzalayarak çözüleceğinin bir göstergesiydi. Lâkin bu noktada, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kızıldeniz'de stratejik mânâda işbirliği yapacağı bir partneri bulunmamaktaydı. Diplomatik olarak bölgede yaşanan yalnızlık hâli Osmanlı İmparatorluğu'nu, Kızıldeniz'de gerçekleşen silah kaçakçılığıyla olan mücadelesinde zor durumda bırakmıştı. II. Abdülhamid döneminde Almanya ile devam eden yakınlaşma Osmanlı İmparatorluğu'nun Kızıldeniz politikalarına tesir etmedi. Almanya-Osmanlı ortaklığının odak noktası İstanbul-Bağdat demiryoluydu. Anadolu vilâyetleri üzerinden Basra Köfresi'ne uzanacak ortaklıkla İngiltere'ye karşı daha aktif bir politika sergilenmesi düşünülüyordu.⁴³⁴ Zira Hicaz Demiryolu Projesi, aynı zamanda İstanbul-Bağdat demiryolunun tamamlayıcısı niteliğindedir. Yapılan demiryolu hatlarıyla, antik ticarî yollar yeniden ihya edilecekti.⁴³⁵ Fakat Hicaz Demiryolu tamamlayıcı olarak görülse de demiryolu hattı Medine'den ileri uzatılmadığından, hedeflenen kazanımlar elde edilememişti.⁴³⁶ Üstelik demiryolu hattı Kızıldeniz'deki liman bölgelerinden çok uzaktaydı. Böylelikle liman ve hinterland bölgesi arasındaki bağlantı sağlanamıyordu. İlaveten Almanya'nın, Kızıldeniz'de Osmanlı ile ortaklık yapabileceği bir bölgesi yoktu. Almanların, Kızıldeniz'deki varlığı Farasan Adaları'nda bulunan birkaç kömür deposundan ibâretti.⁴³⁷ Oysa Osmanlı İmparatorluğu'nun, Alman Doğu Afrika'sı ile kuracağı askerî ve ticarî ilişki bölgedeki diğer Avrupalı devletleri tedirgin edebilirdi.

Bölgedeki diğer devletlerin Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkisine bakacak olursak İtalya, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Kızıldeniz'de saldırgan bir politika izlemekteydi.

⁴³³ BOA, Y.EE, nr:119/68, I.1, 24 Cemaziyelahir 1324 / 15 Ağustos 1906. Osmanlı-Mısır hududunu gösteren haritadır. Sınır güzergâhı haritada görüldüğü şekilde belirlenmiştir.

⁴³⁴ Hasan Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar*, s.39.

⁴³⁵ Auler Paşa, *Hicaz Demiryolu İnşa Edilirken – II*, Çev. Eşref Bengi Özbilen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019, xiv.

⁴³⁶ Auler Paşa, *Hicaz Demiryolu İnşa Edilirken – I*, s.34. Eserde, Hicaz Demiryolu'nun güzergâhı harita şeklinde gösterilmiştir.

⁴³⁷ BOA, BEO, nr:1714/128514, I.3, 20 Ağustos 1317 / 2 Eylül 1901. Almanya'nın talebi üzerine Osmanlı İmparatorluğu, Farasan Adalarında bulunan bir adayı Almanlar için kömür deposu hâline getirmişti. Kızıldeniz'de Alman gemileri için ikmal noktasının oluşturulması, Almanya'nın Afrika'daki sömürgelerine ulaşması için fevkalâde önem arz etmekteydi.

Osmanlı donanması, Eritre'den yola çıkan kaçakçı gemilerine el koyduğunda, İtalya vakanın kendi karasularında gerçekleştiğini iddia ederek gemilerin iadesini istiyordu.⁴³⁸ Çoğu kaçakçı zambuğunun da İtalyan limanlarında kayıtlı bulunması sebebiyle, İtalya'nın Hudeyde Konsolosu devreye girerek zambukların iadesini istemekteydi.⁴³⁹ Zira bölgedeki tütün ve tömbeki kaçakçılığının da büyük bir kısmı İtalyan tüccarların elindeydi. İtalya kendi çıkarlarına göre, gelir getiren bu tekelin bozulmasına şiddetle karşı çıkıyordu ve isteklerinin hayata geçmediği durumlarda ise Kızıldeniz'deki Osmanlı limanlarını bombalamakla da tehdit etmekteydi.⁴⁴⁰ Hattâ İtalya, Kızıldeniz'deki ticari gemilerine saldıran korsanların Osmanlı topraklarına sığındığını gerekçe göstererek, beş gemiden oluşan bir filosunu Osmanlı sahillerine yollamıştı.⁴⁴¹ İtalyan filosu, 1902 yılının Ekim ayında Hudeyde sahillerini ve Kızıldeniz'de devriye atan Galata istimbotunu topa tuttu.⁴⁴² 31 Ekim 1902 tarihinde de İtalyan gemileri, Meydi kasabasını bombaladı. Bunun üzerine Osmanlı memurları, İtalyan filosuyla anlaşma yoluna gitti. İki İtalyan ailenin ölümüne sebebiyet veren ve Osmanlı topraklarına sığınan korsanlar nedeniyle Osmanlı İmparatorluğu 19.700 MTD değerindeki tazminatı İtalya'ya ödedi.⁴⁴³ Kısa süre sonra İtalya ile savaşın eşğine gelinmesine sebep olan gelişmeler Meclis-i Vükelâ'nın gündemine geldi. 29 Ocak 1903 tarihinde, Kızıldeniz ve Ege Denizi'nde kaçakçılık yapan İtalyan ticaret zambuklarıyla ilgili olarak İtalya ile anlaşma yapılması Meclis-i Vükelâ tarafından kararlaştırıldıysa da, uzun vadede İtalya ile böyle bir antlaşma gerçekleştirilemedi.⁴⁴⁴

İtalya'nın, Osmanlı'ya yönelik agresif hamleleri ilerleyen yıllarda da hız kazanarak devam etti. 1906 yılında Yemen sahilleri, bu defa kaçakçı takibi gerekçesiyle, İtalyan donanması tarafından bombalandı.⁴⁴⁵ İtalya saldırgan tutumunu öylesine arttırmıştı ki Hudeyde İtalyan Konsololuğu, Eritre ordusuna asker devşirebilmek için Yemen'den paralı asker toplama faaliyetlerine dahi girişmişti.⁴⁴⁶ İtalya'nın bu hareketi, Osmanlı'nın bölgedeki egemenlik haklarına zarar veriyordu. Nitekim bu artçı sarsıntı

⁴³⁸ BOA, BEO, nr:1322/99092, 1.2, 2 Haziran 1899. Kaçak tömbeki ile dolu bir zambuk Osmanlı istimbotları tarafından ele geçirilmişti. Ancak İtalya, olayın kendi karasularında gerçekleştiğini iddia ederek, zambuku tazminatıyla beraber geri istemişti.

⁴³⁹ BOA, BEO, nr:1322/99092, 1.1, 28 Muharrem 1317 / 8 Haziran 1899.

⁴⁴⁰ BOA, HR.HŞM.İŞO, nr:187/26, 16 Receb 1317 / 20 Kasım 1899. Kaçak tütün taşırken el konulan İtalya'ya ait zambukları Muha'dan teslim almaya gelen İtalyan zırhlısının kumandanı, Muha'yı bombalamakta tehdit etmişti.

⁴⁴¹ Said Paşa, *Said Paşa'nın Hatıratı*, s.287.

⁴⁴² BOA, HR.İD, nr:2054/4, 17 Ekim 1902. Korsan takibiyle Osmanlı kıyılarına yaklaşan İtalyan filosu Yemen kıyılarını bombalamıştı. Bu mesele Meydi (Midi) Hâdisesi olarak kayıtlara geçmişti.

⁴⁴³ John Baldry, *Yemen and Asir*, s.489, 490.

⁴⁴⁴ BOA, Meclis-i Vükelâ (MV), nr:105/27, 29 Şevval 1320 / 29 Ocak 1903.

⁴⁴⁵ BOA, Y.MTV, nr:289/78, 1.1, 29 Receb 1324/ 18 Eylül 1906

⁴⁴⁶ BOA, DH.MKT, nr:2647/15, 16 Teşrinisani 1324/ 29 Kasım 1908

niteliğindeki saldırılar, 1911 yılında patlak verecek olan savaşın öncülü olan olaylardı.⁴⁴⁷ İtalya, Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarındaki uzun vadeli emellerinin bulunması ve Kızıldeniz'deki kaçakçılık faaliyetlerinin kendi menfaatine uygun olmasından ötürü, Osmanlı İmparatorluğu için bölgede beraber hareket edilmesi imkânsız olan bir siyasi partnerdi.

Daha önce zikrettiğimiz üzere İngiltere ile Osmanlı Kızıldeniz bölgesinde ortak bir politika izleyemiyordu. Yemen, Sînâ ve Basra Körfezi'nde yaşanan hudut anlaşmazlıkları ve nüfûz mücadelesi iki devletin bölgede birlikte hareket etmesine mâni olan etkenlerdi. İtalya ise Osmanlı'ya karşı oldukça saldırgan bir tutum takınıyordu. Fransa da, Osmanlı'nın Kızıldeniz'de en az sorun yaşadığı devlet olmasına rağmen, Cibuti'de bulunan silah tüccarları nedeniyle Osmanlı topraklarına silah satılmasına engel olmuyordu. Zira silah ticareti, Fransız kolonisi olan Cibuti için müthiş bir gelir kaynağıydı. Dolayısıyla Fransa, bu gelir kaynağını kaçakçılığa karşı yapacağı bir antlaşma ile köreltmek istemiyordu.

Kızıldeniz'deki kaçakçılık sorunu nedeniyle, II. Meşrutiyet'in sonrasında da bölgedeki devletlerle ikili antlaşmalar yapılması konusunda birtakım görüşler öne sürüldü. Kızıldeniz'deki ticaret zambuklarının bulunduğu ülkelerin karasularından çıkana kadar denetim altına alınması, Osmanlı hükümetinin arzu ettiği bir durumdu. Bu hususta İngiltere ve İtalya ile ikili antlaşmalar yapılması düşünülse de, bu fikirler hiçbir zaman resmiyete dökülmedi.⁴⁴⁸

Özet itibariyle Osmanlı İmparatorluğu, Kızıldeniz üzerinden topraklarına ulaşan silah, tuz, tömbeki kaçakçılığıyla tek başına mücadele edecek durumda değildi. Çünkü bu kaçakçılık faaliyetlerinin bitiş noktası Osmanlı toprakları olsa da, başlangıç noktası İngiliz, Fransız ve İtalyan topraklarıydı. Bu yüzden Osmanlı İmparatorluğu'nun tıpkı insan kaçakçılığında olduğu gibi bölgedeki diğer devletlerle ortak hareket etmesi şarttı. Özellikle silah kaçakçılığı konusunda bölgedeki devletlere yönelik diplomatik girişimlerde bulunularak bir antlaşma imzalanması gerekiyordu. Ancak ne bu tip girişimlerde bulunuldu ne de Avrupalı devletler bu konu için Bâbîâli'ye bir yakınlık gösterdi. 1895 yılında Cidde Vakası'nın⁴⁴⁹ yaşanması da bölgedeki devletlerin,

⁴⁴⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz: İsrâfil Kurtcephe, *Türk-İtalyan İlişkileri (1911-1916)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995.

⁴⁴⁸ BOA, BEO, nr:3514/263509, I.1, 25 Safer 1327 / 18 Mart 1909.

⁴⁴⁹ BOA, Hariciye Nezareti Londra Sefareti (HR.SFR.3), nr:432/88, I.2, 30 Mayıs 1895. Bir grup Bedevi 30 Mayıs 1895 tarihinde İngiltere, Fransa ve Rusya'nın Cidde konsolosluklarına saldırı düzenlemişti. Saldırı neticesinde, İngiliz konsolos yardımcısı hayatını kaybetmiş, Fransız ve Rus konsolos da ağır bir şekilde yaralanmıştı.

Osmanlı'ya yakınlık göstermemesinin diğeri bir sebebiydi. Olay sonucunda İngiltere'nin Cidde Konsolos yardımcısının hayatını kaybetmesi, Osmanlı'nın bölgedeki prestijini olumsuz yönde etkilemişti.⁴⁵⁰ Tüm bu nedenlerden dolayı Osmanlı İmparatorluğu, Kızıldeniz siyasetinde âdeta yalnız bir hâldeydi. Bu yüzden Bâbîâli, silah kaçakçılığı konusunda sorunun kaynağını diplomatik alanda çözemediği için iç siyasette aldığı önlemlerle kaçakçılıkla mücadele etmeye çalıştı.

3.5 Osmanlı İmparatorluğu'nun Kızıldeniz'de Aldığı Önlemler Nelerdir?

Osmanlı İmparatorluğu, Kızıldeniz'de meydana gelen kaçakçılık faaliyetlerine karşı dâhili meselelerde bir takım önlemler almıştı. Hicaz ve Yemen Vilâyetleri, nezaretlerden gelen emirler yahut vilâyet meclislerinde alınan kararlar doğrultusunda kaçakçılık faaliyetlerini engellemek yolunda çaba gösterdiler. Elbette alınan önlemlerle, Kızıldeniz'de meydana gelen kaçakçılık faaliyetlerinin tamamına son vermek mümkün gözüküyordu. Hicaz Vilâyeti'nin en kuzeydeki El-Vecih bölgesinden, Yemen Vilâyeti'nin Muha Kazasına kadar olan sahil şeridi, 1.689 km (1.049mil) uzunluğundaydı.⁴⁵¹ Kızıldeniz'deki Osmanlı sahillerinin bu denli uzun olması kaçakçılıkla mücadele konusunda bir dezavantaj teşkil ediyordu. Kıyıların her bir noktasının tutulması mümkün değildi. Bu sebepten dolayı Osmanlı İmparatorluğu, Kızıldeniz sahillerinde belirlenen stratejik noktalara kışla yaparak, sayıca az ama hareket kabiliyetine sahip askerî birliklerin konuşlandırılmasına özen gösterdi. Karada alınan tedbirler sadece askerî amaçlı değildi. Merkezî otoriteyi temsil etmek ve bölgede bir denetim merkezi kurabilmek amacıyla, boş bölgelerde idarî birimlerin oluşturulmasına önem verildi. Mevcut olan idarî birimlerin güçlendirilmesine yönelik bazı çalışmalar da yapıldı.

Bahsi geçen askerî ve idarî önlemlerin dışında Osmanlı İmparatorluğu, Kızıldeniz'de çok zayıf da olsa donanma bulundurmaya ve bu donanma aracılığıyla kıyılarda asayiş sağlanmaya çalıştı. Her ne kadar Osmanlı donanması, Kızıldeniz'deki kaçakçılara karşı kesin bir başarı kazanamamasına rağmen kıyıların korunması ve kaçakçılara sağladığı caydırıcılık açısından mühim bir rol oynamıştı. Hattâ bu bağlamda

⁴⁵⁰ BOA, HR.SFR.3, nr:432,99, l.3. İngiliz gazeteleri 1895 Cidde Vakası'nı, 1858 Cidde olaylarının bir devamı olarak görmüştü. Basın, konsoloslara yapılan saldırının, Müslümanların kutsal topraklardaki Hristiyanlara karşı beslediği düşmanlık olarak değerlendirmiş ve bu hususta büyük bir kamuoyu yaratmıştı.

⁴⁵¹ <https://www.google.com/maps>. İncelenen eserlerde Kızıldeniz'in sahil uzunluğu çok farklı sayılarla verildiği için bu alanda bir standart sağlanması amacıyla, El Vecih - Muha arasındaki mesafe Google Maps'in uydu verilerine göre hesapladığı mesafe kullanılmıştır.

kaçakçılık faaliyetlerine karşı alınan önlemlerin en fazla donanma alanında olduğunu söylemek de mümkündür.

Bu bölümde, Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgede gösterdiği zafiyetler, idarî ve askerî başlıklar altında incelenecektir. Öncelikle Osmanlı İmparatorluğu'nun aldığı idarî önlemlerden bahsedilecektir. Sonrasında karada ve denizde kaçakçılığa karşı alınan tedbirlere yer verilecektir. Tüm bunlara ilâveten Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgede aldığı önlemler ya kâğıt üzerinde kalmış yahut da hayata geçirilmişti. Bu yüzden bölümün son kısmında, Yemen ve Hicaz'la ilgili sunulan layihalar incelenerek kaçakçılığa karşı hayata geçirilemeyen çözüm önerilerinin de üstünde durulacaktır.

3.6 İdarî ve Askerî Önlemler

Osmanlı İmparatorluğu, Hicaz ve Yemen Vilâyetlerinde merkezî otoriteyi tahkim etmek adına birçok hamleler yaptı. Yapılan hamlelerle idarî merkezlerden uzak olan bölgelerde idarî denetimi arttırarak, kaçakçılık faaliyetlerinin önüne geçilmesi amaçlandı. İdari manâda alınan önlemler, Osmanlı otoritesinin temsil edilmesi şeklindeydi. Bu temsil ise idarî taksimât ve düzenlemeler aracılığıyla gerçekleştirildi.

Eğer bir bölge nahiye hâline getirilip bir müdüriyet teşkil edilirse, kısa süre sonra o bölgedeki devlet kurumları çeşitlenirdi. Bir yerde idarî birim kurulmasıyla birlikte, o bölgeye asayişin sağlanması ve vergi toplanması için askerî birlikler de yerleştirilirdi. Tüm bu sebeplerden dolayı, devletin idari açıdan organize olabilmesi için boş bırakılan bölgelerde tekrardan denetim kurması mühim bir hâdiseydi. Bu yüzden kaçakçılığa karşı alınan idarî önlemlerin, askerî önlemlerle birlikte ele alınması sağlıklı değerlendirmelerin yapılmasına imkân tanıyacaktı.

3.6.1 İdarî Birimlerin Arttırılması

Hicaz ve Yemen Vilâyetlerindeki büyük idarî merkezlerin dışında devlet otoritesi kendini gösteremiyordu. Cidde, Hudeyde gibi limanlarda idarî merkezler bulunmasına rağmen kıyı şeridindeki bazı bölgeler denetimsiz bir hâlde bırakılmıştı. Bâbîâli, idarî birimleri arttırarak boş bölgelerde daha fazla kontrol sağlanacağı kanaatindeydi. Taşradaki yöneticiler de aynı düşüncüyü paylaşıyordu. Meselâ Yemen Vilâyetini ele aldığımızda 4 sancak ve bu sancaklara bağlı olmak üzere toplam 31 nahiye bulunmaktaydı.⁴⁵² Lâkin, sancak merkezleri birbirinden bağlantısız bir hâldeydi.

⁴⁵² Mehmet Tevfik Biren, *Sultan II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Hatıraları*, s.314.

Sancakların, alt birimleri de sancak merkezinden uzak bölgelerdeydi. Yemen ve Hicaz coğrafyasında yaşayan nüfusun hem dağlık arazide hem de sahillerde olmak üzere dağınık bir hâlde bulunması da idarî merkezlerin işini zorlaştıran bir durumdu. Bu yüzden vilâyetlerin, idarî yapılanmalarına yönelik çeşitli fikirler ortaya atıldı. 1892 yılında Hudeyde'nin mülkî ve idarî olarak Yemen'den ayrılarak müstakil bir mutasarrıflığa dönüştürülmesi planlanmıştı. Fakat öngörülen bu idarî taksimat, hazineye daha fazla yük getireceği gerekçesiyle hayata geçirilmedi.⁴⁵³ Bunun yerine Yemen sahillerinde artan silah kaçakçılığının önlenmesi adına sahil boyunca müdüriyetlerin teşkil edilmesi düşüncesi ortaya atıldı.

İlerleyen yıllarda bölgeden gelen silah kaçakçılığı haberlerinin artması üzerine müdüriyetlerin kurulmasına yönelik bazı adımların atıldı.⁴⁵⁴ Özellikle kaçakçılık vakalarının yoğun olarak görüldüğü Asîr sahilleri ve Hudeyde'nin güneyindeki sahillerde birtakım önlemler alındı. 1898 yılında Benî Mervan kabilesinin etkili olduğu Meydi'de bir müdürlük teşkil edilerek, hükümet konağı inşa edildi.⁴⁵⁵ Yemen'de sayıları 10 bin ile 40 bin arasında değişen kabileler, devletin denetim kuramadığı topraklarda âdeta hüküm sürmekteydi. Kabileler bir nevi *de facto* olarak buldukları mahalleri idare etmekteydi. Sahilleri de kontrolü altında tutan kabileler, seyyar iskeleler kurarak, kaçak silahla birlikte her türlü kaçak malı da Osmanlı topraklarına sokuyorlardı. Kabileler aynı zamanda, kaçak malların iç bölgelere ulaşması için aracı görevini üstleniyordu. Bu yüzden Osmanlı idaresinin daha önce ihmal ettiği Kızıldeniz kıyılarında, yeniden hâkimiyet kurabilmesi son derece önemliydi. Boş sahillerde müdüriyetler teşkil edilerek, hükümet konağı ve kışlanın da inşa edilmesiyle bölgede yeniden devlet otoritesi kendini gösterdi. Böylelikle kaçakçılık yapan kabilelere karşı bir nebze de olsa caydırıcılık sağlandı.

Kaçakçılık açısından diğer problemlili bölge olan Asîr sahillerinde de daimi güvenliğin sağlanması için idarî ve askerî binaların inşasına karar verilmişti. Hattâ binaların inşa edilmesi için İstanbul'dan, bölgeye memur da tayin edilmişti.⁴⁵⁶ Elbette vilâyet dâhilinde yeni idarî birimlerin oluşturulması yeterli bir önlem değildi. İdarî birimleri yönetecek olan kaymakam ve müdürlerin, silah kaçakçılığına karşı alınan tedbirleri layığıyla yürütebilmesi için muktedir olmasına da ehemmiyet verilmekteydi.⁴⁵⁷ Muktedir sıfatından kastedilen ise bölgedeki idarecilerin kötü şöhret sahibi olmadan, hem

⁴⁵³ BOA, A.)MKT.MHM, nr:674/12, 20 Muharrem 1310 / 14 Ağustos 1892.

⁴⁵⁴ BOA, DH.MKT, nr:2099/91, 14 Rebiyülahir 1316 / 1 Eylül 1898.

⁴⁵⁵ BOA, DH.MKT, nr:2217/92, 22 Safer 1317 / 2 Temmuz 1898.

⁴⁵⁶ BOA, DH.MKT, nr:2327/18, 1 Zilhicce 1317 / 2 Nisan 1900.

⁴⁵⁷ BOA, DH.ŞFR, nr:302/44, 9 Şubat 1318 / 22 Şubat 1903.

bölgedeki kabilelerle iyi anlaşabilmesi hem de devletin istediği vergi teminini sağlayarak bölgeyi idare etmesiydi.

Ancak alınan tüm idarî tedbirlere rağmen Yemen Vilâyeti'nin idarî teşkilatlanması sorunlu bulunuyordu. Bâbiâli de soruna yönelik çözüm önerileri geliştiriyordu. 1899 yılında gündeme gelen çözüm önerisi ise daha önce hiç rastlanılmayan türdendi. Sadrazam Halil Rifat Paşa başkanlığında toplanan ve Şûrâ-yı Devlet Reisi, Maliye, Ticaret, Hariciye, Adliye nazırlarından oluşan özel bir heyet, Yemen'in idarî yapılanmasına dair Yıldız Sarayı'na bir öneri sundu. Bu öneriye göre, Yemen Vilâyeti'nin daha iyi bir şekilde idare edilebilmesi amacıyla, vilâyetin genel bir valiye bağlı olmak üzere dört vilâyete bölünmesini talep ediliyordu. İlâveten her vilâyet kendi içerisinde yeteri kadar mutasarrıflık ve nahiyeye ayrılacaktı. Aynı zamanda Yemen ahalisinden olmak suretiyle bir kolordu da teşkil edilecekti. Ferik rütbesinden bir general de orduyu komuta edecekti. Vilâyetlerin her birinde, jandarma birlikleri bulunacaktı. Uygun mahallere karakollar inşa edilerek polis ve jandarma taburları buralara yerleştirilecekti. Tüm bunların yanında bayındırlık alanında da birtakım yenilikleri de içerisinde barındıran bir çözüm önerisiydi.⁴⁵⁸ Mevcut öneri bir süre sonra II. Abdülhamid'e arz edilse de bu çözüm önerisi padişah tarafından kabul görmedi. Muhtemeldir ki, II. Abdülhamid'in yerel yönetimlerin güçlendirilmesine yönelik çekimser tavrı ve vilâyetlerin sayısının arttırılmasının getireceği mâli yük, teklifin padişah nezdinde ilgi görmemesine sebebiyet verdi. Lâkin sunulan öneri, devlet adamlarının Yemen Vilâyetini daha küçük birimlere taksim ederek, problemi çözüme mantığını görmemiz açısından önem arz etmektedir. Aynı mantık ilerleyen yıllarda taşradaki ve merkezdeki memurlar tarafından da benimsenmiştir.

Sözü edilen çözüm önerisinden, iki yıl sonra yine Sadrazam Halil Rifat Paşa, Yemen Vilâyeti dâhilindeki liva, kaza ve nahiyeye merkezlerinde idarî bina olmayan yerlere hükümet konağı inşa edilmesine yönelik bir karar aldı.⁴⁵⁹ Bu karar, iki yıl önce sunulan çözüm önerisiyle benzerlik göstermekteydi. Hükümet konağı inşa edilen bölgelerde, devlet otoritesinin artacağı görüşü hâkimdi. Bu sayede kaza merkezleri, birbirleriyle kısa sürede haberleşerek asayiş tehdit eden vakalara karşı daha hızlı hareket edebilecekti. Kısaca idarî birimlerin güçlendirilerek, sayıca arttırılması Yemen ve Hicaz politikasında bir düstûr haline gelmişti.

⁴⁵⁸ BOA, İ.DH, nr:1367/10, 19 Rebiülahir 1317 / 26 Ağustos 1899.

⁴⁵⁹ BOA, İ.DH, nr:1386/17, 1.7, 19 Rebiülahir 1319 / 4 Ağustos 1901.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Kızıldeniz'deki varlığı sadece Hicaz ve Yemen topraklarından ibâret değildi, Kızıldeniz üzerinde bulunan Kamaran ve Farasan Adaları da bu vilâyetlere bağlı olmak üzere teşkilatlandırılmıştı. Aynı yıllarda adalarda da hükümet konakları inşa edildi. 13 Mart 1900 tarihinde Şûra-yı Devlet kararıyla, Kamaran Adası'nda yeniden bir hükümet konağının inşası nedeniyle 25 bin kuruşluk bir bütçe ayrılmıştı.⁴⁶⁰ Şûra-yı Devlet kararından bir sene sonra, Kamaran Tahaffuzhanesine bir subay ve 200 asker konuşlandırıldı. Kamaran Adası'nda Osmanlı memur ve askerlerinin bulunması, Hicaz ve Yemen topraklarının korunması için elzemdi. 1882 yılında Kamaran Adası'nda bölgeye gelen hacı adaylarını karantina altına almak için inşa edilen tahaffuzhanenin savunulması da mühimdi.⁴⁶¹ Kamaran Adası'nın tehlikeye açık olması bütün bir hac organizasyonunu tehlikeye atabilirdi. Bu yüzden kıyıların korunması, Kızıldeniz'deki adaların savunulmasıyla başlamaktaydı.

3.6.2 Kışla Yapımı ve Askerî Birliklerin Güçlendirilmesi

Hicaz ve Yemen Vilâyetlerinde kaçakçılığa karşı alınan askerî önlemler, idarî tedbirlerin tamamlayıcısı niteliğindedir. Karada alınan askerî önlemlerin büyük çoğunluğu, kışla yapımı ve Kızıldeniz kıyısındaki Osmanlı birliklerinin artırılması yönünde gerçekleşmişti. Kızıldeniz kıyılarında alınan askerî önlemler, ilk başta insan kaçakçılığına engel olunması amacıyla icra edildi. 1891 yılında İngiliz Elçiliği'nin şikâyeti üzerine sahilleri teftiş eden 15 hecinli askerinin sayısı 50'ye çıkartılmıştı.⁴⁶² Hareket kabiliyetine sahip tek hörgüçlü develerle kıyıların teftiş edilmesi pratik bir önlemdi ama tek başına kaçakçılığa engel olmak için yeterli bir tedbir değildi. Yine aynı yılda Meydi, Cizan gibi iskelelere jandarma birlikleri konuşlandırılarak, kaçakçılık vakalarının önüne geçilmesi hususunda kısmî başarılar sağlandı.⁴⁶³

Lâkin hem askerî birliklerin kıyılarda dolaştırılması hem de geçici suretle limanlarda askerlerin konuşlandırılması uzun vadede sürdürülebilir bir durum değildi. Askerlerin kalıcı bir şekilde o bölgelerde varlığını sürdürebilmesi için karakol ve kışlaların inşa edilmesi gerekiyordu. Osmanlı idarecileri de bir süre sonra bu yönde bazı kararlar aldılar. 1893 yılında Farasan Adaları'nda, insan kaçakçılığı yapan Benî Reşid kabilesine karşı, karakol noktalarının tesis edilmesi bu alanda alınan kararlardan ilkiydi.⁴⁶⁴ Yine

⁴⁶⁰ BOA, ŞD, nr:2265/10, 11 Zilkade 1317 / 13 Mart 1900.

⁴⁶¹ Güliden Sarıyıldız, *Hicaz Karantina Teşkilatı (1865-1914)*, s.54.

⁴⁶² BOA, DH.MKT, nr:1865/60, 2 Safer 1309 / 7 Eylül 1891.

⁴⁶³ BOA, DH.ŞFR, nr:152/56, 23 Teşrinisani 1307 / 5 Aralık 1891.

⁴⁶⁴ BOA, BEO, nr:214/16007, 20 Zilkade 1310 / 5 Haziran 1893.

benzer şekilde, Yemen’de silah kaçakçılığı faaliyetlerine bulaşan Benî Mervan kabilesinin bulunduğu Meydi’de karakol inşasına başlandı.⁴⁶⁵ Karakol inşasıyla amaçlanan temel hedef, kaçakçılıkla uğraşan kabilelerin sindirilmesi idi. Fakat karakolların tesis edilmesi de yeterli bir çözüm değildi. Bölgede bulunan askerlerin de sayısının artırılması gerekiyordu. Bu doğrultuda Yemen ve Asîr’deki taburların sayısının 500’e çıkarılması kararı alındı.⁴⁶⁶ Yemen kıyılarındaki kabilelerin yüksek nüfuslarını göz önüne aldığımızda bölgede iskân edilen asker mevcudunun az sayıda olduğu dahi söylenebilir.

Yemen topraklarında kışla yapılması ve asker konuşlandırılması faaliyetleri 1900’lü yılların başında giderek hız kazandı. Farasan Adası’na 350 kişilik askerî bir garnizon yerleştirildi.⁴⁶⁷ Luhayye’den, Asîr sahillerinin bitimine kadar olan bölgedeki iskelelerde, birer kışla inşası için Harbiye Nezareti tarafından görevlendirilen bir heyet, hangi noktalara kışla yapılacağını belirlemişti. İnşa edilmesi planlanan kışlaların tahmini maliyetleri de heyet tarafından tespit edilerek Maliye Nezareti’ne bildirilmişti.⁴⁶⁸ Aynı karardan bir sene sonra, hangi noktalarda gemi bulundurulacağını tespit etmek üzere Bahriye Nezareti tarafından iki zabıt görevlendirilmişti. Yemen ve Asîr sahillerinde gerçekleşen silah kaçakçılığına, mâni olunması için teorik olarak da olsa karadan ve denizden çalışmalar yapılmaktaydı.⁴⁶⁹ İşin asıl kısmı belirlenen stratejik noktalarda gemi dolaştırabilecek ve kışla yapabilecek malî kaynağın bulunmasıydı.

Tam bu noktada da kâğıt üzerinde kalan öneri ve taleplerin gerçekleşip gerçekleşmediği hususu dikkate değer bir meseledir. Zira, arşiv belgelerini 20 yıllık periyotta tahlil ettiğimizde, arşiv vesikalarının alınan önlemler konusunda fevkalade yanıltıcı olduğu görülmektedir. Bu yanılgının iki temel sebebi bulunmaktaydı. Birincisi, alınan bazı kararlar malî kaynak bulunamayınca kâğıt üzerinde kalmasıydı. İkincisi ise Yemen coğrafyası daimi bir isyan bölgesi olduğu için askerî birliklerin daima hareketlilik içerisinde olmasıydı. Bu sebepler, kaçakçılığa karşı alınan askerî önlemlerin değişken bir nitelikte olmasını sağlamaktadır. Yani askerî birlikler ihtiyaç halinde başka bölgeye kaydırıldığı için bir bölgede daimi olarak, kaç askerin bulunduğu belirsiz bir konudur. Belirsizlik konusunda diğer örnekse, bazı yerel idarecilerin kaçakçılık faaliyetlerini

⁴⁶⁵ BOA, DH.MKT, nr:209/68, 16 Şaban 1311 / 22 Şubat 1894.

⁴⁶⁶ BOA, BEO, nr:391/29322, 20 Şevval 1311 / 26 Nisan 1894.

⁴⁶⁷ John Baldry, *The Idrisi Emirate Of South East Arabia*, s.65.

⁴⁶⁸ BOA, DH.MKT, nr:2276/125, 24 Receb 1317 / 28 Kasım 1899.

⁴⁶⁹ BOA, BEO, nr:1559/116875, 1.2, 7 Cemaziyelahir 1318 / 2 Ekim 1900.

prosedür olarak İstanbul'a bildirmesiydi. Mehmed Tevfik Bey'in kaçakçılık faaliyetlerini İstanbul'a bildirmesinden şu şekilde bahsetmekteydi:

“Kaçakçıların külliyetli miktarda silah ve cephane tedarik etmek için yeni çareler bulunduğunu haber almıştım. Kaçakçılığa karşı bir şey yapılmayacağını bilmekle beraber, bu vaziyeti İstanbul'a bildirmek ihtiyacı hissettim.”⁴⁷⁰

Mehmed Tevfik Bey'in son cümlesi dikkate değer bir ayrıntıydı. Tevfik Bey'in cümlesi iki yönden de yoruma açıktır. İlk yoruma göre, Tevfik Bey kaçakçılığa karşı önlem alınamayacağı kanaatindeydi. Yani, herhangi bir önlem alınsa da kaçakçılığı önlenemez olarak görüyordu. İkinci yoruma göre, bölgede çok sık görülen silah kaçakçılığı faaliyetlerini İstanbul'a bildirmesine rağmen merkezî yönetimden istediği askerî ve malî desteği alamadığı için kaçakçılıkla mücadele konusunda umutsuzluğa düşmüştü. Her iki durumda da bir ümitsizlik söz konusuydu. Ancak Mehmed Tevfik Bey'in, İstanbul'a kaçakçılık faaliyetlerini bildirdiği yazısını ele aldığımızda, ikinci yorumun daha geçerli bir durum olacağı görülmektedir. Mehmed Tevfik Bey'in Dâhiliye Nezareti'ne yazdığı telgraf özet itibariyle şöyleydi:

“Hayli müddetten beri Konfide'ye devriye vapurlarının gitmemesinden dolayı Asîr taraflarında kaçakçılık artmıştır. Bilhassa gözetleme faaliyetleri için her 15 günde veya ayda bir kere Konfide'ye bir vapurun uğraması daha önce bildirilmişti. Önce ve sonra arz olunduğu üzere, vilâyet sahillerinde görevlendirilen vapurların hepsi tamire muhtaç olmasından dolayı gözetleme faaliyetlerini icra edemeyecek durumdadır. Bu yüzden vilâyetin içerisine silah ve diğer eşyalar kaçak olarak sokulmaktadır. Benî Mervan Kabilesi şu sırada denizden silah ve cephane sevk ederek, eşkiyalara satmaktadır. Kabilelerin cesaretinin artarak devam edeceği için bu hâlin engellenmesi için gereğinin yapılmasını istirham ederim.”⁴⁷¹

Yazının içeriğinden anlaşıldığı üzere Mehmed Tevfik Bey, Yemen'de kaçakçılığa karşı yaşanan zafiyetleri İstanbul'a daha önceleri de belirtmesine rağmen istediği cevabı alamamıştı. Tevfik Bey, zaman içerisinde isteklerinin karşılanmaması nedeniyle Bâbiâli'ye karşı sitemkâr bir tavırda taleplerini dile getirmişti. İşte tam da bu durum, Kızıldeniz'de kaçakçılığa karşı alınan önlemlerin kâğıt üzerinde kalabileceği ihtimalini doğurmaktadır. Yani arşiv vesikalarında görülen birçok talep ve önlemin aslında gerçekleştirilmediğini, valinin sitemkâr tavrından anlamak mümkündür.

Neticede, Kızıldeniz'de kaçakçılığa karşı karada alınan askerî önlemlerin birçoğu hayata geçmemiş olsa da, Osmanlılar bölgede daha güçlü bir otorite kurabilmek için

⁴⁷⁰ Mehmed Tevfik Biren, *Sultan II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Hatıraları*, s.346.

⁴⁷¹ Mehmed Tevfik Biren, *Sultan II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Hatıraları*, s.347.

askerî faaliyetlere önem vermekten de geri kalmamıştı. 1909 yılında Yemen’de bulunan 7.Ordu’da görevli olan asker sayısının 12.380 olması da verilen önemin bir tezahürü niteliğindedir.⁴⁷² Fakat karada alınan askerî önlemler de kaçakçılıkla mücadele edebilmek için yeterli değildi. Kaçakçılık faaliyetlerinin bitiş noktası Osmanlı toprakları olsa da, çıkış noktası Kızıldeniz’in batı kıyılarından yola çıkan gemi veya zambuklardı. Bu sebepten Osmanlı hükümeti karada aldığı önlemlerden daha fazlasını deniz üzerinde almak zorundaydı. Zira, kaçakçıların Osmanlı topraklarına girmesine karşı müdahale edecek olan ilk askerî güç, Kızıldeniz’de görev yapan Osmanlı donanmasıydı. Kaçakçılar, Kızıldeniz üzerinden devriye gemilerine yakalanmadan, Osmanlı karasına ayak bastıklarında büyük oranda amaçlarına ulaşmış oluyorlardı. Kaçakçıların karaya çıkması hem yakalanmalarını daha güç bir hâle getiriyor hem de vilâyet içerisinde asayiş problemlerinin yaşanmasına yol açıyordu. Bu nedenle, bir sonraki başlıkta kaçakçılığa karşı karada alınan askerî önlemlerin ayrılmaz bir parçası olarak görülen, denizde alınan tedbirlerin üzerinde durulacaktır.

3.7 Kızıldeniz’deki Osmanlı Donanmasının Kaçakçılığa Karşı Aldığı Önlemler

Kızıldeniz’de bulunan Osmanlı donanmasının kaçakçılığa karşı aldığı önlemler, önce sahilleri teftiş etmek ve sonrasında kaçakçıları takip etmek şeklinde gerçekleşmişti. Vilâyetlerden, Bâbîâli’ye yapılan uyarılarla bölgedeki Osmanlı donanmasının varlığı güçlendirilmek isteniyordu. Bu uyarıları dikkate alan Bahriye Nezareti, maddi eksikliklerin olmasına rağmen Kızıldeniz’de bulunan Osmanlı filosunun sayısının artırılmasına önem verdi. Bahriye Nezareti yetkilileri ve vilâyet memurları bu konuda sorumlu kurumlara birçok rapor yazarak donanmanın Kızıldeniz’de aktif bir hâlde dolaşması için gayret gösterdi.⁴⁷³ Zira kaçakçılığa karşı kurulan savunma hattı, Kızıldeniz’deki Osmanlı donanmasının gösterdiği başarıdan beslenmekteydi. Osmanlı donanması, Kızıldeniz üzerinde ne kadar çok kaçakçı zambuk ve gemisini yakalarsa, karada faaliyet gösteren asker ve memurların yükü o nispette azalacaktı.

⁴⁷² HHPE, nr:15/1005, I.2, 6 Temmuz 1325 / 19 Temmuz 1909.

⁴⁷³ Zekerîya Kurşun, *Katar’da Osmanlılar (1871-1916)*, s.170, 171. Osmanlı hükümeti, Basra Körfezi’nde gerçekleşen silah kaçakçılığı vakalarını önlemek amacıyla bölgeye gemilerin gönderilmesine önem vermişti. Bu konu için merkez-taşra arasında yahut nezaretler arasında sayısız yazışma yapılmıştı.

3.7.1 Osmanlı Donanması'nın Kaçakçılığa Karşı İzlediği Strateji: Sahillerin Teftiş Edilmesi ve Karakol Gemilerinin Bölgeye Konuşlandırılması

Kızıldeniz'deki Osmanlı filosu, Bahr-ı Ahmer Komodorluğu adı altında teşkil edilmişti. Komodorluk, Cidde ve Hudeyde komodorluğu altında iki bölüme ayrılmıştı. Bahr-ı Ahmer Komodorluğu evvela Kızıldeniz'de gerçekleşen köle ticaretine yoğunlaşmıştı.⁴⁷⁴ Yani bölgedeki Osmanlı donanmasına hareket alanı yaratan olay, Kızıldeniz üzerinden Osmanlı topraklarına yapılan köle ticaretiydi. 1890 yılında Osmanlı'nın Brüksel Büyükelçiliği'nin istihbaratı üzerine Bahriye Nezareti, insan kaçakçılığına karşı tedbir alınması için Bahr-ı Ahmer Komodorluğu'nu uyarmıştı.⁴⁷⁵ Aynı yıl içerisinde Yemen ve Hicaz Vilâyetlerinde, donanmanın güçlendirilmesi için farklı bir kaygı da ortaya çıkmıştı. Bu da silah kaçakçılığı vakalarının Kızıldeniz'de görülmesiyle gerçekleşmişti. Yemen ve Asîr kıyılarındaki kabilelerin silah kaçakçılığı yaptığının haberi İstanbul'a ulaşmıştı ve bu faaliyetlere karşı Hudeyde Komodorluğu uyarılmıştı.⁴⁷⁶ Bahriye Nezareti, ilk olarak bölgeden gelen haberlere karşı Hicaz ve Yemen sahillerinin teftiş edilmesi amacıyla donanmanın dolaştırılması talimatını vermişti. Fakat bir süre sonra teftiş faaliyetleri de yeterli bulunmadı. Bahriye Nezareti'nden, Kızıldeniz'de bulunan iki vapurun daimi surette Hicaz ve Yemen kıyılarında dolaştırılması emri gönderildi.⁴⁷⁷

İlerleyen dönemde ise, Osmanlı donanmasının bölgede hareketli bir hâle gelmesinin doğal sonuçları yaşanmaya başlandı. Bu sonuç, kaçakçılarla yaşanan çatışmalardı. 18 Aralık 1890 tarihinde Yemen Vilâyeti'nden, Bahriye Nezareti'ne yazılan yazıda, bir çatışma vakası ayrıntılarıyla anlatılmaktaydı. İki Osmanlı gambotu, bir kaçakçı zambuğunu takip ederken gambotların şapa oturmasından dolayı kaçakçılar yakalanamamıştı. Gambotlardan yapılan top atışları da kaçakçılara isabet etmemişti. Kaçakçılar bu sayede 150 sandık cephaneyi karaya çıkarmıştı. Kaçakçılarının yakalanamamasında gambotların şapa oturmasının payı büyüktü. Yine de Yemen Valisi İsmail Hakkı Paşa, gambotların sahip olduğu 4.7 milimetrelik toplarının menzil ve tesirinden yakınmıştı. Bu nedenle Bahriye Nezareti'nden 7,5 milimetrelik yeni toplar talep etmişti.⁴⁷⁸ Görüldüğü gibi böylesine teknik bir detayın kaçakçı takibinde önemli

⁴⁷⁴ Mehmet Korkmaz, *XX. Yüzyıl Başlarında Kızıldeniz'de Osmanlı Denizcilik Faaliyetleri*, s.48.

⁴⁷⁵ DTA, MKT, nr:589/127, 9 Receb 1307 / 1 Mart 1890.

⁴⁷⁶ DTA, MKT, nr:630/33, 2 Safer 1308 / 17 Eylül 1890.

⁴⁷⁷ DTA, MKT, nr:711/66, 11 Rebiyülahir 1308 / 24 Kasım 1890.

⁴⁷⁸ DTA, Daireler, nr:37/6, 5 Kânunuevvel 1306 / 18 Aralık 1890.

olduğu görülmüş ve İstanbul'a rapor edilmişti. Detayların vilâyet tarafından farkına varılması mühim olsa da bu talep nezaret tarafından kabul görmemişti.⁴⁷⁹

Bahriye Nezareti talebi kabul etmemesine karşın bir sene sonra Cidde ile Hudeyde arasındaki iskelelerden silah kaçırılmasına meydan verilmemesi için vapur temin edilmesi kararına vardı. Bu karara binaen Miralay Ömer Bey isimdeki bir subay, sürat vapurlarının satın alınması maksadıyla Londra'ya gönderildi.⁴⁸⁰ Hattâ İngiltere'den satın alınacak gambotların bölgeye ulaşmasının da geç bir tarih olacağı sebebiyle alternatif yollara da başvuruldu. Alternatiflerden ilki, Reji Şirketi'nden vapur satın alınarak silahla donatılmasıydı.⁴⁸¹ Alınan karardan sonra, Reji Şirketi'nden satın alınan vapurlara, toplar yerleştirilerek kaçakçılara karşı kullanıldı. Yani İngiltere'den gelecek gambotların gecikme sürelerinin hesaplanması, Bahriye Nezareti'nin daha pratik kararlar almasına neden oldu. Bir diğer pratik karar da satışa çıkarılan ticarî gemilerin satın alınmasıydı. Satışa konulan gemilerin saatte 10 mil hıza sahip olması, gemilerin satın alınması için bir kriterdi. Bahriye Nezareti bahsi geçen konu hakkında yeterli bütçenin temin edilmesi için doğrudan Yıldız Sarayı'na müracaat etti.⁴⁸²

Bunun üzerine Bahriye Nezareti'nin talebi doğrultusunda istenilen bütçe temin edildi. Ayrılan bütçeyle, Yorgaki isimli tüccarın ahşap kaplama gemisi satın alındı. Ancak gemi, ahşap olması hasebiyle kaçakçı takibinde, tahribata uğrayarak batma riskine sahipti. Bu sebepten dolayı geminin, sahilde karakol gemisi olarak kullanılmasına karar verildi.⁴⁸³ Karakol gemisi, hareketsiz hâlde duran ve Bahriyeli askerler için kışla vazifesi gören bir gemiydi. Tıpkı hareket eden gemiler gibi sabit duracak gemilere de Kızıldeniz'de ihtiyaç duyulmaktaydı. Hem bölgedeki idareciler hem de subaylar tarafından, kaçakçıların karaya çıkması muhtemel olan sahiller bilinmekteydi. Bu nedenle stratejik sahillerin güvenliği, karakol gemileri vasıtasıyla sağlanmaktaydı.

Vilâyet taleplerini ve nezaretlerin tavrını göz önüne aldığımızda birtakım çıkarımlar yapmak mümkündür. Vilâyetlerin uyarısıyla harekete geçen Bahriye Nezareti, Kızıldeniz'deki kaçakçılık faaliyetlerini gündemine alarak, Osmanlı donanması için alternatif çözümler üretmeye başladı. Bu gelişmelerin sonucu olarak Kızıldeniz'de kaçakçılara karşı mücadele edecek Osmanlı donanmasının stratejisi de belli olmuştu.

⁴⁷⁹ DTA, Daireler, nr:37/6, 1.2, 8 Kânunusani 1306 / 20 Ocak 1891.

⁴⁸⁰ DTA, MKT, nr:657/342, 20 Cemaziyülevvel 1309 / 22 Aralık 1891.

⁴⁸¹ DTA, MKT, nr:657/340, 20 Cemaziyülevvel 1309 / 22 Aralık 1891.

⁴⁸² DTA, MKT, nr:657/355, 14 Cemaziyühahir 1309 / 15 Ocak 1892.

⁴⁸³ DTA, MKT, nr:657/367, 18 Kânunusani 1307 / 30 Ocak 1892.

Geliştirilen stratejiye göre önemli sahil noktaları karakol gemileriyle tutulacak ve açık denizlerde daimi şekilde donanma gemileri dolaştırılacaktı.

İlerleyen yıllarda da belirlenen strateji doğrultusunda hareket edildi. Yine karakol gemilerinin sayılarının artırılması için vapurların satın alınmasına devam edildi. Bu bağlamda tıpkı Reji Şirketi'nden temin edildiği gibi İdare-i Mahsusa vapurları da Bahriye Nezareti tarafından satın alındı.⁴⁸⁴ 1894 yılında toplamda üç vapur, karakol gemisi olarak kullanılmak üzere İdare-i Mahsusa'dan satın alınarak, Kızıldeniz'e doğru yola çıkarılmıştı.⁴⁸⁵ Elbette sadece Kızıldeniz'de faaliyet gösteren karakol gemileri için adımlar atılmamaktaydı. Kızıldeniz'de daimi surette bulunması için donanmanın güçlendirilmesine de önem verildi.

3.7.2 Kızıldeniz'de Bulunan Askerî Gemilerin Sayılarının Arttırılması

Kızıldeniz'de görev yapan askerî gemiler iki sınıfa ayrılmaktaydı. Birinci sınıf, zırhsız karakol gemileriydi. Bu gemiler, sahile yakın noktalara konuşlandırılarak hem karakol vazifesi görmekte hem de askerler için bir kışla niteliği taşımaktaydı. İkinci sınıf ise, açık denizde kaçakçılara karşı faaliyet gösteren gambot, korvet ve istimbot tarzı küçük savaş gemileriydi. 1890 yılında Kızıldeniz'de daimi surette faaliyet gösteren Osmanlı donanmasının gemi mevcudu sadece 5'ti. Ancak 1894 yılına gelindiğinde bu sayının 13'e ulaştığı görülmekteydi.⁴⁸⁶ Üstelik 13 geminin 5'i korvet 3'ü de gambottu. Yani Kızıldeniz'de bulunan Osmanlı donanmasının hatırı sayılır bir askerî güce ulaşması için ciddî mânâda gayret gösterilmişti. Lâkin donanmanın niceliğinin artması, niteliğe yansımamıştı. Daha önce bahsettiğimiz gibi, birçok lojistik problemin yaşanması, Osmanlı donanmasının bölgede etkin bir şekilde görevini ifa etmesine engel olmuştur. Yine de Bâbîâli, Kızıldeniz'e vapur ve savaş gemisi göndermekten geri kalmadı. Çünkü kaçakçılara karşı verilen mücadelenin en zorlu safhasının, denizde gerçekleştiği artık bilinen bir gerçektir. Kızıldeniz'de faaliyet gösteren Osmanlı gemilerinin, 4 sene içerisinde bu oranda büyümesinin sebebi de kaçakçılık faaliyetlerinin Hicaz ve Yemen sahillerinde yoğun olarak yaşanmasıydı.

Hicaz ve Yemen sahillerinin yaklaşık 1.700 km uzunluğunda olduğunu da göz önüne alırsak, 13 geminin bölgede bulunması bile yeterli değildi. Bu yüzden Hicaz ve

⁴⁸⁴ DTA, MKT, nr:773/43, 2 Zilhicce 1311 / 6 Haziran 1894. 55 bin kuruş karşılığında İdare-i Mahsusa'dan satın alınan gemi, Yemen'de faaliyet gösteren kaçakçılara engel olması amacıyla satın alınmıştı.

⁴⁸⁵ DTA, MKT, nr:851/45, 5 Zilhicce 1311 / 9 Haziran 1894.

⁴⁸⁶ Mehmet Korkmaz, *XX. Yüzyıl Başlarında Kızıldeniz'de Osmanlı Denizcilik Faaliyetleri*, s.195.

Yemen Vilâyetlerinden, İstanbul'a gönderilen yazılarda 4-5 vapurun daha bölgeye gönderilmesi talep edilmekteydi.⁴⁸⁷ Zira, 13 geminin tamamı kullanılabilir hâlde değildi. Gemiler kullanılabilir vaziyette olsa bile, bu uzun sahil şeridini muntazam bir biçimde kontrol etmek mümkün değildi. Hâlihazırda karakol gemileri de hareketsiz bir şekilde sabit durmaktaydı. Bu nedenle, sağlam olarak açık denizlere açılan Osmanlı gemileri, Hicaz ve Yemen'deki sahil şeridinin tamamında asayiş sağlayamazdı. Vilâyetler, rutin olarak vapur talebinde bulunmasına rağmen bölgede modern anlamda bir tersanenin bulunmaması Osmanlı idaresinin elini zayıflatıyordu. İlâveten askerî gemiler periyodik bakıma muhtaçtı. Periyodik bakımı yapılamayan gemiler bir süre sonra arızalanarak, kullanılamaz hâle geliyordu. 1903 yılında Kamaran Adası'nda bir tersanenin inşası tamamlanmıştı. Fakat bu yapı, modern bir tersane olmaktan oldukça uzaktı. Tersaneden ziyade bir nevi küçük bakım atölyesiydi.⁴⁸⁸ Bu sebeplerden dolayı Bâbîâli, Kızıldeniz'e daha fazla geminin yollanmasına da temkinli yaklaşıyordu. Bölgeye gönderilen askerî gemilerin, en geç bir sene içerisinde arıza çıkaracağı bilinen bir gerçektir. Ama yine de denizde alınan önlemler, karada alınan tedbirlerin bir tamamlayıcısı olarak görüldüğünden donanmanın kuvvetlendirilmesinden vazgeçilmedi. Yalnızca Kızıldeniz'de faal olan gemilerin sayısı belirli seviyede tutuldu ve gemilerin çürüğe çıkmaması amacıyla başka bölgedeki gemilerle düzenli olarak yer değiştirmeleri sağlandı. Ayrıca Kızıldeniz'de görev yapan gemilerin teçhizatlarının güçlendirilmesi için de çalışmalar yapıldı.

3.7.3 Ferik Hadi Paşa'nın Raporlarına Göre Kızıldeniz'deki Osmanlı Donanmasının Durumu ve Kaçakçılara Karşı Zambukla Mücadele Kararının Alınması

Kızıldeniz'de bulunan Osmanlı gemilerinde, kaç askerin bulunduğu ve ne kadar top ve mitralyözle teçhiz edildiği, donanmanın niteliğini belirleyen unsurlardı. Bu konu hakkında 1902 ve 1903 yılında bölgede faaliyet gösteren Ferik Hâdi Paşa tarafından sunulan raporlar dikkate değerdir. Raporlar, Kızıldeniz filosuna bağlı gemilerle ilgili ayrıntılı bilgiler içermekteydi ve dolayısıyla bu raporları inceleyerek filo hakkında daha sağlıklı değerlendirmeler yapmak mümkündür.

⁴⁸⁷ BOA, BEO, nr:669/50154, 23 Safer 1313 / 15 Ağustos 1895.

⁴⁸⁸ Mehmet Korkmaz, *XX. Yüzyıl Başlarında Kızıldeniz'de Osmanlı Denizcilik Faaliyetleri*, s.85, 86.

TABLO 3.3: Ferik Hâdi Paşa'nın 20 Kasım 1902⁴⁸⁹ ve 18 Ekim 1903⁴⁹⁰ tarihlerinde Seraskerliğe arz ettiği rapora göre Kızıldeniz'deki Osmanlı donanmasına ait veriler:

Gemi Adı	Asker	Durumu	Mitralyöz	Top	Tüfek
Üsküdar	300	Karakol Gemisi	2 Nordenfelt	2 Armstrong	30 Martini
Korveti				2 Krupp	Henry
Ziver-i Derya	100	Sakat	3 Gatling	3 Krupp	20 Martini
Vapuru					Henry
Nurulbahr	50	Tamire Muhtaç	-	1 Krupp	20 Martini
Vapuru				2 Hotchkiss	Henry
Galata	30	Sefere Uygun	1 Nordenfelt	1 Krupp	10 Martini
İstimbotu					Henry
Mekke	30	Sefere Uygun	1 Nordenfelt	1 Krupp	10 Martini
İstimbotu					Henry

Raporlarda verilen bilgiler ışığında gemilerin top ve mitralyöz⁴⁹¹ ihtiyacı yeterli sayıda olmasına rağmen tüfek sayısında ciddi eksiklerin olduğu aşikârdır. Gemilerde görev yapan toplam asker sayısı 510 iken, toplam tüfek sayısı 90'dı. Bu dengesizlikten dolayı donanma gemileri, kalabalık bir kabileyle veya geniş bir kaçakçı grubuyla çatışmaya girdiğinde zor durumda kalabilirdi. Bunun yanında gemilerde toplam 12 tane top bulunması da ilk bakışta yeterli bir sayı olarak görülebilirdi. Gemilerde bulunan Alman yapımı 8 Krupp topunun 5'i, 3cm çapındaydı. Oldukça ufak olan deniz toplarının menzili kısa ve tahribat gücü de oldukça zayıftı. Sadece ahşap olan gemilere hasar verebilirdi. Bunlar Osmanlı denizciliğinin ifadesiyle *âdi usulde* olan Krupp toplarıydı.⁴⁹² Geride kalan Krupp topları için de aynı durum geçerliydi.⁴⁹³ Sadece Fransız yapımı olan iki Hotchkiss topunun tahribat gücü yüksekti. Nurulbahr Vapuru'nda teçhiz edilen 7cm'lik bu toplar, diğer toplara nazaran iyi durumdaydı. Tüm bu verileri

⁴⁸⁹ BOA, BEO, nr:1979/148370, 1.4, 7 Teşrinisani 1318 / 20 Kasım 1902.

⁴⁹⁰ BOA, BEO, nr:1979/148370, 1.5, 5 Teşrinisani 1318 / 18 Kasım 1903.

⁴⁹¹ Osmanlı donanmasının kullandığı İngiliz yapımı Nordenfelt mitralyözünün 25, 32 ve 38 milimetre çapında üç çeşidi vardır. 25 milimetre çapında olanların dakikada attığı mermi sayısı 150-200 kadardı. Diğer kullanılan Gatling mitralyözünü ise Birleşik Devletler menşeliydi. Bu mitralyöz, modern anlamdaki mitralyöze daha yakın olmakla beraber dakikada 300-400 kadar mermi atabilirdi. Ayrıntılı bilgi için bkz: Ahmed Muhtar Paşa, *Bahriyede Zafer Rehberi*, Haz. Ali Fuat Öreç, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s.133.

⁴⁹² Ahmed Muhtar Paşa, *Bahriyede Zafer Rehberi*, s.135.

⁴⁹³ Diğer üç Krupp topunun 2'si 4cm, 1'i ise 6cm çapındaydı.

değerlendirdiğimizde, donanmanın güçlendirilmesi adına alınan önlemlerin de yeterli seviyede olmadığı görülmektedir.

Daha önce de değinildiği gibi Kızıldeniz’de bulunan gemi sayısı oldukça yarıltıcıydı. Görüldüğü üzere 1903 yılına gelindiğinde sadece 2 istimbot kullanılır hâldeydi. İstimbotlar da kısa süre sonra kömürsüzlükten dolayı hareket edemez duruma geldiler.⁴⁹⁴ Oysa Galata ve Mekke İstimbotları, kömürsüz kalana dek 1903 yılının Haziran ayında Zeranik kabilesine karşı başarılı bir operasyon yapmıştı.⁴⁹⁵ İstimbotlar iki kaçakçı zambuğunu batırmış, kaçakçıların getirdikleri mühimmata da el koymuştu. Yine aynı şekilde istimbotlar, Hudeyde’nin güney sahilini teftiş ederken, tömbeki kaçakçılarını da yakalamışlardı.⁴⁹⁶ Tüm olumsuzluklara rağmen bu tip başarıların elde edilmesi dikkate değerdi.

Diğer bir dikkat değer olan husus da, gemilerin ortalama hızlarının düşük olmasıydı. Nurulbahr Vapuru saatte 6 mil kadar bir hıza sahipti. İstimbotların hızı da saatte 7 mildi. Yani bu gemiler, kaçakçılıkla ilgili herhangi bir ihbar aldığı anda başka bir bölgeye hızlıca intikal etmeye uygun değildi. Aynı zamanda sözü edilen hızlarla, kaçakçı zambuklarının deniz içlerine doğru takip edilmesi de mümkün gözüküyordu. İlerleyen yıllarda Kızıldeniz’deki Osmanlı donanmasının kronikleşen kömür yetersizliği sorununa çözüm bulunamadı. Gemilerde bakımsızlıktan meydana gelen hız düşmesi ve sakata çıkma gibi problemlere de çare bulunamaması, Osmanlı idaresini kaçakçılığa karşı zor durumda bıraktı.

Tüm bu sorunların devam etmesi, kaçakçılıkla mücadelede yeni fikirlerin ortaya atılmasına sebebiyet verdi. 1909 yılında ortaya atılan fikir, Osmanlı donanmasının zayıf olan yönü üzerine geliştirildi. Kaçakçıların başarıları çabukluklarında gizliydi. Kızıldeniz’in karşı kıyısından yola çıkan yelkenli bir zambuk, rüzgârı arkasına aldığı anda kısa sürede Osmanlı kıyılarına ulaşabiliyordu. Karaya sevkıyatı yapan kaçakçılar, yine aynı süratle bölgeden uzaklaşıyordu. İşte kaçakçıların avantajına, Osmanlı donanmasının zaafına sebebiyet veren hız meselesi temelinde bir çözüm önerisi ortaya atıldı. Çözüm önerisi dâhilinde, kaçakçılara karşı mücadele edilmesi için zambuklar inşa edilecekti.⁴⁹⁷ Bu da kaçakçıları kendi silahlarıyla vurmaya demektir. İstanbul’dan talep edilen vapur ve istimbotların Kızıldeniz’e gönderilmemesi de *zambuk* fikrinin ortaya atılmasında etkili

⁴⁹⁴ BOA, BEO, nr:2198/164843, 27 Receb 1321 / 19 Ekim 1903.

⁴⁹⁵ BOA, Y.PRK.UM, nr:65/33, 18 Haziran 1319 / 1 Temmuz 1903.

⁴⁹⁶ BOA, BEO, nr:2105/157802, 5 Rebiülahir 1321 / 1 Temmuz 1903.

⁴⁹⁷ BOA, DH.MUİ, nr:105/3, 1.2, 10 Teşrinievvel 1325 / 23 Ekim 1909.

oldu. Fikri ortaya atan Yemen Vilâyeti'ne, kısa süre sonra inşa edilecek zambuklarda kaç mürettebatın istihdam edileceği ve ne kadar maaş verileceği, Bahriye Nezareti tarafından soruşturuldu.⁴⁹⁸ Yapılan hazırlıkların ardından zambukların inşası tamamlandı. Tam bir yıl sonra zambuklar, Yemen sahillerini teftiş etmek üzere hazır hâle getirilmişti.⁴⁹⁹ Bu tarihten sonra kaçakçılarla, onların metot olarak kullandığı tarzda mücadele edilecekti. Artık kaçakçılık yapıldığına dair bir ihbar alındığında kömür sıkıntısına takılmadan ve hız sorununa mâruz kalmadan Osmanlı askerleri zambuklarla kaçakçıların peşine düşebilecekti. Yemen Vilâyeti'nin yapmış olduğu bu hamle, Osmanlı deniz gücünün Kızıldeniz'de kaçakçılara karşı başarısızlığa uğramasının bir sonucuydu. Bu başarısızlık, Kızıldeniz'deki kaçakçılara karşı yeni bir stratejiyle mücadele edilmesini de sağlamıştı.

Hülasa Kızıldeniz'deki Osmanlı donanması, eğer sağlıklı şekilde rutin faaliyetlerini icra edebilseydi, kaçakçılıkla mücadele konusunda çok daha farklı bir tablo ortaya çıkabilirdi. Mekke ve Galata İstimbotlarının sağladığı kısmî başarılar, Kızıldeniz'de daha yaygın bir şekilde görülebilirdi. Böylece silah kaçakçılığı, daha deniz üzerindeyken engellenerek, yıllar içerisinde Hicaz ve Yemen Vilâyetlerinin güvenliğini tehdit edecek seviyeye ulaşamazdı. Bu bağlamda Osmanlı yönetiminin, Kızıldeniz'de donanma üzerinden aldığı önlemler hatırı sayılır derecedeydi. Lâkin daha önce *Kızıldeniz'de Kaçakçılığa Sebebiyet Veren Zafiyetler* bölümünde bahsedilen zafiyetler, alınan tüm bu önlemlere ket vurmuştu. Eğer Kızıldeniz'deki Osmanlı donanmasına lojistik anlamda daha fazla destek sağlanabilseydi ve gemilerin teknik bakımları da gerçekleştirilseydi karşımıza daha farklı bir sonucu çıkacağı aşikârdı.

3.8 Layihalarda ve Muasır Eserlerde Kızıldeniz'deki Silah Kaçakçılığına Yönelik Alınması Gereken Önlemler

Kızıldeniz'de meydana gelen silah kaçakçılığı vakaları o dönemde herkesçe bilinen bir durumdu. Giderek artan silah kaçakçılığı, Yemen ve Hicaz'ın asayişini derinden etkiliyordu. Bazı devlet memurları veya ordu subayları da kronik hâle gelen bu sorunlara çözüm bulmak maksadıyla ya layiha kaleme alır ya da eser neşrederdi. Bahsi geçen yazılı metinlerde sorunlar çok geniş boyutlarıyla ele alınırdı. Yemen ve Hicaz Vilâyetinin ıslah edilmesiyle ilgili sunulan layihalarda idarî, askerî ve siyasi olmak üzere

⁴⁹⁸ BOA, DH.MUİ, nr:105/3, 1.1, 24 Teşrinievvel 1325 / 6 Kasım 1909.

⁴⁹⁹ BOA, BEO, nr:3838/287842, 25 Zilhicce 1328 / 28 Kasım 1910. Sadece inşa edilen zambuklara boya yapılmamıştı. Boya işleminin ardından zambuklar Kızıldeniz'e açılacaktı.

birçok çözüm önerisi ortaya atılırdı.⁵⁰⁰ Aynı durum, dönem eserleri için de geçerliydi. Müellifler, seyahatlerini yahut anılarını anlatırken kendilerine göre mevcut problemlerin çözümüne yönelik fikirlerini dile getirirlerdi. İşte bu bağlamda Yemen ve Hicaz'da bulunan üç devlet adamının layiha ve eserlerinde, silah kaçakçılığına karşı bir nasıl çözüm önerisi tasarladıklarından da bahsetmek gerekmektedir.

3.8.1 Ali Emîrî'ye Göre Silah Kaçakçılığına Karşı Alınması Gereken Önlemler

Kitap kurdu olarak bilinen meşhur Ali Emîrî, 1905 yılının Mayıs ayından 1906 Ağustos'una kadar Yemen'de memur olarak görev yapmıştır. Bu süre zarfında Yemen coğrafyasını tanımış ve Yemen Vilâyeti'nde yaşanan problemlere de yakından tanık olmuştur. Yaklaşık 14 ay boyunca kaldığı Yemen'den döndükten sonra 1907 yılında *Yemen Hâtıratı* adlı eserini neşretmişti. Ali Emîrî, Yemen'de kaldığı süre boyunca birçok layiha, salname ve gazete okuyarak, bölgeyle ilgili önemli bilgiler edinmişti. Neşrettiği eserinin sonunda *Yemen Islahatına Dair Bazı Mütâlaât* başlıklı bölümde, layiha niteliğinde bir yazı da kaleme almıştı. Ali Emîrî bu bölümün içerisinde 12 maddelik bir Yemen layihası oluşturmuş ve 6. Maddeyi de silah kaçakçılığına ayırmıştı. Bu madde şu şekildeydi:

“Sahillerin muhafazasıyla, ahalinin tüfek ve cephane ithal etmesine fırsat ve meydan verilmemelidir... Sahiller vapurlarla ne kadar muhafaza edilse de bundan kesin bir netice alınmaz”.⁵⁰¹

Ali Emiri, bir sonraki madde de ise Yemen'deki askerlerin sayısının artırılmasından bahsetmişti. Ayrıca Yemen Vilâyeti'nin, üç vilâyete taksim edilmesini, memurların ıslah edilmesini ve bölgeye demiryolu döşenmesini önermekteydi. Gerçekten de Hicaz Demiryolu'nun Yemen'e doğru uzatılması hem kaçakçılıkla mücadele konusunda hem de merkezî otoritenin sağlanması hususunda büyük fayda sağlayabilirdi. Zira, 1904 yılında Yemen'e yapılan asker sevki sırasında, demiryolu hattının Osmanlı ordusuna sağladığı avantaj, Ali Emîrî'nin bu görüşünü kanıtlamıştı. 1904 yılında Yemen isyanını bastırmak üzere bölgeye sevk edilen Osmanlı birlikleri, normal şartlar altında Maan-Akabe arasını 4 günde yürüyerek kat ederken, demiryolu sayesinde iki şehir

⁵⁰⁰ Yemenle ilgili layihaları konu edinen bir çalışma için bkz: Mehmet Çoğ, “Yemen Layihaları”, *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, c.IV, sayı 1 (2006), s.127-195.

⁵⁰¹ Ali Emîrî, *Yemen Hâtıratı*, Haz. Yusuf Turan Günaydın, Hece Yayınları, Ankara 2006, 87. Aynı eserde *Yemen Islahatına Dair Bazı Mütâlaât* bölümü için bkz: s.85-90.

arasındaki mesafeyi 32 saatte tamamlamıştı.⁵⁰² Nitekim, demiryolu aracılığıyla daha sağlıklı bir şekilde bölgeye nakledilen askerler sayesinde, San'a şehri isyancıların elinden geri alınmıştı. Demiryolunun kazandırdığı avantajın görülmesine karşın, Osmanlı hükümeti Yemen'de demiryolu yapılması için çok geç bir tarihte çalışmalarını başlatmıştı. Bâbîâli, 1909 yılında Hudeyde - San'a arasında demiryolu yapılmasına dair Fransız bir şirketle imtiyaz sözleşmesi imzalasada da, Trablusgarb Savaşı'nın başlaması ve İtalyanların Hudeyde limanını bombalaması üzerine imtiyaz sahibi şirket, demiryolu projesinden vazgeçmişti.⁵⁰³ Böylelikle Ali Emîrî'nin de arzu ettiği, Yemen'e demiryolu yapılmasına dair proje de hayata geçmemiş oldu.⁵⁰⁴

Ali Emîrî bölgeye yapılan silah kaçakçılığının, deniz üzerinde alınacak önlemlerden daha ziyade genel bir ıslahat ile kaçakçılığın önüne geçileceği kanaatindeydi. Bu fikriyle silah kaçakçılığına karşı alınan tedbirlerden ve diğer çözüm önerilerinden daha farklı bir bakış açısı ortaya koymuştur.

3.8.2 Rüştü Paşa'ya Göre Silah Kaçakçılığına Karşı Alınması Gereken Önlemler

Osmanlı Arap coğrafyasının muhtelif yerlerinde görev yapan bir Osmanlı subayı olan Rüştü Paşa, 1898-1899 yıllarında, Yemen'deki âsî kabilelere karşı gerçekleştirilen askerî harekâta katıldıktan sonra 1911 yılında *Yemen Hatırası* adlı eserini yayınladı. Rüştü Paşa, daha sonra Yemen'e gönderilen askerlerin geçiş güzergâhı olan Akabe'de görev yapmasından ötürü bölgeyi yakından tanıyan bir isimdi. Tıpkı Ali Emîrî'nin eserinde görüldüğü gibi Rüştü Paşa da eserinin son bölümünde layiha niteliğinde bir yazı kaleme almıştı. *Yemen Meselesinin Halledilmesi* adlı bölümde, Yemen'de yeniden devlet otoritesinin tesis edilmesi için yapılması gerekenlere değinirken silah kaçakçılığı meselesine de geniş yer ayırmıştı. Rüştü Paşa'ya göre:

“Eşkiyanın gittikçe önem kazanması, yeni silahların Yemen'e girmesi ve eski fitilli tüfeklerin artık kullanımdan düşmesi yüzünden bu şekilde karışıklıklar başladı. Bu hâlde çare Yemen'e silah ithal ettirmemek ve bu adamları istihdam etmektir. Silah ithal ettirmemek için iki çare vardır. Birincisi İtalya, İngiltere ve Fransa devletlerinin bir diğerinin sömürgelerine silah sokmamak adına geçen sene imzaladıkları antlaşmaya devletimizi dâhil etmektir. O zaman eşkiyanın önemi büyük ölçüde azalır.”⁵⁰⁵

⁵⁰² Auler Paşa, *Hicaz Demiryolu İnşa Edilirken – I*, s.98, 99.

⁵⁰³ Ufuk Gülsoy, *Kutsal Proje Ortadoğu'da Osmanlı Demiryolları*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s.254-261.

⁵⁰⁴ Hicaz Demiryolunun uzatılması ve Hudeyde-San'a Demiryolu projesine yönelik yapılan harita için bkz: Ek 9.

⁵⁰⁵ Rüştü Paşa, *Yemen Hatırası*, 137. Aynı eserde *Yemen Meselesinin Halledilmesi* bölümü için bkz: s.135-143.

Rüştü Paşa gibi bir askerın, silah kaçakçılığı üzerine diplomatik bir çözüm önerisi sunması ilginç bir ayrıntıydı. Paşa, tıpkı bir diplomatın bakış açısıyla konuya yaklaşmıştı. Genelde Osmanlı subayları, kaçakçılığa karşı askerî aksiyonda bulunulması yönünde önlemler almaya çalışırdı. Rüştü Paşa ise bu görüşü ortaya atmasıyla kendisine farklı bir konum kazandırmıştı. Lakin Paşa'nın diplomatik alanda sunduğu çözüm önerisi, Bâbîâli tarafından hiçbir zaman hayata geçirilemedi. Öte yandan Paşa, silah kaçakçılığına karşı birtakım askerî önlemlerin de hayata geçirilmesine önem vermekteydi. Paşa, askerî önlemlerden şu şekilde bahsetmekteydi:

“Sahil sağlam tutulmalıdır. Bugün sahil açıktır. Her noktasına silah, mühimmat ve her türlü eşya geliyor. Yemen'in geliri 45 milyon kuruş iken bugün 29 milyona düşmüştür. Birinci sebep işte bu kaçak meselesidir... Sahile hızlı gambotlar tahsis etmeli. Düzgün bir liman idaresi oluşturulmalı. Tekneleri kayıt altına sokmalı, gambotların bir yıllık kömürleri verilerek faal olmaları sağlanmalı. İskele idare etmeye kalkan şeyhin yerine memurlarımızı koymalı, sahildeki mühim noktalara memurlarımızı koymalı, sahildeki mühim noktalara müdafaalı kaleler yaparak bir miktar asker veya jandarma koyarak mitralyöz vermeli...”⁵⁰⁶

Rüştü Paşa, hayata geçirilen önlemlerden biri olan sahillerde askeri gemilerin dolaştırılmasının haricinde çok mühim noktalara da temas etmiştir. Kızıldeniz'deki gemilerin hız ve kömür probleminin farkına vararak, mevcut sorunlara yönelik bir çözüm önerisi geliştirmiştir. Gemilerin hızının düşük olması ve kömür eksikliğinin yarattığı zafiyetin düzeltilmesi Kızıldeniz donanması adına hayatî derecede önem taşıyordu. Yine bunlara ilâveten Kızıldeniz sahillerinde, daha önce hiç hayata geçirilmeyen bir konuyu da dile getirmişti. Paşa'nın sözünü ettiği öneri, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kızıldeniz kıyılarında, hiçbir topçu yahut mitralyöz bataryasının bulunmaması üzerineydi. Gerçekten de Osmanlı kıyılarının savunulması için Kızıldeniz'de askerî bir istihkâm noktası bulunmamaktaydı. Bölgedeki liman ve kışlalar da, bu görevi ifâ etmekten uzak yapılarıydı. Çünkü kıyı savunması, karada inşa edilen sabit tabyalar ve seyyar bataryalar sayesinde güçlü bir seviyeye gelebilirdi. Bir sahil şeridinin gece-gündüz kontrol altında tutulması için tabya bulunması yahut batarya konuşlandırılması olmazsa olmazdı. Karakol gemilerinin sahile yerleştirilmesi gibi aksiyonlar da kaçakçılar için caydırıcı değildi. Çünkü karakol gemilerinin yerini zamanla öğrenen kaçakçılar, bir süre sonra karaya çıkacağı noktayı değiştiriyordu. Rüştü Paşa, sahillerdeki stratejik noktalara kaleler inşa edilerek, içlerinin de mitralyözlerle teçhiz edilmesi fikrini ortaya atmıştı. Fakat bu fikri de tıpkı diplomatik alandaki önerisi gibi hiçbir zaman hayata geçmeyecekti. Eğer bu

⁵⁰⁶ Rüştü Paşa, *Yemen Hatırası*, s.137, 138.

çözüm önerisi hayata geçirilmiş olsaydı, silah kaçakçılarında karşı deniz üzerinde ciddi başarılar sağlanabilirdi. Rüştü Paşa'nın Yemen hakkındaki fikirleri, kendinden sonraki dönemde de devlet ricalini etkilemişti. Siverek Mebusu Nureddin Bey 1911 yılında, Rüştü Paşa'nın *Yemen Hatırası* adlı eserinden alıntılar yaparak bir layiha kaleme almıştı.⁵⁰⁷

3.8.3 Hüseyin Hilmi Paşa'nın Layihasına Göre Alınması Gereken Önlemler

Hüseyin Hilmi Paşa, hem Yemen'de görev yaparken hem de İstanbul'da bulunurken, Osmanlı İmparatorluğu'nun izlediği Yemen siyasetine doğrudan etki yapan bir devlet adamıydı. 1898-1902 yıllarında Yemen Valiliği görevinde bulunması ve daha sonrasında sadrazamlığı döneminde Yemen'in ıslahatı için bir komisyon kurmasıyla bölge siyasetinde her daim etkili bir isim oldu. Hüseyin Hilmi Paşa Yemen Valiliği döneminde, Sadarete yazdığı layihalarda kaçakçılığın daha çok ekonomik yönden zafiyet yaratmasından yakınmıştır. Layihadaki kaçakçılıkla ilgili geçen kısmı şöyleydi:

“ Sahilin karadan ve denizden her türlü teftişattan yoksun bulunması sebebiyle tüccarlar, boş iskelelerden kaçak suretle ithalat ve ihracat yapmak için yol bulmuştu. Bu durumun gümrük ve vergi gelirlerinin azalması ve çok fazla silah ve yasak eşya ithaline sebep olduğunu Yemen'e ulaşmamdan beri anlamış bulunmaktayım. Bunun üzerine gemiler marifetiyle, denizden tedbirler alınmalıdır.”⁵⁰⁸

Paşa'nın, vergi gelirlerinin azalmasına dikkat çekmesinde, vilâyetin idarî yöneticisi olmasının payı büyüktü. Zira, Paşa'nın Yemen'de istediği ıslahatları yapabilmesi, vilâyetin hazinesindeki paranın miktarıyla doğru orantılıydı. Bu yüzden hem silah kaçakçılığına mânî olmak hem de gümrük gelirlerinin azalmasına engel olmak için denizden tedbirlerin alınmasına önem verdi. Nitekim Bâbiâli, bu layihayı dikkate almış olacak ki Paşa'nın Yemen Valiliği döneminde Kızıldeniz filosunda görev yapan gemilerin sayısı arttırıldı.

Hüseyin Hilmi Paşa, sadareti döneminde de Yemen Vilâyeti'ni unutmamıştı. 1909 yılında, Yemen'de istenilen ıslahatın hayata geçirilmesi için 1 milyon kuruşluk bütçe ayırmıştı.⁵⁰⁹ Yine paşanın döneminde, 5 Eylül 1909 tarihinde Fransız sermaye grubuyla Yemen'de demiryolu yapılması hususunda imtiyaz sözleşmesi imzalanmıştı.⁵¹⁰

⁵⁰⁷ Siverek Mebusu Nureddin Bey 4 Mart 1911 tarihinde layihasını Meclis-i Mebûsan'a sunmuştu. Mehmet Çoğ, “Yemen Layihaları”, *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, c.IV, sayı 1 (2006), s.127-195.

⁵⁰⁸ HHPE, nr:16/1010, 1.6, 1 Kânunuevvel 1315 / 13 Aralık 1899.

⁵⁰⁹ HHPE, nr:16/1019, 1.2, 6 Mayıs 1325 / 19 Mayıs 1909.

⁵¹⁰ Ufuk Gülsöy, *Kutsal Proje Ortadoğu'da Osmanlı Demiryolları*, s.258.

Yemen'deki sorunlarla yakından ilgilenen Hüseyin Hilmi Paşa, sadrazamlığının ardından da bölgeyle ilgili layiha sunmaya devam etmişti. 9 Eylül 1911 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne sunduğu layihada, Hudeyde ve Asîr'in ayrı birer vilâyete teşkil edilmesini önermişti. Buna ek olarak Reji Şirketi'nin de dâhil olduğu kaçakçılık vakalarına dikkati çekmişti.⁵¹¹ Tüm bu yönüyle Hüseyin Hilmi Paşa, kaçakçılıkla denizde mücadele edilmesi düşüncesine önem vermekle birlikte, bu fikrini diğer yönlerden de çeşitlendirmişti.

⁵¹¹ HHPE, nr:16/1021, 27 Ağustos 1327 / 9 Eylül 1911.

SONUÇ

Kızıldeniz'in batı sahillerinde sömürgeci idarelerin kurulmasının, doğal olarak Osmanlı topraklarında bir sonucu olacaktır. Bu sonuç, Kızıldeniz'deki köle ticaretinin neredeyse sona ermesi ve silah kaçakçılığının da artmasıyla neticelendi. Uzun yıllar boyunca uluslararası alanda yasal olan köle ticaretinin, XIX. yüzyılda illegal bir hâle gelmesiyle, Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki siyasi baskı giderek arttı. Osmanlı İmparatorluğu, Akdeniz'de köle ticaretine karşı gereken önlemleri alırken, Kızıldeniz'de mevcut köle ticaretine karşı pek bir tedbir almamıştı. Kızıldeniz'deki bu tedbirsizlik hâli tamamen siyasi bir tercihti. Bölgedeki, köle ticaretinin tamamen ilga edilmesine yönelik bir kararın alınmasıyla birlikte, Hicaz Vilâyetindeki kabileler devlete karşı isyan edebilirdi. Hicaz'da meydana gelebilecek bir isyan, hilafet makamının da tehlikeye düşmesi demektir. Bu yüzden uzunca bir süre Osmanlı İmparatorluğu, Afrika kıyılarından Hicaz ve Yemen'e yapılan köle ticaretine müsamaha göstermişti. Ancak Osmanlılar, mevcut durumu 1890 yılına kadar sürdürebildi.

İngiltere'nin daveti üzerine 1889 yılında köleliğe karşı düzenlenen Brüksel Konferansı'na katılan Osmanlı İmparatorluğu, bu tarihten itibaren Kızıldeniz'deki köle ticaretine karşı tutumunu değiştirmek mecburiyetinde kaldı. Bâbıâli, uluslararası düzeyde toplanan konferansta herhangi bir baskıya mâruz kalmamak için 16 Aralık 1889 tarihinde *Üsera-yı zenciye ticaretinin men'i* dair kanunu icra etti. Bu gelişmeye ek olarak, 2 Temmuz 1890 tarihinde köleliğe karşı kararlar alan Brüksel Senedi'ne imza atan devletler arasında Osmanlı da yer aldı. Bu tarihten itibaren Osmanlı, Kızıldeniz politikalarını konuyla ilgili icra edilen kanun ve imzalanan senet üzerinden şekillendirdi. Şüphesiz ki İngiltere'nin, Osmanlı İmparatorluğu üzerinde yıllardan beri kurduğu diplomatik baskı da bu politika değişiminde büyük etken oldu. Bir zamanlar yasal olan köle ticareti, bu gelişmeler üzerine insan kaçakçılığı diye tabir edilen yasadışı bir faaliyet olarak kabul edilmeye başlandı. Tüm bu gelişmeler, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kızıldeniz'de meydana gelen insan kaçakçılığı vakalarına önlem almasına sebebiyet verdi. Kızıldeniz coğrafyasında sömürgelerini kuran Avrupalı devletler de bu bağlamda Osmanlı İmparatorluğu ile işbirliğine gitti. Zira Avrupalı devletler, sömürgelerinde yaşayan nüfusun başka topraklara kaçırılarak, o sömürgesinin daha fazla insan kaynağını kaybetmesine tahammül edemezlerdi. Bu yüzden Kızıldeniz coğrafyasındaki tüm devletler, insan kaçakçılığına karşı ortak bir şekilde hareket etti. 1890-1910 yıllık periyot incelendiğinde Kızıldeniz'deki insan kaçakçılığına karşı verilen mücadelede kalıcı bir

başarı sağlandığı görülmektedir. 1910 yılına gelindiğinde, Kızıldeniz'deki insan kaçakçılığı faaliyetleri artık sona ermişti.

Öte yandan, 1890 yılında Kızıldeniz'in batı sahillerine yerleşen son sömürgeci güç olan İtalya ve Cibuti'de sömürge idaresini kuran Fransa, Kızıldeniz üzerinden Osmanlı topraklarına yapılan yeni bir kaçakçılık türünün ortaya çıkmasına vesile oldular. Bahsi geçen bu yeni faaliyet, silah kaçakçılığıydı. Fransa'nın, Cibuti sömürgesi kısa süre içerisinde bir silah ticaretine merkezine dönüştü. Silah ticareti, Cibuti'ye önemli miktarda gelir getirmekteydi. Cibuti bu vasfiyle, Osmanlı topraklarına yapılan kaçırılan silahların çıkış noktası hâline geldi. Hicaz ve Yemen'de, Osmanlı otoritesine karşı bir alternatif olan yerel güçler de silah kaçakçılığına dâhil oldular. Mekke Şerifleri, İmam Yahya ve Asîrli İdris, silah kaçakçılığı sayesinde nüfuzlarını arttırarak siyasi bir güç hâline geldi. İtalya, Asîrli İdris'e silah kaçırarak onu desteklemekteydi. İngiltere de Aden üzerinden Nevahi-i Tis'a şeyhlerine silah kaçırmaktaydı. Ayrıca bölgedeki Benî Mervan ve Zeranik kabilesi gibi boş sahillerde denetim kuran kabileler de silah kaçakçılığı yaparak mahallî idarelerini güçlendirdiler.

Yemen ve Hicaz bölgesine yapılan silah kaçakçılığı, vilâyetlerde asayiş problemlerinin yaşanmasına sebep oluyordu. Kabileler arasında silahlı çatışmalar yaşanıyordu. Bazen de kabileler bir lider etrafında toplanarak Osmanlı'ya karşı da isyan etmekteydi. 1890, 1896, 1904, 1910 yılında Yemen ve Asîr'de meydana gelen isyanlar, silah kaçakçılığı neticesinde palazlanan yerel güçler tarafından gerçekleştirilmişti. Yaşanan asayiş sorunları, Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgedeki hâkimiyetini nominal bir seviyeye düşürüyordu. Bu yüzden Osmanlı İmparatorluğu, Kızıldeniz üzerinden gerçekleştirilen silah kaçakçılığına karşı birtakım önlemler almak zorundaydı. Ancak silah kaçakçılığı, sadece Osmanlı İmparatorluğu'nun alacağı önlemlerle üstesinden geleceği bir faaliyet değildi. Silah kaçakçılığının başlangıç noktaları Avrupa devletlere ait sömürge toprakları iken; bitiş noktaları Hicaz ve Yemen Vilâyetleriydi. Yani silah ticaretinin başlangıç noktalarını kontrol eden devletler, bu ticarete karşı çıkmadığı sürece Osmanlı topraklarına yapılan silah kaçakçılığına da kökten çözüm bulunamazdı. Bâbiâli ise insan kaçakçılığı konusunda Avrupalı devletlerden aldığı diplomatik desteği, silah kaçakçılığı meselesinde alamamaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu, İngiltere ile Mısır-Yemen-Basra'da hudut sorunları yaşamaktaydı. Diğer taraftan, İtalya'nın Osmanlı topraklarında üzerinde uzun vadeli politikaları olduğu için, imparatorluğa karşı daima saldırgan bir tutum içerisindeydi. Fransa ise Cibuti'ye oldukça getiren silah ticaretini,

Osmanlı ile yapacağı ikili antlaşmayla ket vurmak istemezdi. Tüm bu gelişmeleri göz önüne aldığımızda Osmanlı İmparatorluğu'nun, Kızıldeniz'de silah kaçakçılığına karşı beraber hareket edeceği diplomatik bir partneri bulunmamaktaydı. Bâbîâli bu duruma karşın, iç siyasette kaçakçılığa karşı önlemler almak için ciddî mânâda gayret gösterdi.

Osmanlı İmparatorluğu'nun, Kızıldeniz'de aldığı önlemlerin birçok boyutu bulunmaktaydı. Askerî ve idarî alanda alınan önlemlerin amacı, merkezî otoritenin güçlendirilmesiyle birlikte silah kaçakçılığına karşı yürütülen faaliyetlerin başarıya ulaşmasıydı. Vilâyetlerin teşkilat yapısının güçlendirilmesine ehemmiyet verildi. Bölgede sancak, kaza merkezi olmayan mahallerde idarî birimler kuruldu. Özellikle Kızıldeniz'de bulunan Osmanlı donanmasının kaçakçılara karşı daha aktif bir şekilde mücadele edebilmesi için büyük bir çaba sarf edildi. Evvela bölgede bulunan Osmanlı donanmasında faaliyet gösteren gemilerin sayısı artırıldı. Böylelikle kaçakçıların Hicaz ve Yemen kıyılarına ulaşmadan engellenmesi amaçlandı. Karada ise Yemen ve Hicaz Vilâyetinde görev yapan askerlerin sayısı artırıldı. Boş olan sahillere kışla ve karakol yapılarak, devlet otoritesinin vilâyet merkezlerinden sancaklara doğru yayılması hedeflendi.

Ancak birtakım idarî ve mâli zafiyetler alınan önlemlere gölge düşürdü. Osmanlı donanması lojistik destekten mahrumdu. Kömür eksikliği sebebiyle Osmanlı donanması, çoğu zaman kaçakçılara karşı kullanılmadı. Kızıldeniz'de modern anlamda bir tersanenin olmaması ve gemilerde görev yapan teknik personelin yetersizliğinden ötürü kısa sürede bölgedeki gemiler tamire muhtaç bir hâle geldi. Aynı şekilde Bâbîâli, Hicaz ve Yemen vilâyetlerinden gelen taleplere mâli kaynak sağlamakta sıkıntı yaşıyordu.

Netice itibariyle 20 yıllık dönem incelendiğinde bahsettiğimiz çabalar sonucunda, insan kaçakçılığı tükenme noktasına gelmişti. Lâkin silah kaçakçılığı faaliyetleri bu zaman diliminde hız kazanarak devam etmişti. İnsan kaçakçılığı konusunda Kızıldeniz'de sağlanan başarı, silah kaçakçılığında sağlanamamıştı. Bu başarısızlığın, Yemen ve Hicaz Vilâyetleri üzerinde kalıcı sonuçları oldu. Yılları içerisinde Hicaz ve Yemen'deki yerel güçler kaçakçılık faaliyetlerinden beslenerek, merkezî otoriteye başkaldıracak güce kavuştu. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu hem yerel güçlerle hem de bölgedeki Avrupalı devletlerle olan nüfuz mücadelesini yıllar içerisinde şiddetlendi. Yaşanan tüm bu mücadeleler neticesinde, Hicaz ve Yemen Vilâyetlerinde bulunan yerel güçler kuvvet kazanarak, merkezî idareden bağımsız bir şekilde yapılandılar. Silah kaçakçılığıyla

güçlenen İmam Yahya'nın Yemen'deki hâkimiyeti, 1911'de imzalanan Da'an Antlaşmasıyla kabul edildi. Yine aynı yılda İtalyanların silah kaçıarak desteklediği Asîrî İdris'e karşı, Bâbîâlî'nin talebi üzerine Mekke Şerifi Hüseyin'in askerî harekât düzenlemesi bir kırılma noktası oldu. Şerif Hüseyin, Asîr'e yaptığı başarılı operasyonun neticesinde rüşünü ispat etti. Yapılan askerî harekât âdetâ Şerif Hüseyin ve oğullarının, 1916 yılında Osmanlı İmparatorluğu'na isyan etmesinin bir provası niteliğindedir.

Sonuç olarak, 1910 yılı geride kaldığında Hicaz ve Yemen'deki yerel güçler, silah kaçakçılığının etkisiyle güç kazanarak yarı bağımsız bir yapıya kavuşmuşlardı. Kızıldeniz'in batı sahillerinde sömürge idareleri kuran Avrupalı devletler yıllar içerisinde Osmanlı topraklarına yapılan silah kaçakçılığında bir aracı vazifesi üstlenerek, bu yeni siyasi yapının oluşmasında büyük etkide bulunmuşlardır.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

1.1 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İstanbul.

Sadâret, Mektubî Mühimme Kalemi, (A.)MKT.MHM)

Bâbîâli Evrak Odası Evrakı (BEO)

Dahiliye Nezâreti, Şifre Kalemi (DH.ŞFR)

Dahiliye Nezâreti, Mektubî Kalemi (DH.MTK)

Dahiliye Nezâreti, Muhaberât-ı Umumiye Dairesi (DH.MUİ)

Dahiliye Nezâreti, Tesrî-i Muamelat ve Islahat Komisyonu Muamelat (DH.TMIK.M)

Hariciye Nezâreti, Hukuk Müşavirliği İstişare Odası (HR.HMŞ.İŞO)

Hariciye Nezâreti, İdare (HR.İD)

Hariciye Nezâreti, Londra Sefareti (HR.SFR.3)

Hariciye Nezâreti, Siyasi Kalemi (HR.SYS)

Hariciye Nezâreti, Tahrirât-ı Hariciye Odası (HR.TH)

Hariciye Nezâreti, Hariciye Tercüme Odası (HR.TO)

İrâde, Dahiliye (İ.DH)

İrâde, Maliye (İ.ML)

Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV)

Şûrâ-yı Devlet (ŞD)

Yıldız Sadâret Hususî Maruzatı (Y.A.HUS)

Yıldız Sadâret Resmi Maruzât Evrakı (Y.A.RES)

Yıldız Esas Evrakı (Y.EE)

Yıldız Mütenevvi Maruzât Evrakı (Y.MTV)

Yıldız Perakende Askeri Maruzâtı (Y.PRK.ASK)

Yıldız Perakende Başkitâbet Dairesi Evrakı (Y.PRK.BŞK)

Yıldız Perakende Evrakı, Dahiliye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.DH)

Yıldız Perakende Posta ve Telgraf (Y.PRK.PT)

Yıldız Perakende Umum Vilayetler (Y.PRK.UM)

1.2 Deniz Tarihi Arşivi (DTA), İstanbul.

Daireler Evrakı

Komodorluklar Evrakı

Mektûbî Kalemî Defter ve Evrak Fonu (MKT)

Muhasebe Defter ve Evrak Fonu Kalemî (MUH)

Şûrâ-yı Bahriye Evrakı (ŞUB)

2. Düstur, Salname, Sözlükler ve Gazeteler

Düstur, *I. Tertib*, c.4, c.6, c.7.

Düstur, *II. Tertib*, c.2.

Yemen Salnamesi, Vilâyet Matbaası, Yemen 1313.

SÜLEYMAN NÜTKÎ, *Kamûs-i Bahrî*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.

ŞEMSEDDİN SAMÎ, *Kamûs-ı Türki*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2015.

The New York Times, New York.

Le Monde Illustré, Paris.

3. Kaynak Eserler ve Araştırmalar

ABDURRAHMAN ŞEREF EFENDİ, *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi*, Haz. Bayram Kodaman ve Mehmet Ali Ünal, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1996.

AHMED MUHTAR PAŞA, *Bahriyede Zafer Rehberi*, Haz. Ali Fuat Örenç, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.

AHMED RÂŞİD PAŞA, *Yemen ve San'a Tarihi*, Haz. Güllü Yıldız-Filiz Dıġıroġlu, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 2015.

AKALIN, Durmuş ve Selim Parlaz, *XIX. Yüzyılda Doġu Afrika'da Osmanlılar ve İtalyanlar*, Kesit Yayınları, İstanbul 2015.

AKALIN, Durmuş, "Rusya'nın Kızıldeniz Siyaseti ve Cibuti'de Sömürgecilik Faaliyetleri", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, sayı.39 (2016), s.105-136.

_____, "Kızıldeniz'de Cibuti Üzerinden Yapılan Silah Kaçakçılığının Yemen'e Etkileri ve Osmanlı Devleti (1898-1914)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c.34, sayı 58 (2015), s.651-686.

_____, *Süveyş Kanalı Açılışı ve Osmanlı Devleti'ne Etkisi 1854-1882*, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmış Doktora Tezi, Denizli 2011.

AKPINAR, Mahmut, *Bir Tanzimat Bürokrati ve Diplomat Olarak Aleksandır Karatodori Paşa (1833-1906)*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Konya 2010.

AKYILDIZ, Ali ve Zekeriya Kurşun, *Osmanlı Arap Coğrafyası ve Avrupa Emperyalizmi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.

ALİ EMİRÎ, *Yemen Hatırâtı*, Haz. Yusuf Turan Günaydın, Hece Yayınları, Ankara 2006.

ALİ SAİB, *Coğrafya-i Mufassal: Memalik-i Devlet-i Osmaniye*, İstanbul 1304.

ANSCOMBE, Frederick F., *The Ottoman Gulf*, Columbia University Press, New York 1997.

AULER PAŞA, *Hicaz Demiryolu İnşa Edilirken – I*, Çev. Eşref Bengi Özbilen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.

AULER PAŞA, *Hicaz Demiryolu İnşa Edilirken – II*, Çev. Eşref Bengi Özbilen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019.

AZAMAT, Nihat, "Ahmed b.İdris", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA), c.2, s.92-94.

BALDRY, John, *The Idrisi Emirate of South East Arabia*, The Press ISIS, İstanbul 2015.

_____, *Yemen and Asir*, The Press ISIS, İstanbul 2016.

BAREILLES, *Bertrand*, *Paris'te Bir Türk 1806-1811*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul 2018.

BREUER, Stefan, *Milliyetçilikler ve Faşizmler*, Çev. Çiğdem Canan Dikmen, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.

BÖCÜZÂDE SÜLEYMAN SÂMÎ, *Üç Devirde Gördüklerim*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011.

BULUT, Mehmet, *Ottoman-Dutch Economic Relations: In The Early Modern Period 1571-1699*, Verloen Press, Hilversum 2001.

BURTON, Richard Francis, *Personal Narrative of a Pilgrimage to el Medinah and Meccah*, c.2, Spottiswoode, London 1857.

BUZPINAR, Tufan, "Surre", TDVİA, c.37, s.567-569.

CAULK, Richard Alan, *Between the Jaws of Hyenas: A Diplomatic History of Ethiopia (1876-1896)*, Harrasswitz Verlag, Wiesbaden 2000.

CEMAL PAŞA, *Hatıralar*, Haz. Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016.

ÇAYCI, Abdurrahman, *Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti 1858-1911*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995.

ÇOĞ, Mehmet, "Yemen Layihaları", *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, c.IV, sayı 1 (2006), s.127-195.

DEANE, Phyllis, *İlk Sanayi İnkilâbı*, Çev. Tefik Güran, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

DİRİKER, Ahmet Nuri, *Cephelerde Bir Ömür*, Çev. Ahmet Diriker, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013.

DUBOIS, Colette, *L'or blanc de Djibouti*, Editions Karthala, Paris 2003.

DÜZCÜ, Levent, "Osmanlı Bahriye Teşkilâtında Reform Çabaları (1876-1922)", *Gazi Akademik Bakış*, c.3, sayı 5 (2009), s.1-20.

EDWARDS, Edward, *The Life Sir Walter Raleigh*, v.1, Macmillan & Co, London 1868.

EMİR ŞEKİB ARSLAN, *Hicaz Yolculuğu*, Çev. Adem Yerinde, İnkılâb Basım Yayın, İstanbul 2012.

_____, *Osmanlı'da Arap Yanlısı Araplara Sesleniş*, Çev. Meryem Solmaz, İnkılâb Yayınları, İstanbul 2016.

EMRENCE, Cem, *Osmanlı Ortadoğu'sunu Yeniden Düşünmek*, Çev. Gül Çağalı Güven, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016.

ERDEM, Y.Hakan, *Osmanlı'da Köleliğin Sonu (1800-1909)*, Çev. Bahar Tırnakçı, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004.

FARAH, Caesar E., *The Sultan's Yemen*, I.B.Tauris, London 2002.

GARRETSON, Peter P., *A History of Addis Abäba from Its Foundation in 1886 to 1910*, Harrasswitz Verlag, Wiesbaden 2000.

GAVIN, R.J., *Aden Under British Rule 1839-1967*, C.Hurst & Company, London 1975.

GEORGEON, François, *Sultan Abdülhamid*, Çev. Ali Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul 2016.

GIOLITTI, Giovanni, *Trablusgarp'ı Nasıl Aldık?*, Haz. Tahsin Yıldırım, Dün Bugün Yayınları, İstanbul 2012.

GORDON, Murray, *Slavery In The Arab World*, New Amsterdam Books, New York 1989.

GRANT, Jonathan A., *Rulers, Guns, and Money: The Global Arms Trade in the Age of Imperialism*, Harvard University Press, Massachusetts 2007.

GÜLSOY, Ufuk, *Kutsal Proje Ortadoğu'da Osmanlı Demiryolları*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

GÜRAN, Tevfik, *Resmi İstatistiklere Göre Osmanlı Toplum ve Ekonomisi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.

HALİL HALİD, *İngilizlerin Osmanlı'yı Yok Etme Siyaseti*, Ekim Yayınları, İstanbul 2011.

HASAN MUHİDDİN PAŞA, *Ah O Yemen & 1904 İsyanı*, Çev. Cahit Kayra, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2011.

İBRAHİM ABDÜSSELAM PAŞA, *Yemen Seyahatnamesi ve Bitkisel Coğrafyası*, Haz. Ergin Yıldızoğlu, Pan Yayıncılık, İstanbul 2008.

JONES, Karen, *A Cultural History of Firearms in the Age of Empire*, Routledge Taylor & Francis Group, New York 2016.

KAVAS, Ahmet, *Osmanlı Afrika İlişkileri*, Tasam Yayınları, İstanbul 2006.

KAYALI, Hasan, *Jön Türkler ve Araplar*, Çev. Türkan Yöney, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.

KORKMAZ, Mehmet, *XX. Yüzyıl Başlarında Kızıldeniz'de Osmanlı Denizcilik Faaliyetleri*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012.

_____, *Basra Körfezi'nde Osmanlı Denizcilik Faaliyetleri (1847-1914)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2018.

KUNERALP, Sinan, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922)*, İSİS, İstanbul 1999.

KUNTSAL, Ender, *Osmanlı Bahriyesi'nde Bir Amerikalı Bucknam Paşa*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.

KURŞUN, Zekeriya, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998.

_____, *Yol Ayrımında Türk Arap İlişkileri*, İrfan Yayıncılık, İstanbul 1992.

_____, *Katar'da Osmanlılar (1871-1916)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2004.

_____, 'Memduh Mehmed Paşa', TDVİA, c.28, s.495-497.

_____, 'Hicaz', TDVİA, c.17, s.437-439.

KURTCEPHE, İsrail, *Türk-İtalyan İlişkileri (1911-1916)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995.

LE GHAI, Alfred , "The Anti Slavery Conference", *The North American Review* , V (1892), s.287-296.

LURAGHI, Raimondo, *Sömürgecilik Tarihi*, Çev. Yavuz Süslü, E Yayıncılık, İstanbul 1975.

LUTFİ, Afaf ve Al-Sayyid Marsot, *Mısır Tarihi*, Çev. Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2007.

MAHMUD NEDİM BEY, *Yemen Elllerinde Otuz Yıl*, Haz. Ömer Hakan Özalp, İşaret Yayınları, İstanbul 2017.

MARLOWE, John, *The Making Of The Suez Canal*, The Cresset Press, London 1964.

MARTIN, Frederick, *Commercial Handbook of France*, Longmans, Green, London 1867.

MAZRUI, Ali A., *Afrikalılar: Üç Farklı Kültürel Miras*, Çev. Yusuf Kaplan, İnsan Yayınları, İstanbul 1992.

MCPHERSON, James M., *For Cause and Comrades: Why Men Fought in the Civil War*, Oxford University Press, Oxford 1997.

MEHMED MEMDUH PAŞA, *Yemen Kitası Hakkında Bazı Mütalaât*, Numune Matbaası, İstanbul 1325.

OLIVER, Roland ve J.D.Fage, *A Short History of Africa*, Penguin Books, London 1988.

ORHONLU, Cengiz, *Habeş Eyaleti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996.

_____, ‘XVI. Asrın İlk Yarısında Kızıldeniz Sahillerinde Osmanlılar’, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, c.12, sayı 16 (1961), s.1-24.

ORTAYLI, İlber, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mâhalli İdareleri (1840-1880)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018.

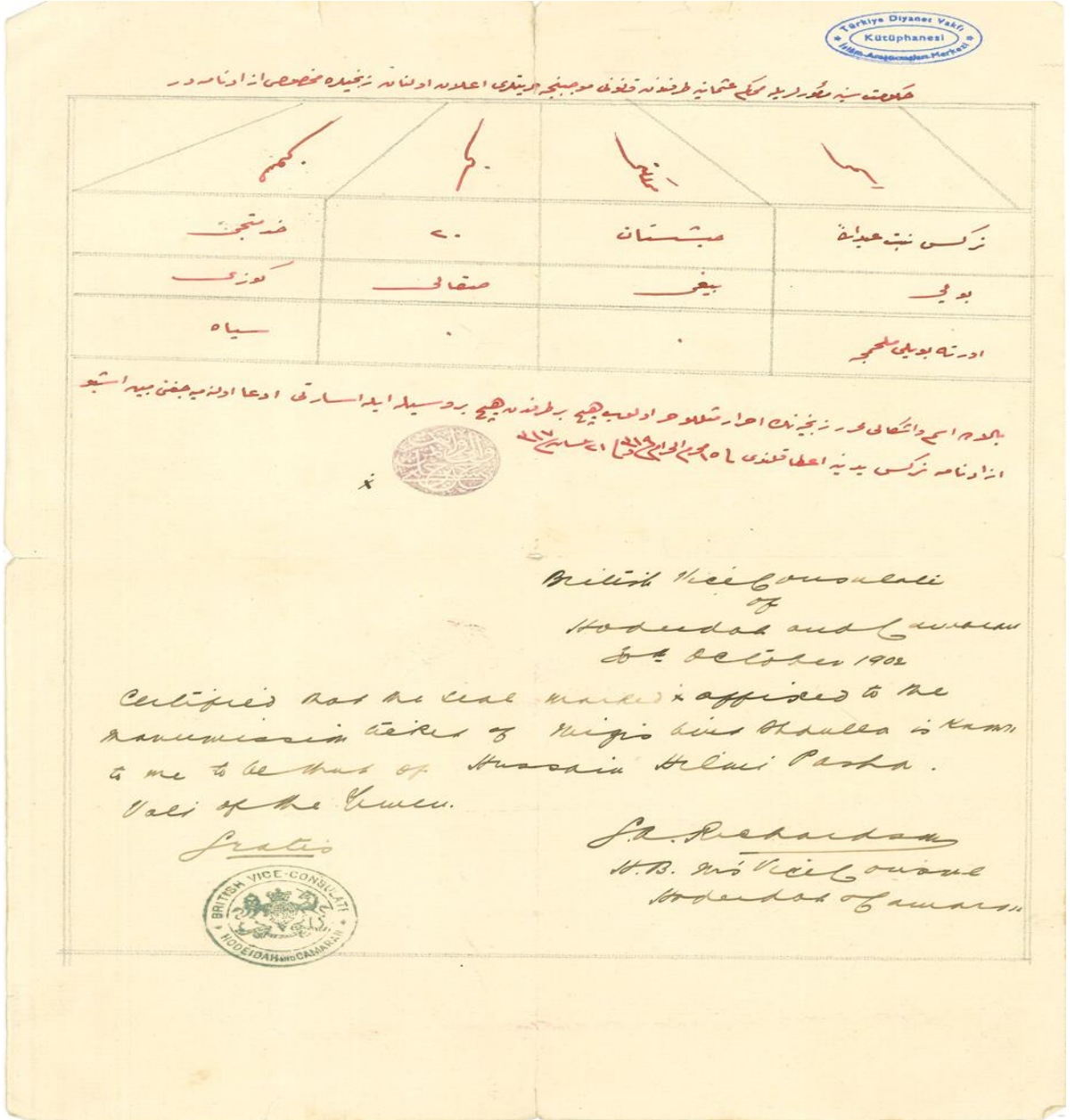
ÖNALP, Ertuğrul, *16. Yüzyılda Hint Okyanusu'nda Türk-Portekiz Mücadelesi*, Berikan Yayınevi, Ankara 2010.

ÖRENÇ, Ali Fuat, *Yakın Dönem Tarihimizde Rodos Adası*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmış Doktora Tezi, İstanbul 2001.

- ÖZBARAN, Salih, *Yemen'den Basra'ya Sınırdaki Osmanlı*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004.
- ÖZDAĞ, Abdullah, "Afrika'da Esir Ticaretinin Yasaklanması: Brüksel Konferansı (1890)", *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, c.2, sayı 1 (2018), s.244-302.
- PARFITT, Rose, *The Process of International Legal Reproduction: Inequality, Historiography, Resistance*, Cambridge University Press, Cambridge 2019.
- PINAR, Hayrettin, *Bâbali ve Hıdiv İsmail*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2012.
- PROTHERO, George Walter, *Arabia*, H.M Stationery Office, London 1920.
- REYNOLDS, Edward, *Fırtınaya Karşı Ayakta Kalmak: Atlantik Köle Ticareti Tarihi*, Çev. Koray Akten, İmge Kitabevi, İstanbul 2004.
- RIZA PAŞA, *Hülâsa-i Hatırât*, İstanbul 1325.
- RÜŞTÜ PAŞA, *Yemen Hatırası*, Çev. Faruk Yılmaz, İz Yayıncılık, İstanbul 2017.
- SADIK EL-MÜEYYED, *Habeş Seyahatnamesi*, Haz. Mustafa Baydemir, Kaknüs Yayınları, İstanbul 1999.
- SAİD PAŞA, *Said Paşa'nın Hatırâtı*, Sabah Matbaası, İstanbul 1328.
- SARIYILDIZ, Gülden, *Hicaz Karantina Teşkilâtı (1865-1914)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1996.
- SHEBEIKA, Mekki, *Brisith Policy In The Sudan (1882-1902)*, Oxford University Press, London 1952.
- SERT, Serap, *Son Osmanlı Yemen Valisi Mahmut Nedim Bey Hayatı ve Faaliyetleri (1857-1940)*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.
- SÖYLEMEZOĞLU, Süleyman Şefik, *Hicaz Seyahatnamesi*, İz Yayıncılık, İstanbul 2012.
- SÜLEYMAN ŞEFİK PAŞA, *Hatıratım, Başıma Gelenler ve Gördüklerim*, Haz. Hümeysra Zerdecı, Arma Yayınları, İstanbul 2004.
- STITT, George, *Şerif Ali Haydar Paşa Anlatıyor*, Çev. Yusuf Selman İnanç, Kronik Kitap, İstanbul 2018.

- ŞEKER, Cihat, *Geçmişten Günümüze Yemen Yahudileri*, Gece Kitaplığı, İstanbul 2016.
- TERZİAN, Avedis, ‘‘Memories of Ethiopian–Armenian Relations’’, *International Journal of Ethiopian Studies*, Vol. 8, No. 1&2 (2014), s.133-148.
- TOLEDANO, Ehud R., *Osmanlı Köle Ticareti 1840-1890*, Çev. Y.Hakan Erdem, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994.
- _____, *İslam Ortadoğusu’nda Kölelik Bağları*, Çev. Y.Hakan Erdem, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010.
- TRIMINGHAM, John Spencer, *Islam in East Africa*, Oxford: Clarendon Press, 1964.
- UYGUN, Süleyman, *Mesajeri Maritim Kumpanyası ve Osmanlı Devleti’nde Fransız Sömürgeciliği (1851-1914)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmış Doktora Tezi, Sakarya 2014.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Mekke-i Mükerrreme Emirleri*, Türk Tarihi Kurumu Yayınları, Ankara 2013.
- ÜZÜM, İlyas, ‘‘Zeydiler’’, TDVİA, c.44, s.326-328.
- WILLIS, John Ralph, *Slaves and Slavery in Muslim Africa*, Frank Cass, London 1985.
- YEŞİLYURT, Yahya, ‘‘Hüseyin Hilmi Paşa’nın Yemen Valiliği ve Ona Yapılan Suikast’’, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, sayı 34 (2015), s.257-285.
- YILDIRIM, Kadir, *Osmanlı’da İşçiler (1870-1922)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2017.
- ZILFI, Madeline C., *Osmanlı İmparatorluğu’nda Kölelik ve Kadınlar (1700-1840)*, Çev. Ebru Kılıç, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.
- ZÜHDÜ EFENDİ, *Mirat’ül Yemen*, Haz. Mustafa Selçuk, Paraf Yayınları, İstanbul 2013.

EKLER

EK 1: Hüseyin Hilmi Paşa'nın mührünün bulunduğu 4 Mayıs 1901 tarihli bir azatname örneği. (HHPE, nr:25/1597, 21 Nisan 1317/ 4 Mayıs 1901.)

Hükümet-i Seniyye memurları ile muhakeme-i Osmaniye tarafından kanunu mucebince hürriyetleri ilan olunan zencilere mahsus azadnamedir.

İsmi: Nergis bint Abdullah Memleketi: Habeşistan Sene: 20 Sınıfı: Hizmetçi

Balâda ismi eşgali muharrer zenciye'nin ahrar-ı misüllü hür olub hiçbir taraftan hiçbir sebep ile esareti iâde olamayacağına mebni işbu azatname Nergis yedine itâ kıldı.

Numara	İsmi	Memleketi	Tabiiyeti	Boy	Burnu	Ağız	Sakalı	Rengi	İtkname Tarihi	Sahip İsmi
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18

OSMANLI ARŞIVI
ŞD
2261/16/1

103-k
(10 shf 605)

EK 2: 15 Temmuz 1892 - 25 Şubat 1892 tarihleri arasında itkname verilen esirlerin isimlerinin ve özelliklerini bulunduğu üsera defterinden bir nüsha. Esirlerin özellikleri sağdan sola olmak üzere şu şekildedir; numarası, memleketi, tabiiyeti, ismi ve şöhreti, boyu, burnu, ağızı, saçı, sakalı, rengi, alamet-i mahsus, sahip ismi, itkname tarihleri belirtilmiştir. (BOA, ŞD, nr:2261/16)

AU HARRAR

Phot. de MM. Michel et Bavelaër.

Serkis Terzian, l'Arménien, ancien chef abyssin, ex-gouverneur de Gueldessa et Bijo-Cahoba. — Cette photographie nous a été communiquée par M. Bavelaër, explorateur, actuellement en mission à Harrar, dont nous devons publier prochainement un aperçu historique et anecdotique du sort de cette ville, depuis 1875 jusqu'à nos jours.

Serkis Terzian, originaire d'Arménie, doué d'un caractère aventureux à l'extrême, vint fort jeune en Abyssinie, où il prit du service dans l'armée abyssine.

Après avoir parcouru ce pays dans tous les sens, notre héros vint se fixer à Harrar, dans le courant de l'année 1883, et assista à l'évacuation de cette ville par les Egyptiens, en 1885.

Lors de l'avènement d'Abdulleh, émir de Harrar, sa qualité de chrétien le soumit

LIDI ASFA, CHEF DE LA GARDE DU RAS MAKONNEN, TUEUR D'ÉLÉPHANTS.

SERRIS-TERZIAN, CHEF ABYSSIN, EX-GOUVERNEUR DE GUELDESSA.

recevait, puis l'emmena à sa cour. Après quelques mois, il fut nommé gouverneur de Gueldessa, poste fort dangereux à l'époque et redouté des Abyssins. Il sut, par un régime de terreur et d'expéditions nombreuses, soumettre les Somalis à l'autorité du roi, et étendit les conquêtes de ces territoires jusqu'à Bijo-Cahoba.

C'est au retour d'une de ces expéditions que cette photographie a été prise.

Las enfin de cette vie d'aventures, qui ferait les délices d'un romancier, Serkis se retira à Harrar pour se livrer au commerce. Ce fut par son intermédiaire en grande partie que l'armée de Ménélick fut approvisionnée des premiers fusils à tir rapide qui permirent à ce monarque d'étendre son autorité et d'assurer l'indépendance de ses États.

Serkis continue toujours le commerce des armes auquel il a adjoint un hazar fort bien approvisionné, et dont il a confié la gestion à ses frères que sa nouvelle fortune lui a permis d'appeler auprès de lui.

Lors des massacres d'Arménie, il a fait

LE TÉLÉGRAPHE À HARRAR.

à toutes les vexations de ce tyran et du fanatisme musulman, et ce fut avec un sentiment de joie contenue qu'il apprit les préparatifs de guerre des Choons.

Après la défaite des troupes d'Abdulleh par le roi Ménélick II et la fuite de l'émir à Berbera, commença le rôle véritablement actif de notre aventurier.

Délégué avec d'autres notables de Harrar auprès du roi du Choa, pour lui apporter la soumission de cette ville, Ménélick lui confia la mission d'en prendre possession en son nom.

Suivi de vingt hommes résolus et choisis, il pénétra, sans coup férir, dans cette ville, où, quelques heures auparavant, il était traité en paria et constamment menacé de mort.

Après avoir fait occuper les portes et désarmés leurs défenseurs, il installa de petits détachements dans les différents bâtiments publics. Ménélick II fit, le lendemain de cet exploit, une entrée solennelle dans Harrar.

Le roi fit don à Serkis des territoires de Nolé et Cambodja et des tributs qu'il en

venit à ses frais à Harrar plusieurs familles arméniennes qui avaient échappé à la tuerie, et adressé des secours au comite arménien.

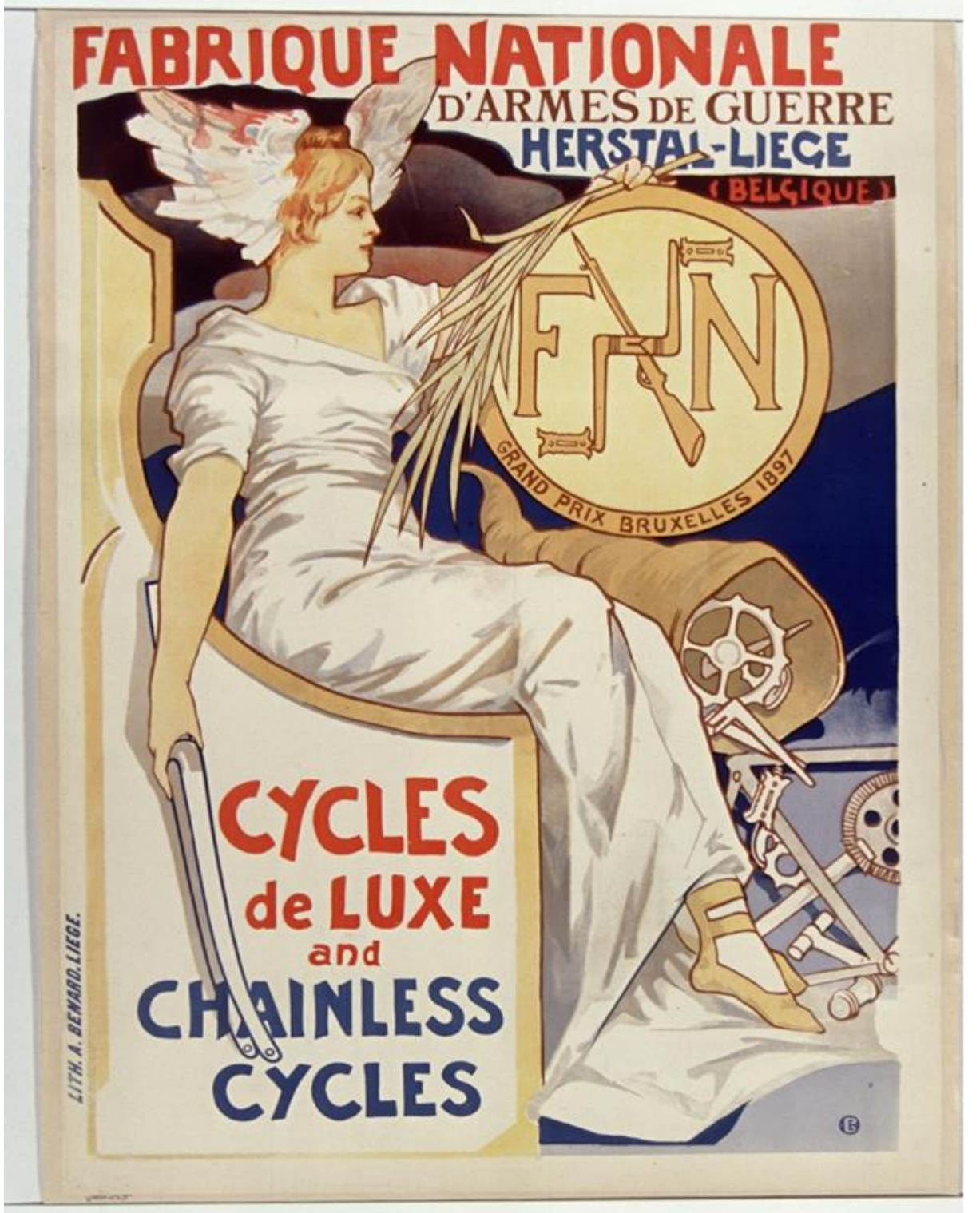
Son repos semble cependant lui peser, et l'on voit se réveiller l'aventurier lorsqu'il vous compte avec un légitime orgueil le nombre de ses exploits légendaires.

Sa vie, bien souvent menacée, sa tête mise autrefois à prix par les Anglais, ne lui ont rien enlevé d'une gaieté quelque peu sauvage.

Serkis doit arriver d'ici quelques jours en Europe, et sa visite à Paris et à notre administration nous est annoncée par M. Bavelaër.

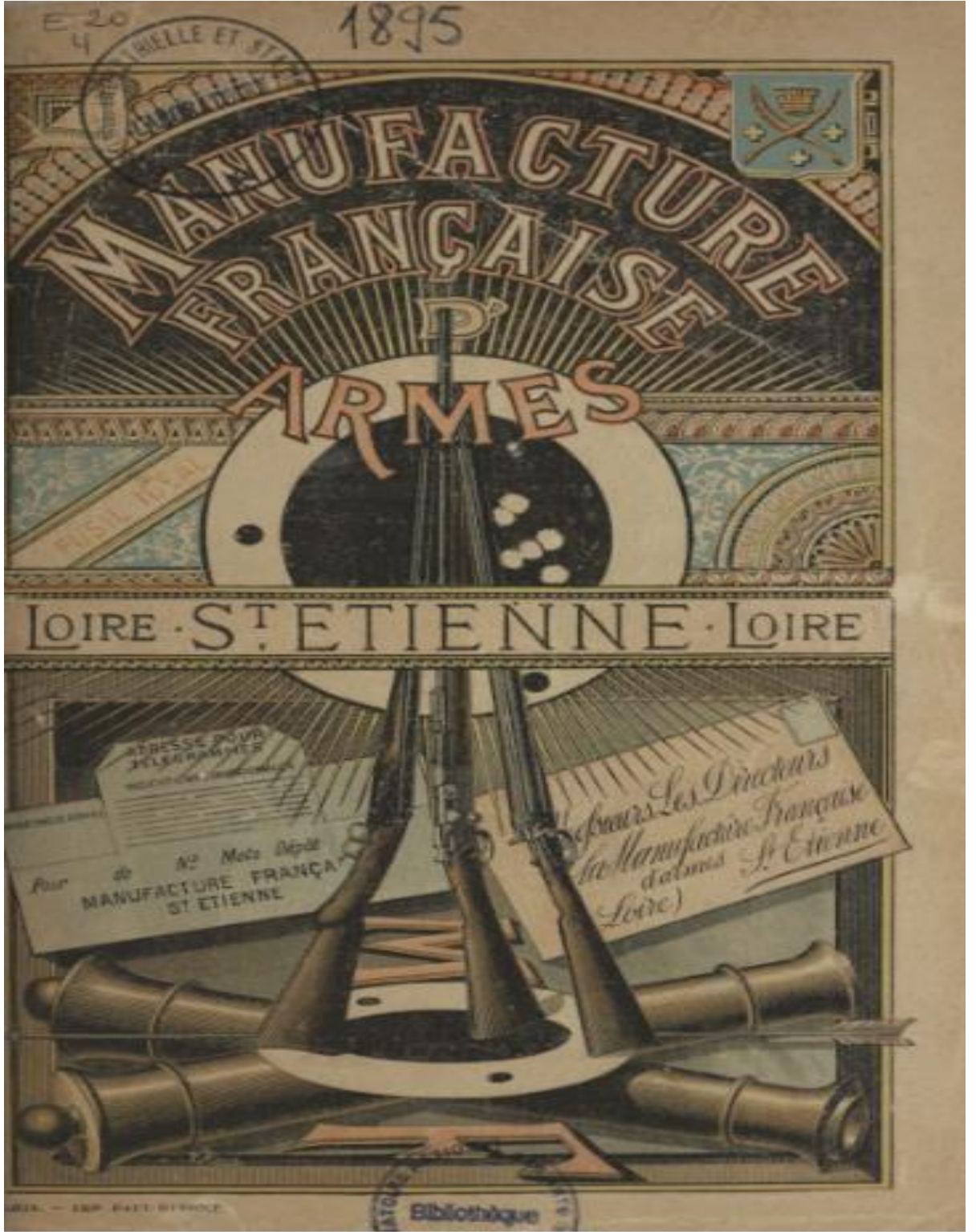
La mission anglaise en Abyssinie. — L'arrivée de cette mission que l'on escomptait d'avance, n'a pas été ce qu'elle devait être dans l'imagination de leurs auteurs et n'a été en rien comparable à la réception de celle de M. Lagarde, notre ministre

EK 3: Le Monde Illustré dergisinin, "Harar'dan" başlığıyla yayınladığı haberde Serkis Terziyan'dan bahsetmişti. At üzerinde kalkan kuşanmış bir hâlde gördüğümüz Serkis Terziyan, görselin altında "Eski Gueldessa Valisi" olarak tanıtılmıştı. ("Au Harrar", Le Monde Illustré, 22 Mayıs 1897, 334.)

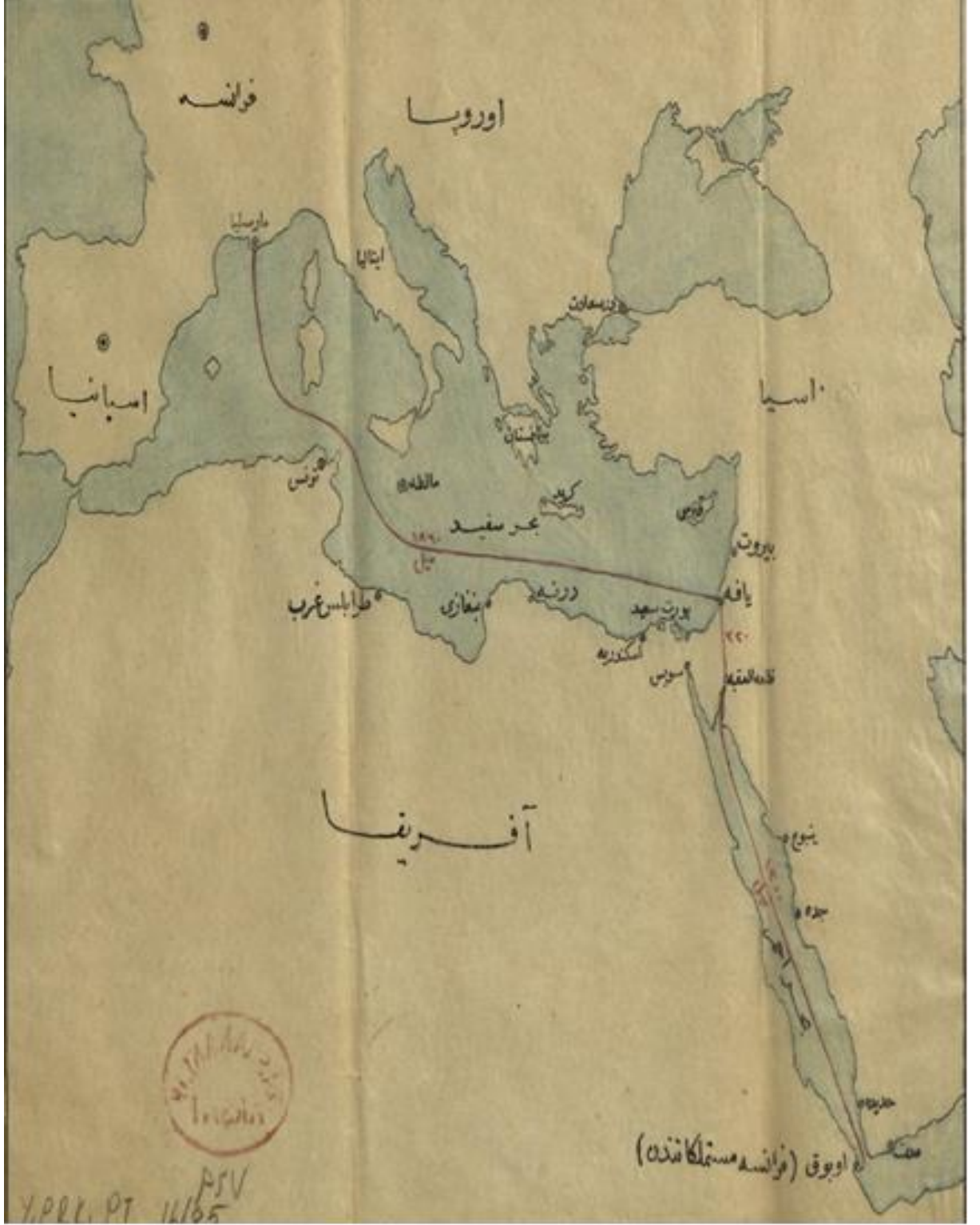

Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France

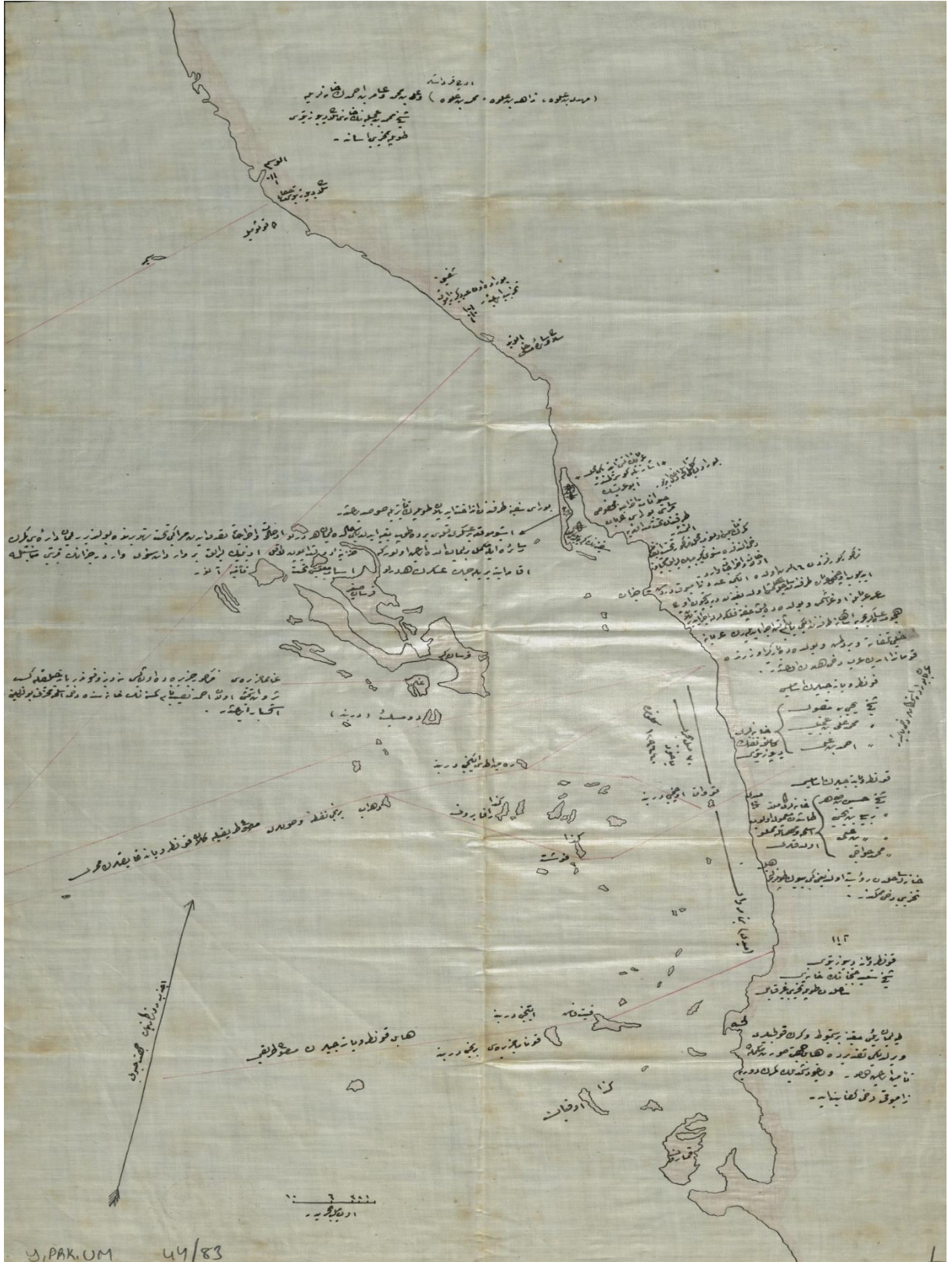
EK 4: FN-Herstal fabrikasının 1897 tarihli bir afişi. Fabrikada aynı zamanda Fransa ve Benelüks ülkelerinde yaygın olarak kullanılan bisiklet üretimi de yapılmaktaydı. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b9003712v.r> (Erişim Tarihi: 15.04.2019)

EK 5: 1895 yılına ait *Manufacture d'armes de Saint-Étienne* (MAS) fabrikasının bir afişi. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k9785850x.r> (Erişim Tarihi: 15.04.2019)

EK 6: Fransa-Cibuti arasında döşenen telgraf hattının güzergâhı. (BOA, Y.PRK.PT, nr:16/85, 8 Cemaziyelahir 1315 / 5 Ekim 1897.)

EK 7: Hüseyin Hilmi Paşa'nın, Yemen Vilayeti'nin Asir Sancağı'nda gerçekleşen kaçakçılık vakalarına yönelik hazırlattığı harita. Haritada güneyden başlayarak Luhayye, Meydi, Cizan ve Asir'in diğer limanları gösterilmiştir. (BOA, Y.PRK.UM, nr:44/83, l.1)

بسم الله الرحمن الرحيم
صورت
بسم الله الرحمن الرحيم
صورت
بسم الله الرحمن الرحيم
صورت

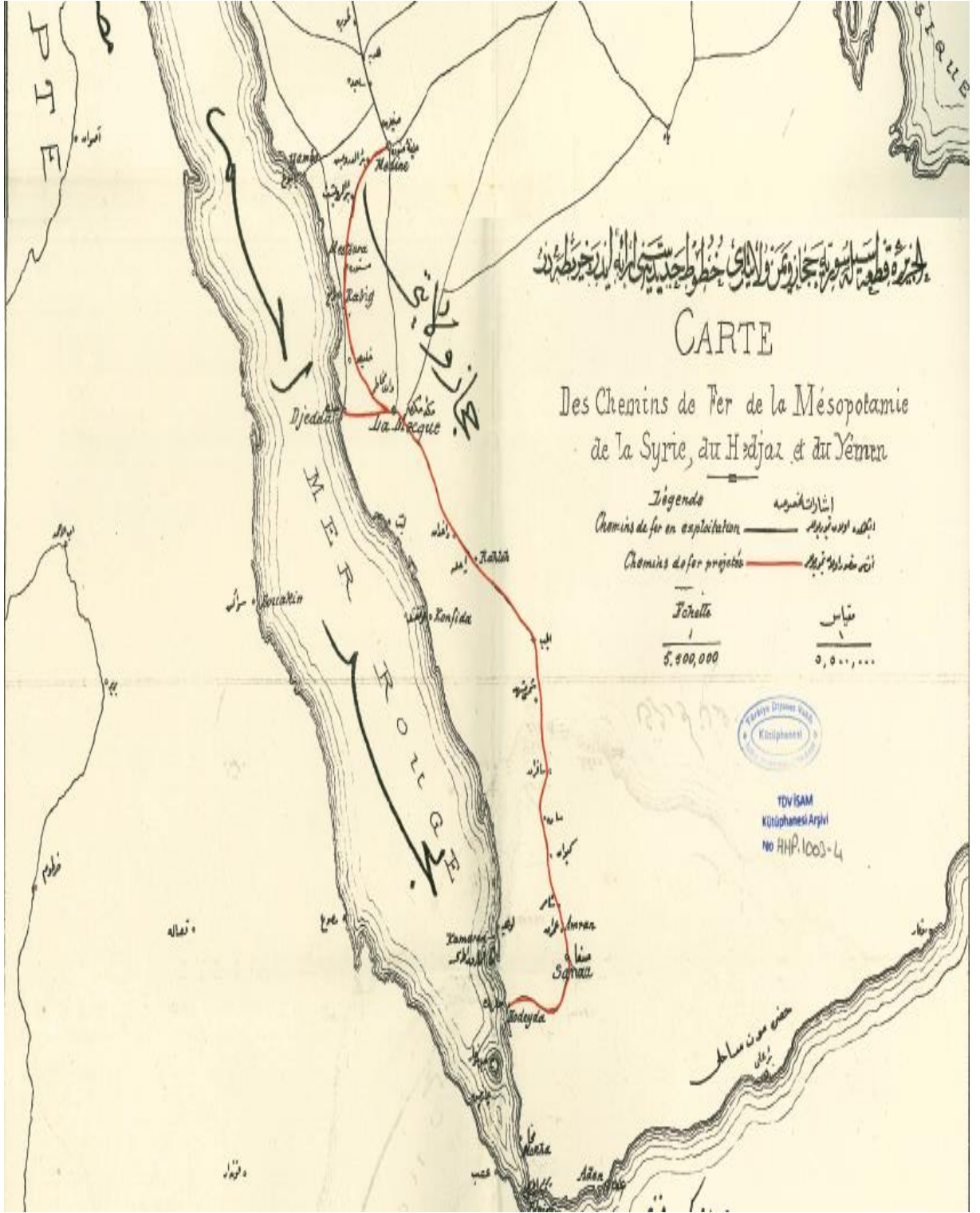
بسم الله الرحمن الرحيم
صورت
بسم الله الرحمن الرحيم
صورت
بسم الله الرحمن الرحيم
صورت

بسم الله الرحمن الرحيم
صورت
بسم الله الرحمن الرحيم
صورت
بسم الله الرحمن الرحيم
صورت

بسم الله الرحمن الرحيم
صورت
بسم الله الرحمن الرحيم
صورت
بسم الله الرحمن الرحيم
صورت

OSMANLI ARŞIVI		
DH. MKT		
2677	50	1

EK 8: Seyyid Abdülbari Efendi'nin, Cibuti'de yapılan silah ticaretiyle ilgili istihbarat raporu. (BOA, DH.MKT, nr:2677/50, 1.1)

EK 9: Hicaz Demiryolu'nun, Mekke üzerinden Yemen içlerine kadar uzatılmasını öngören demiryolu projesinin haritası. Mevcut demiryolu projesi, kırmızı çizgilerle gösterilmiştir. (HHPE, nr:15/1003, 1.4)